Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Одеська юридична академія»

На правах рукопису

ДУДИЧ Андрій Васильович

УДК 343.12; 343.148; 343.16

ЕКСПЕРТ ЯК УЧАСНИК КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник:
Басай Віктор Давидович,
заслужений юрист України,
академік Академії наук
Вищої освіти України,
доктор юридичних наук, професор

Одеса – 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....3

ВСТУП.....4

РОЗДІЛ 1. Теоретико-правові основи діяльності експерта як учасника кримінального провадження.....14

1.1. Експерт в системі суб'єктів судово-експертної діяльності.....14

1.2. Вимоги до експерта як учасника кримінального провадження.....30

1.3. Міжнародно-правове регулювання та зарубіжний досвід участі експерта у кримінальному провадженні.....54

Висновки до розділу 1.....76

РОЗДІЛ 2. Процесуальний статус експерта у кримінальному провадженні……..78

2.1. Права експерта у кримінальному провадженні…….....80

2.2. Обов'язки експерта як учасника кримінального провадження.....93

2.3. Відповідальність експерта…….....……103

2.4. Гарантії забезпечення процесуальних прав експерта у кримінальному провадженні……..116

Висновки до розділу 2.....129

РОЗДІЛ 3. Форми участі експерта у кримінальному провадженні.....133

3.1. Проведення експертизи як форма участі експерта у кримінальному провадженні.....133

3.2. Поняття, правова природа та зміст висновку і показань експерта у кримінальному провадженні.....163

3.3. Інші форми участі експерта у кримінальному провадженні.....179

Висновки до розділу 3.....194

ВИСНОВКИ.....196

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....205

ДОДАТКИ.....246

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГПК – Господарський процесуальний кодекс

ДПСУ – Державна прикордонна служба України

ДТП – дорожно-транспортна пригода

ЕКК – Експертно-кваліфікаційна комісія

ЄС – Європейський Союз

ЄСПЛ – Європейський Суд з прав людини

КАС – Кодекс адміністративного судочинства

КК – Кримінальний кодекс

КпАП – Кодекс про адміністративні правопорушення

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МКЧХ – Міжнародний Комітет Червоного Хреста

МО – Міністерство оборони

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

НДІСЕ – Науково-дослідний інститут судових експертиз

ООН – Організація Об’єднаних Націй

РВ – районний відділ

РЄ – Рада Європи

РФ – Російська Федерація

СЕД – судово-експертна діяльність

СБУ – Служба безпеки України

СНД – Співдружність Незалежних Держав

США – Сполучені Штати Америки

УМВС – Управління міністерства внутрішніх справ

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

ЦК – Цивільний кодекс

ЦПК – Цивільний процесуальний кодекс

ENFSI – European Network of Forensic Science Institutes

ВСТУП

Актуальність теми. Орієнтація України на побудову правової держави та впровадження загальноєвропейських цінностей істотно актуалізують наукові дослідження, присвячені безпосередньо забезпеченню прав та свобод людини у різних сферах діяльності держави. Водночас, кримінальне провадження виступає складною багатосторонньою діяльністю сукупності відповідних органів та осіб, коло яких визначено законом. У ній беруть участь як державні органи, їх посадові та службові особи, так і фізичні та юридичні особи, які здійснюють різноманітні процесуальні функції та наділені кримінально-процесуальним законом різноманітними за характером та обсягом правами і обов'язками. Однак спільним для них є те, що всі вони в тій чи іншій формі беруть участь у кримінальному провадженні, вступають між собою у процесуальні правовідносини і, тим самим, здійснюють кримінальну процесуальну діяльність та які закріплені кримінально-процесуальним законом загальним найменуванням «учасники кримінального провадження» (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України). У КПК України процесуальному статусу учасників кримінального провадження присвячено Главу 3 «Суд, сторони та інші учасники кримінального провадження».

До учасників кримінального провадження кримінально-процесуальний закон відносить експерта як особу, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями (ст. 69 КПК України). Участь експерта у кримінальному провадженні досить суттєво впливає на можливості сторін кримінального провадження при збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду. Висновок експерта, що наданий особою, яка є не зацікавленою у результатах кримінального провадження, з посиланням на фундаментальні наукові положення та апробовані методики проведення дослідження, який, при необхідності, може бути перевірений, а також показання експерта є процесуальними джерелами доказів.

Нормативне закріплення основних положень участі експерта у кримінальному провадженні вимагає визначення напрямків його реалізації у правозастосовчій

практиці. Так, із набранням чинності 20 листопада 2012 року Кримінального процесуального кодексу України перед науковцями у галузі кримінального процесу постала ціла низка практичних та теоретичних проблем, які потребують досить ґрунтовного аналізу та теоретичного усвідомлення по відношенню до процесуального статусу експерта. На теперішній час ще недостатньо дослідженими залишаються гарантії забезпечення процесуальних прав, свобод та законних інтересів експерта та інші форми його участі у кримінальному провадженні.

Дискусійними у кримінальному процесі залишаються елементи процесуального статусу експерта, дослідження міжнародного та зарубіжного досвіду його участі у кримінальному провадженні. В силу об'єктивних факторів, майже недослідженими залишаються вимоги до особи експерта як учасника кримінального провадження та його місце в системі суб'єктів судово-експертної діяльності. Крім того, потребують дослідження поняття, правова природа та зміст висновку і показань експерта у кримінальному провадженні.

Науково-теоретичною базою дисертаційного дослідження стали праці провідних українських науковців у галузі кримінального судочинства та судової експертизи. Зокрема, наукові розробки В.М. Абрамової, Т.В. Авер'янової, Ю.П. Аленіна, В.Д. Басая, Л.М. Головченко, В.Г. Гончаренка, Ю.М. Грошевого, О.І. Жеребка, О.В. Капліної, Н.І. Клименко, В.О. Коновалової, О.Р. Михайленка, М.М. Михеєнка, В.Т. Нора, Д.П. Письменного, П.І. Репешка, В.В. Рожнової, М.Я. Сегая, В.В. Тіщенка, Л.Д. Удалової, В.Ю. Шепітька, В.М. Шерстюк, В.П. Шибіка, М.Є. Шумила, М.Г. Щербаковського, В.Д. Юрчишина та інших слугували основою для формулювання загальних положень участі експерта у кримінальному провадженні.

Важливим теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали праці зарубіжних науковців: Р.С. Бєлкіна, В. Бойльке, В.М. Бутова, Ф.М. Джавадова, Р. Егглестона, К.Б. Калиновського, Є.Є. Кіскіної, Я.В. Комісарової, С. Корднера, Ю.Г. Корухова, Л.В. Майорової, Х. Макелві, В.М. Махова, Л. Мейєр-Госнера, Т.П. Москвіної, І.Е. Нікітіної, М.О. Пєшкова, І.В. Решетнікової, Є.Р. Росинської,

М. Сассолі, О.В. Смирнова, С.А. Смирнової, М.Г. Стойко, М.-Л. Туги, Б.О. Філімонова Ш.М. Хазієва, У Хелльманна та ін.

На теперішній час, з огляду на прийняття нового КПК України, проблемні питання, пов'язані з участю експерта у кримінальному провадженні, набувають особливої актуальності та вимагають комплексного дослідження. Це й обумовило обрання теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри кримінального права, процесу і криміналістики Прикарпатського юридичного інституту «Актуальні проблеми попередження та боротьби зі злочинністю» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку Української державності та права» на 2011-2015 рр. (номер державної реєстрації 0110U000671).

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у теоретико-правовій характеристиці експерта як учасника кримінального провадження, а також формулюванні науково обґрунтованих рекомендацій для удосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування у сфері участі експерта у кримінальному провадженні.

Визначена мета наукового дослідження зумовила необхідність вирішення таких завдань:

визначити поняття експерта та його місце в системі суб'єктів судово-експертної діяльності;

з'ясувати вимоги, які встановлюються для експерта як учасника кримінального провадження;

проаналізувати міжнародно-правовий та зарубіжний досвід участі експерта у кримінальному провадженні;

розглянути процесуальний статус експерта як учасника кримінального провадження, охарактеризувавши його зміст та структурні елементи − права, обов'язки, відповідальність та гарантії забезпечення його прав;

визначити поняття та сутність судової експертизи як форми участі експерта у кримінальному провадженні;

з'ясувати поняття, правову природу та зміст висновку і показань експерта у кримінальному провадженні;

дослідити інші форми участі експерта у кримінальному провадженні;

сформулювати пропозиції, спрямовані на вдосконалення кримінального процесуального законодавства у частині закріплення елементів процесуального статусу експерта, форм його участі у кримінальному провадженні та регламентації механізму їх реалізації у кримінальному провадженні.

Об'єктом дослідження є кримінально-процесуальні правовідносини, що виникають, змінюються і припиняються у процесі діяльності експерта.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні питання участі експерта у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у процесі дослідження використано систему загальнонаукових та спеціальних методів дослідження. За допомогою діалектичного методу поставлені завдання досліджені у динаміці та взаємозв'язку, поглиблено понятійний апарат, з'ясовано поняття особи експерта, його місце в системі суб'єктів судово-експертної діяльності, елементи процесуального статусу та форми його участі у кримінальному провадженні (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3). Застосування методу системного аналізу правових норм дозволило виявити прогалини та суперечності в нормативно-правових актах і сформулювати пропозиції для удосконалення чинного законодавства (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3). Порівняльно-правовий метод застосовувався для порівняння норм міжнародного права, кримінального процесуального права України та зарубіжних країн (підрозділ 1.3). Статистичний метод застосовувався при вивченні та узагальненні судової практики, формуванні та обґрунтуванні висновків за їх результатами (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3). Соціологічний метод використовувався для отримання емпіричних даних у процесі вивчення матеріалів кримінальних проваджень та судових рішень (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3). За допомогою методу анкетування було опитано 184

експертів, слідчих, прокурорів, адвокатів, слідчих суддів і суддів (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3).

Теоретичною основою дослідження є наукові положення, що містяться у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників з теорії права, конституційного, кримінального, кримінального процесуального, цивільного процесуального, міжнародного права, права Європейського Союзу та криміналістики.

Нормативну базу дослідження становлять Конституція України, міжнародні правові акти у сфері захисту прав і свобод людини, акти законодавства України та зарубіжних країн, а також практика Європейського суду з прав людини.

Емпіричну базу дослідження становлять результати узагальнення матеріалів 185 кримінальних проваджень, розглянутих місцевими та апеляційними судами, 327 судових рішень, розміщених в ЄРСР, а також узагальнені дані анкетування 184 експертів, слідчих, прокурорів, адвокатів, слідчих суддів і суддів Івано-Франківської, Закарпатської, Львівської та Тернопільської областей.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є одним із перших у кримінально-процесуальній науці України спеціальним комплексним дослідженням теоретичних, методологічних та практичних аспектів участі експерта у кримінальному провадженні за КПК України 2012 року з урахуванням практики Європейського суду з прав людини та національної судової практики.

За отриманими результатами дослідження сформульовано низку нових положень, висновків та пропозицій, які мають значення для науки та практики та наукову новизну:

вперше:

досліджено процесуальний статус експерта у кримінальному провадженні, зокрема окреслено коло його прав (на експертну ініціативу, право на винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, право експерта клопотати про залучення до проведення експертизи інших експертів тощо), обов’язків (прибути за викликом суду, дати висновок або роз’яснити його в судовому засіданні, збереження об’єкта експертизи тощо), відповідальність (адміністративну, дисциплінарну, кримінальну,

кримінально-процесуальну, матеріальну), гарантії (виплата винагороди за виконану роботи та відшкодування витрат, заходи забезпечення безпеки експерта та членів його сім'ї від протиправних посягань, незалежність експерта тощо);

розкрито особливості реалізації стороною захисту права на самостійне залучення експертів на договірних умовах для проведення експертизи, в тому числі обов'язкової. Обґрунтовано, що для проведення експертизи згідно з частиною другою ст. 243 КПК України достатньо письмового звернення захисника або укладення відповідного договору з експертом (експертною установою), в якому зазначається: 1) назва експертизи; 2) номер кримінального провадження; 3) питання, які поставлені на вирішення експерту;

досліджено механізм забезпечення доступу експерта до речей та документів, що знаходяться у володінні певних фізичних чи юридичних осіб, у випадку проведення експертизи за зверненням сторони захисту шляхом надання слідчим суддею тимчасового доступу до таких об'єктів слідчому як представнику сторони обвинувачення, який на вимогу експерта чи представників сторони захисту зобов'язаний надати відповідні речі чи документи у розпорядження експерта;

зроблено висновок про необхідність правового регулювання процедури взаємного інформування сторін кримінального провадження про проведення експертизи з усіма наслідками, які з цього випливають, а також відзначено особливу ефективність закріплення такого правила у випадку відсутності у позиціях сторін кримінального провадження суттєвих розбіжностей;

удосконалено:

теоретичні положення про те, що у професійній діяльності експерта проявляються як загальні властивості, притаманні будь-якій людській діяльності, так і особливі, що характеризують роботу експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності. Обґрунтовано, що експерт виступає самостійним учасником кримінального провадження; він належить до осіб, які відіграють допоміжну роль у кримінальному провадженні та сприяє здійсненню правосуддя, ознакою яких є відсутність юридичної заінтересованості у результатах справи;

визначення поняття експерта, під яким слід розуміти не зацікавлену у результатах провадження особу, яка на професійній основі володіє необхідними для вирішення судово-експертних завдань спеціальними знаннями, уміннями та практичними навиками, призначена експертом у порядку, встановленому законом, що прийняла об'єкти експертизи з метою проведення дослідження та надання висновку з питань, які виникають під час процесуального провадження і стосуються сфери її знань;

тезу про доцільність визначення некомпетентності експерта як підстави для його відводу та відповідно обов'язку експерта відмовитись від надання висновку, у випадку, коли поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань;

порядок звернення сторони захисту до слідчого судді з клопотанням про залучення експерта у випадку відмови у задоволенні відповідного клопотання слідчим, прокурором;

науковий підхід до визначення поняття та ознак висновку експерта як самостійного виду доказів, процесуальна сутність якого полягає у письмово викладених мотивованих висновках про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, спеціально призначеної особи − експерта, заснованих на його спеціальних знаннях і отриманих за результатами експертного дослідження матеріалів кримінального провадження, представлених йому стороною кримінального провадження, слідчим суддею, судом під час проведення судової експертизи;

положення про самостійний характер показань експерта як самостійної форми використання ним спеціальних знань у кримінальному судочинстві, розмежування підстав проведення допиту експерта і призначення додаткової експертизи;

набуло подальшого розвитку:

положення про необхідність класифікації вимог, які встановлюються для експерта, на загальноправові та процесуальні;

положення про те, що участь експерта у кримінальному процесі в рамках міжнародного співробітництва здійснюється у наступних формах: 1) залучення експерта за запитом іноземної держави; 2) участь експерта у міжнародному суді; 3)

проведення експертизи на місці експертами або комісією експертів; 4) надання висновку експерта; 5) консультування експертами з питань, які вимагають спеціальних знань; 6) надання спеціалістами допомоги при проведенні слідчих дій, які викликаються в якості експерта; 7) надання спеціалістами допомоги при оцінці доказів, які викликаються в якості експерта; 8) залучення експертів міжнародними організаціями;

положення про те, що у теорії судової експертизи та науці кримінального процесуального права компетенцію експерта слід поділяти на: 1) процесуальну компетенцію експерта − сукупність повноважень, прав та обов'язків експерта, які закріплені в процесуальному законодавстві та законодавстві про судово-експертну діяльність; 2) професійну компетенцію експерта, яка охоплює комплекс його знань, умінь та навичок в галузі теорії, методики та практики судової експертизи в межах її класу, роду, виду та підвиду;

положення про закріплення у процесуальному законі права експерта на залучення інших експертів до проведення експертизи;

положення про притягнення експерта до дисциплінарної відповідальності за невиконання ним обов'язку заявити самовідвід у провадженні при наявності для цього підстав;

положення про те, що мета участі експерта у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях обмежується, підпорядковується та визначається завданнями експертизи, проведення якої доручено даному експерту та є етапом її проведення;

учення про профілактичну діяльність експерта, що передбачає його участь у встановленні обставин, які сприяли вчиненню злочину, в тому числі ознак злочину чи іншого протиправного діяння та внесення пропозицій щодо реагування на ці обставини.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені у дисертаційній роботі висновки і практичні рекомендації, а також пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства мають обґрунтовану теоретичну та практичну спрямованість і можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері − для подальшого дослідження теоретичних і прикладних проблем діяльності експерта у кримінальному провадженні;

правотворчій сфері − для удосконалення нормативних положень, які стосуються участі судового експерта у кримінальному провадженні, у ході подальшого реформування кримінального процесуального законодавства України, удосконалення норм КПК України, а також при підготовці інтерпретаційно-правових актів;

правозастосовчій діяльності − як рекомендації для удосконалення процесуальної діяльності експертів, слідчих, прокурорів, слідчих суддів, суддів стосовно участі судового експерта у кримінальному провадженні на різних його стадіях;

навчальному процесі − для вивчення дисциплін «Кримінальний процес України» та «Криміналістика», спеціальних курсів, для підготовки відповідних розділів підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін. Результати дисертаційного дослідження були впроваджені у навчальний процес Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» (Акт про впровадження від 12 січня 2017 року).

Апробація результатів дослідження. Дисертація виконана на кафедрі кримінального права, процесу і криміналістики Прикарпатського юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія» та обговорена на міжкафедральному семінарі кафедр кримінального процесу та криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія».

Основні положення дисертаційного дослідження доповідалися на конференціях: Міжнародній юридичній науково-практичній Інтернет-конференції «Пріоритети національного реформування держави і права: теорія та практика» (м. Київ, 8 жовтня 2014 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрямки його вдосконалення» (м. Одеса, 10 жовтня 2014 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Політико-правові реформи та становлення громадянського

суспільства в Україні» (м. Херсон, 11 жовтня 2014 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Правова система України: сучасний стан та актуальні проблеми» (м. Івано-Франківськ, 15 квітня 2016 року).

Публікації. Основні положення дисертації відображено у 10 наукових публікаціях, 5 з яких опубліковані у фахових виданнях, перелік яких затверджений МОН України, 1 − в зарубіжному періодичному виданні, а також у 4 тезах доповідей на науково-практичних конференціях.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ЕКСПЕРТА ЯК УЧАСНИКА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. Експерт в системі суб'єктів судово-експертної діяльності

Залучення експерта та проведення судової експертизи є однією із важливих форм використання спеціальних знань у судочинстві. Виникнення, формування різноманітних класів, видів та родів судових експертиз є результатом тенденції диференціації та інтеграції наукового знання. В сучасний період судова експертиза вийшла за межі кримінального процесу і застосовується у всіх видах судочинства. Вона виступає складною, багатогранною та багатоаспектною діяльністю, яка здійснюється у експертних установах кваліфікованими фахівцями.

Теорія дозволяє пізнати загальні закономірності, які характеризують її предметну сутність, що слід враховувати під час вирішення різноманітних питань, пов'язаних з розвитком і раціональним використанням можливостей науки і техніки в проведенні експертних досліджень [131, с.66]. Це формування науки судової експертології. Вперше про доцільність її виділення з криміналістики заговорили в 50-х роках (в рамках криміналістичної експертизи – Ю.М. Кубицький і О.Р. Шляхов), пізніше в 70-х роках намагалися систематизувати знання про експертизу (А.І. Вінберг і Н.Т. Малаховська) [56, с.26-50; 128, с.102; 281, с.740; 366, с.7-11]. Пік наукових досліджень у цій сфері наступає у 80-х та першій половині 90-х років. Зусиллями ряду вчених у ті часи були сформульовані концептуальні основи цієї загальної теорії, її структура та функції [380, с.399].

В межах судової експертології як науки про судово-експертну діяльність науковці досліджують поняття цієї науки, її систему і структуру, а також окремі вчення (про об'єкти, суб'єкти, методи загальної теорії судової експертизи, процеси і відношення комунікації в судовій експертизі, профілактику та прогнозування тощо) [281, с.761-762; 373, с.88].

Отже, з точки зору науки судової експертології судова-експертна діяльність виступає її об'єктом пізнання. При цьому, судова експертологія, яка безпосередньо

не включає в свій предмет і систему науки спеціальні судово-експертні галузі знань і відповідну їм судово-експертну практику, аналізує всю судово-експертну діяльність опосередковано – шляхом розробки загальнометодологічних засад такої діяльності.

Особливий характер функцій, що виконуються експертом, спеціальна мета досліджень, які проводить експерт, правове регулювання підстав для проведення експертиз та порядку їх проведення виділяють судово-експертну діяльність серед інших видів людської діяльності. Все це повинно визначати її як професійну діяльність. Як зазначає Я.В. Комісарова, суспільні відносини, що виникають у зв'язку із потребою одних осіб отримувати інформацію, яка їх цікавить з питань, що вимагають використання знань, якими вони самі (в повному або необхідному об'ємі) не володіють, і можливістю інших дану інформацію (за результатами досліджень) надати, реалізуються за допомогою узагальненого виду суспільно корисної діяльності – експертної діяльності, яку відносно сфери судочинства позначають терміном «судово-експертна діяльність» [141, с.54-55].

Отже, судово-експертна діяльність, з одного боку, виступає сформованим та відносно автономним видом соціально-корисної діяльності, а з іншого боку, вона тісно взаємодіє із правоохоронною діяльністю загалом та кримінально-процесуальною діяльністю зокрема.

На законодавчому рівні вперше термін «судово-експертна діяльність» було закріплено в Законі України «Про судову експертизу» від 25.02. 1994 р. Хоча у даному нормативному акті не міститься чіткого визначення цього поняття, його зміст розкривається шляхом аналізу деяких норм, які встановлюють: а) суб'єктів (фізичних та юридичних осіб), які безпосередньо здійснюють проведення судових експертиз професійними атестованими експертами, вимоги до освіти та спеціальної підготовки, а також порядок здійснення їх атестації; б) коло суб'єктів державної влади, які забезпечують науково-методичне, організаційно-управлінське та фінансове забезпечення СЕД [99, с.3].

В такому випадку, Закон України «Про судову експертизу» визначає та регламентує професійну діяльність експерта, спеціалізованих експертних установ,

відносить до цієї діяльності експертну практику як вид науково-практичної діяльності, а також закріплює правове, організаційне, науково-методичне та міжнародно-правове забезпечення СЕД. Можна погодитися із думкою Ю.Б. Форис з приводу того, що Закон України «Про судову експертизу» варто було б назвати Законом України «Про судово-експертну діяльність», оскільки в ньому викладені основи навчання, атестації і кваліфікації професійних експертів, методичного забезпечення, фінансування, міжнародного співробітництва в галузі судової експертизи тощо [340, с. 48]. Тим більше, що якість та ефективність судово-експертної діяльності безпосередньо пов‘язані з рівнем її теоретичного осмислення, ступенем розроблення методологічних, правових, організаційних засад її здійснення, забезпечення досягненнями науково-технічного прогресу, підвищенням якості відбору, підготовки та перепідготовки експертів.

В той же час, у юридичній науці існують різноманітні підходи до розуміння сутності судово-експертної діяльності. Зокрема, Т.В. Авер’янова, Р.С. Бєлкін, Ф.М. Джавадов та М.Г. Щербаковський під судово-експертною діяльністю розуміють діяльність або ж систему процедур, пов’язаних із проведенням судових експертиз, тобто судово-експертну практику [87, с.42-46; 158, с.398-441; 369, с.26]. Ф.М. Джавадов, Є.Р. Росинська, Є.І. Галяшина та М.Я. Сегай відносять до об’єктів пізнання судово-експертної діяльності також правові, науково-методичні, організаційні та кадрові форми її забезпечення [86, с.187; 271, с.34; 281, с.761; 373, с.178]. Н.І. Клименко, О.І. Жеребко та С.А. Смирнова розглядають елементи (структурні блоки) СЕД: структуру, мету, завдання, механізм, суб’єкти, об’єкти та принципи судово-експертної діяльності [105, с.49-144; 131, с.61-73; 289, с.208].

При цьому, аналізуючи різноманітні підходи до системи та структури судової експертології як науки про судово-експертну діяльність, науковці у галузі юридичної науки майже не звертають уваги на той факт, що дана діяльність виступає професійною діяльністю судово-експертних установ загалом та експерта зокрема. Так, Ф.М. Джавадов обґрунтовує положення про необхідність професіоналізації СЕД в її теоретичному забезпеченні шляхом системного узагальнення вже накопичених окремих теорій і їх структуризацію в загальну

теорію судової експертизи [85, с.5]. З даною думкою Ф.М. Джавадова слід погодитись, оскільки якість та ефективність експертної діяльності безпосередньо пов‘язані із професійним рівнем її теоретичного осмислення, ступенем розроблення методологічних, правових, організаційних засад її здійснення, забезпечення досягненнями науково-технічного прогресу, підвищенням якості відбору, підготовки та перепідготовки експертів.

Отже, на наш погляд, під судово-експертною діяльністю слід розуміти професійну та юридичну діяльність органів державної влади, юридичних та фізичних осіб, яка полягає у правовому, організаційно-управлінському, науково-методичному, фінансовому та міжнародно-правовому забезпеченні правосуддя України незалежною, кваліфікованою і об’єктивною експертизою з орієнтуванням на максимальне використання досягнень науки і техніки.

В такому випадку, варто звернути увагу на дослідження суб’єктів СЕД, оскільки їх роль та значення при проведенні судових експертиз є надзвичайно важливою, яка зумовлена їх участю у різноманітних видах судочинства. До того ж, розвиток судово-експертної діяльності сприяв зміні та подальшому удосконаленню правових та процесуальних відносин, які регулюють діяльність суб’єктів судово-експертної діяльності в аспекті удосконалення їх правового статусу. При цьому, кожен із суб’єктів, окрім загальних, має і свої специфічні завдання та принципи діяльності, і в рамках їх вирішення діє незалежно, взаємодіючи лише при вирішенні загальних завдань експертної діяльності.

Крім того, розвиток судово-експертної діяльності суттєво вплинув на розширення її суб’єктного складу. На сучасному етапі суб’єктами СЕД є не тільки окремі фізичні особи (слідчий, експерт), які безпосередньо виконують обов’язки щодо призначення та проведення експертизи, але й інші суб’єкти. Зокрема, до них відносяться експертні установи, керівники цих установ. Кожен із суб’єктів виконує специфічні функції по здійсненню судово-експертної діяльності та впливає на діяльність інших її суб’єктів. При цьому, як зазначає С.А. Смирнова, взаємодія цих суб’єктів є настільки складною, що неможливо однозначно виділити провідну сторону судово-експертної діяльності [290, с.27].

Такий стан справ з приводу розуміння сутності суб'єктів СЕД випливає із того, що у науці кримінального процесу та судовій експертології не існує єдиної думки з приводу того, як називати суб'єктів спеціальних знань – спеціалістами чи особами, які володіють спеціальними знаннями на професійній основі (обізнаними особами). На ці проблеми вказував В.Н. Махов, який зазначав, що підміна поняття в даному випадку має не тільки теоретичне, але й практичне значення, сприяє неправильному розумінню сутності обізнаних осіб та спеціалістів та не вирішує питання щодо їх співвідношення [186, с.51]. При цьому, судова та експертна практика розглядає поняття «спеціаліст» як більш широке за своєю суттю у порівнянні із поняттям «експерт», оскільки експертиза виступає однією із встановлених кримінальним процесуальним законодавством форм застосування спеціальних знань.

У зв'язку з цим, можна погодитися із думкою Н.І. Клименко, що під суб'єктом судово-експертної діяльності слід розуміти фізичну особу – спеціаліста (чи особу, яка володіє спеціальними знаннями) в галузі науки, техніки, мистецтва, який законодавством наділений відповідними правами і обов'язками. В свою чергу, суб'єкт експертизи – це особа, обізнана в певній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, що не займає у справі іншого процесуального становища і особисто не заінтересована в її результатах [131, с.23].

Досліджуючи систему суб'єктів СЕД варто звернути увагу на той факт, що законодавець наводить їх перелік. Так, у відповідності до ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, а також у випадках і на умовах, визначених цим Законом, судові експерти, які не є працівниками зазначених установ. Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз [256]. У ч. 2 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» зазначається, що до державних спеціалізованих установ належать: науково-дослідні установи судових експертиз МЮ України; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи МОЗ України; експертні служби МВС

України, МО України, СБУ та Державної прикордонної служби України [256].

Не заглиблюючись у всі проблеми, які стосуються удосконалення судово-експертних установ вважаємо за доречне розглянути питання, яке потребує обговорення, – це утворення єдиної позавідомчої експертної служби судово-експертних установ, незалежної від міністерств та відомств, що займаються правоохоронною діяльністю [129, с.8; 384, с.423].

На сьогодні в Україні існує декілька підходів відносно вирішення вказаної проблеми, які між собою суттєво різняться. Так, В.Г. Гончаренко пропонує постановою КМУ на базі Київського НДІСЕ створити Головний науково-дослідний і судово-експертний інститут як єдину незалежну інституцію [72]. Дещо подібну позицію відстоює П.І. Репешко, який пропонує утворити при КМУ Державний департамент судово-експертного забезпечення правосуддя та перепідпорядкувати йому існуючі НДІСЕ Мін'юсту, установи судово-медичних і судово-психіатричних експертиз МОЗ, експертні служби МВС, СБ, ДПС та МО; передати новоутвореному Департаменту атестовані судово-експертні кадри, а також приміщення, устаткування, прилади, технічні засоби, архіви, колекції та бібліотеки спеціальної наукової, довідкової й експертної літератури [265, с.231-238].

Протилежної точки зору дотримується І.П. Красюк та В.С. Пєчніков, які справедливо відзначають, що обсяги виконання експертами МВС України роботи щодо експертного забезпечення правоохоронної діяльності завжди складали значну частину від загальнодержавної, адже щорічно спеціалістами проводиться більше 700 тис. експертиз та досліджень, за їх допомогою розкривається кожен другий злочин загальнокримінальної спрямованості. На сьогоднішній день експертна служба МВС забезпечує майже 80 % потреб досудового і судового слідства в проведенні експертиз у кримінальних справах [156, с.16].

М.Л. Цимбал, Ю.М. Грошевий, В.М. Шерстюк та В.Д. Юрчишин вважають, що з метою реалізації принципу незалежності судово-експертної діяльності, поліпшення координації судово-експертних досліджень, виключення дублювання функцій, більш раціонального використання кадрових і матеріально-технічних ресурсів, зменшення витрат коштів державного бюджету слід запропонувати

відповідним органам державної влади ідею створення єдиної позавідомчої системи державних експертних установ, завданням яких стане проведення експертиз, наукова і науково-методична робота у галузі судової експертизи та криміналістики. При цьому у відомчій підпорядкованості мають бути збережені структури, потенціал і засоби яких зорієнтовані на техніко-криміналістичне забезпечення досудового слідства: здійснення фіксації слідів та збирання доказової інформації [300, с.16; 379, с.114-117; 179, с.403-404].

З позиціями цих науковців слід погодитися, оскільки з цього приводу є уже напрацьований, досить успішний зарубіжний досвід. Позитивні риси єдиної державної підпорядкованості судово-експертної діяльності можна простежити на досвіді МЮ Республіки Казахстан, де вперше з усіх країн СНД реалізовано ідею створення єдиної експертної системи. Початком формування єдиної експертної системи МЮ Республіки Казахстан став Указ Президента від 22 квітня 1997 р. «Про подальше реформування системи правоохоронних органів Республіки Казахстан», що передбачає вилучення функції проведення судової експертизи від органів кримінального переслідування з передачею їх єдиній експертній системі Міністерства юстиції. Як зазначають Т.П. Москвіна та В.Д. Юрчишин, дане рішення дозволило зосередити проведення судової експертизи в рамках одного відомства, усунувши найбільш істотні недоліки системи відповідних органів: відомчу підпорядкованість експертних підрозділів державним органам, пов’язаних із розслідуванням кримінальних справ; роз’єднаність установ, що проводять судову експертизу, внаслідок їх належності різним відомствам; відсутність необхідної координації як між собою, так і з правоохоронними органами; паралельність у діяльності установ різних відомств, що приводить до нераціонального розподілу і використання кадрових і матеріально-технічних ресурсів. При цьому в МВС, Комітеті національної безпеки і МО було залишено таку кількість співробітників у кількості, необхідній для реалізації різних форм техніко-криміналістичного забезпечення досудового провадження [196, с.135; 291, с.69; 384, с.424].

Таким чином, існують всі підстави для активного обговорення та втілення у життя концепції єдиної позавідомчої експертної служби судово-експертних установ

в Україні.

При взаємодії правоохоронної, кримінально-процесуальної та судово-експертної діяльності сполучною ланкою виступає професійна діяльність експерта.

При проведенні експертизи суб'єкт, призначений експертом, зосереджується на меті дослідження, самостійно планує і здійснює дії та операції, направлені на отримання інформації, яка цікавить правозастосовувача, надає результати своєї роботи у вигляді висновку [141, с.102]. Адже результат діяльності експерта визначається успішністю його професійної діяльності. Успішна реалізація його діяльності залежить як від кваліфікації експерта, так і від особистих його якостей, ступеня їх розвитку та управління [86, с.222].

Крім того, науковці у галузі юридичної науки досліджують в основному особливості судово-експертної діяльності, не звертаючи уваги на особливості професійної діяльності експерта [85, с.14; 105, с.54; 290, с.28; 359, с.24-25]. В той же час, особливості судово-експертної, кримінально-процесуальної діяльності тісно взаємодіють, іноді переплітаються та повторюються із особливостями професійної діяльності експерта. Оскільки в одних випадках (проведення експертного дослідження), він виступає суб'єктом експертної діяльності, а у випадку його залучення (призначення та проведення експертизи) до кримінального процесу – ще й учасником кримінального провадження.

Однак, у професійній діяльності експерта проявляються як властивості, які притаманні будь-якій людській діяльності, так і особливі, що характеризують роботу експерта як різновид, який пов'язаний із проведенням експертиз, слідчими діями та оперативно-розшуковими заходами, тобто як суб'єкта судово-експертної діяльності. Тільки сукупність певних властивостей, їх специфічне поєднання надають роботі експерта особливого характеру [154, с.79-80].

Проаналізувавши різноманітні підходи стосовно властивостей професійної діяльності експерта як суб'єкта експертної діяльності слід зазначити, що вони поділяються на загальні та особливі. Зокрема, до загальних властивостей професійної діяльності експерта слід віднести наступні:

1) суспільний характер професійної діяльності експерта полягає в тому, що

дана діяльність є видом державної діяльності, спрямованої на зміцнення правопорядку і законності. Суспільний характер професійної діяльності експерта дає можливість використовувати досягнення науки і техніки як для розроблення спеціальних прийомів збирання, дослідження та оцінки доказів, так і для наукової організації праці й управління діяльністю експерта. У зв'язку з чим, експерт повинен уміти досліджувати та оцінювати нові засоби і прийоми роботи з доказами, впроваджувати їх у практику своєї роботи [6, с.31-36; 9, с.141-143; 105, с.64-65; 131, с.70-73; 154, с.80; 169, с.207-209; 222, с.12-13; 362, с.124-125];

2) цілеспрямованість професійної діяльності експерта проявляється в тому, що за допомогою досліджень за певною методикою виявляються нові доказові факти внаслідок застосування до об'єкта дослідження спеціальних знань експерта, що сприяє справедливому судовому розгляду кримінального провадження. Після того, як мета здійснення діяльності чітко продумана, визначені шляхи і засоби її здійснення, приймається рішення, направлене на реалізацію виробленого плану [9, с.141-143; 86, с.172-186; 87, с.156-157; 154, с.80; 222, с.12-13; 362, с.124-125];

3) плановість діяльності експерта є однією з умов проведення експертного дослідження. До неї входять: планування змісту всієї діяльності, тобто перспективне або реальне планування; планування конкретного експертного дослідження, тобто визначення системи і послідовності дій особи судового експерта [6, с.31-36; 86, с.172-186; 105, с.64-65; 131, с.70-73; 222, с.12-13; 229, с.213-218; 362, с.124-125];

4) систематичність здійснення професійної діяльності експерта означає, що вона виконується систематично, в порядку, встановленому законодавством, і пов'язана з безперервним виникненням і припиненням різних відносин з широким колом учасників кримінального провадження [6, с.31-36; 9, с.141-143; 86, с.172-186; 87, с.156-157; 105, с.64-65; 131, с.70-73; 154, с.80; 169, с.207-209; 222, с.12-13; 229, с.213-218; 362, с.124-125].

А до особливих властивостей професійної діяльності експерта, на наш погляд, відносяться:

1) правовий характер професійної діяльності експерта, який виражається в тому, що: а) по-перше, кримінальне процесуальне законодавство визначає

процесуальні форми і режим використання у провадженні науково-технічних засобів і методів; б) по-друге, у тому, що всі дії, із яких складається діяльність експерта, або безпосередньо регулюються законом, або, спираючись на нього, визначаються основні їх риси; б) по-третє, в тому, що ціллю діяльності експерта є виявлення доказових фактів в результаті застосування до об'єкта дослідження спеціальних знань експерта; в) по-четверте, у тому, що доказове значення висновку експерта оцінюється не тільки із сторони його змісту, але і з позицій суворого дотримання порядку призначення і проведення експертизи, порушення яких позбавляє висновок експерта доказового значення; г) по-п'яте, у тому, що експерт, проводячи експертне дослідження, повинен керуватися тільки обставинами, які стосуються предмета експертизи, обставинами кримінального провадження та можливостями своїх спеціальних знань [6, с.31-36; 9, с.141-143; 222, с.12-13; 229, с.213-218; 362, с.124-125].

2) відносна самостійність експерта у визначенні і виборі видів і методів досліджень, технічних прийомів і засобів при проведенні експертиз. Способи дослідження та методи його проведення експерт вибирає самостійно у певній галузі знань (71 % опитаних експертів вважають для себе обов'язковим суворе дотримання рекомендацій методик досліджень, інші ж припускають зміни в застосуванні експертних методик) [85, с.15];

3) особливістю професійної діяльності експерта є також її дослідницький характер. Робота експерта над кожною експертизою, навіть на місці події, – це самостійне дослідження проблеми, пізнання істини. Діяльність експерта має спільні риси з науково-дослідною діяльністю, бо поряд з алгоритмічними компонентами в ній значне місце займають і евристичні [6, с.31-36; 9, с.141-143; 86, с.172-186; 154, с.80; 169, с.207-209; 222, с.12-13; 229, с.213-218];

4) верифікованість (перевірка) діяльності експерта. Виступаючи в якості доказів, висновок та показання експерта підлягають оцінці з боку слідчого, прокурора, слідчого судді, суду за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють їх з точки зору

належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення. При цьому, верифікованість суттєво впливає на визначення критеріїв оцінки роботи експерта, експертних установ з урахуванням кількісно-якісних показників. Задача ця дуже складна [6, с.31-36; 9, с.141-143; 105, с.64-65; 131, с.70-73; 154, с.80; 169, с.207-209; 222, с.12-13; 229, с.213-218; 362, с.124-125];

5) здійснюючи свою професійну діяльність, експерт у процесі дослідження повинен проявляти ініціативу і може вийти за межі завдань, поставлених йому слідчим або судом (вирішити питання, щодо яких йому не були поставлені запитання, якщо вони важливі для кримінального провадження) [105, с.64-65; 131, с.70-73; 154, с.80; 169, с.207-209; 222, с.12-13; 229, с.213-218; 362, с.124-125];

6) професійна діяльність експерта носить конструктивний характер. Предметом експертного пізнання під час дослідження об'єктів експертизи є сліди, які причинно пов'язані із подією, яка відтворює картину вчинення злочину [6, с.31-36; 9, с.141-143; 86, с.172-186; 87, с.156-157; 105, с.64-65; 131, с.70-73; 154, с.80; 169, с.207-209; 222, с.12-13; 229, с.213-218; 362, с.124-125];

7) у професійній роботі експерта співвідносяться індивідуальність і колегіальність. Адже експерт, працюючи в певному колективі, об'єднаному загальними завданнями, наділений власними цілями, яких він досягає, докладаючи власних зусиль. Індивідуальність експертної роботи характеризується і персональною відповідальністю експерта за результати своїх досліджень [6, с.31-36; 9, с.141-143; 87, с.172-186; 105, с.64-65; 131, с.70-73; 154, с.80; 169, с.207-209];

8) професійній діяльності експерта притаманна особлива суспільно-психологічна атмосфера, викликана інтересом до результатів своєї діяльності [87, с.156-157; 105, с.64-65; 131, с.70-73; 154, с.80].

Отже, розглянуті властивості професійної діяльності експерта мають враховуватися як у типовій моделі експерта, так і в психологічній структурі його діяльності [131, с.73]. Необхідно зауважити, що для створення моделі експерта, призначеної для оцінки ступеня підготовленості експерта до практичної діяльності, варто досліджувати комплекс соціальних, етичних, психофізіологічних та

професійних якостей особи [76, с.63]. Вирішення зазначених питань безумовно буде сприяти підготовці якісного експерта, підвищенню ефективності та результативності функціонування експертної служби загалом [276, с.104; 298, с.339].

Крім того, варто звернути увагу на дослідження особи експерта з точки зору його процесуального статусу. Традиційно суб'єктом експертного дослідження виступає особа, яка безпосередньо його здійснює, представляє його результати і несе за них відповідальність. Однак, в юридичній науці з цього приводу можна зустріти думки, які принципово відрізняються від вказаного вище визначення експерта як суб'єкта судово-експертного дослідження. Як зазначає Ю.Г. Корухов, існують два види суб'єктів судово-експертної діяльності: 1) особи, які приймають владно-вольові рішення про призначення експертизи та її організацію; 2) та особи, які здійснюють експертні дослідження. До першого виду суб'єктів судово-експертної діяльності відносяться суд, слідчий, прокурор та посадова особа або орган, у провадженні якого перебуває справа. До другого виду суб'єктів судово-експертної діяльності відносяться експерти, які здійснюють експертні дослідження, а також судово-експертні установи, що організовують проведення експертизи та забезпечують її проведення [220, с.170]. Аналогічної позиції щодо класифікації суб'єктів судово-експертної діяльності дотримуються А.М. Зінін та Н.П. Майліс [112, с.70; 373, с.193]. А.В. Дулов, окрім вище вказаних двох груп суб'єктів судово-експертної діяльності, наводить і третю групу – зацікавлених учасників кримінального процесу [97, с.110].

Таке об'ємне за своєю суттю розуміння суб'єкта судово-експертної діяльності потребує уточнення по відношенню до з'ясування визначення поняття експерта. Адже, ні слідчий, ні суддя (суд), ні інші учасники кримінального провадження не можуть бути суб'єктами експертного дослідження. Призначення судової експертизи є правовою підставою для її проведення, але таке призначення не впливає на саму сутність експертного дослідження, на вибір експертної методики, застосування та використання тих чи інших методів, формулювання висновків тощо. Дана проблема випливає також із того, що залишається не уніфікованим термінологічний апарат

судово-експертної діяльності, який визначає порядок призначення та проведення судової експертизи у Законі України «Про судову експертизу», кримінальному процесуальному кодексі та відомчих актах, котрі оперують різними термінами для позначення процедури її призначення: «звернення», «доручення», «призначення», «залучення» [33, с.178].

Однак, як вказує Т.В. Авер'янова, у випадку коли слідчий, суддя, інші учасники кримінального провадження як суб'єкти судово-експертної діяльності своїм рішенням тільки обумовлюють проведення експертизи і не можуть впливати на її проведення, то вважати їх суб'єктами експертного дослідження не варто. Суб'єктом будь-якого дослідження, в тому числі і експертного, виступає тільки той безпосередній виконавець, який це дослідження здійснює. В даному випадку ним є тільки експерт [6, с.36]. Крім того, до якостей експерта, без яких неможливе здійснення його професійної діяльності, відносяться знання, уміння та навики, отримані ним шляхом навчання [169, с.207]. При цьому, особа може виконувати функції експерта у процесі за наявності наступних умов: 1) спеціальної – наявність необхідних для вирішення експертних завдань спеціальних знань, умінь та практичних навичок у науці, техніці й інших галузях; 2) процесуальної – незацікавленість у результатах справи [369, с.52].

Отже, на наш погляд, експерт – це не зацікавлена у результатах провадження особа, яка на професійній основі володіє необхідними для вирішення судово-експертних завдань спеціальними знаннями, уміннями та практичними навиками, призначена експертом у порядку, встановленому законом, що прийняла об'єкти експертизи з метою проведення дослідження та надання висновку з питань, які виникають під час процесуального провадження і стосуються сфери її знань. Таке визначення відображає в повному обсязі всі професійні властивості експерта та його елементи процесуального статусу і тим самим воно суттєво відрізняється від визначень, запропонованих та закріплених у процесуальних кодексах, в тому числі й КПК України.

В такому випадку, на підставі аналізу ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» можна виділити наступні три категорії експертів:

1) атестовані експерти – співробітники державних спеціалізованих судово-експертних установ, які проводять експертизи у відповідності до своїх посадових обов'язків;

2) атестовані експерти, які не є співробітниками державних спеціалізованих судово-експертних установ. Цими особами є спеціалісти, які проводять ті ж судові експертизи, що і співробітники державних спеціалізованих судово-експертних установ та відомчих експертних служб, за винятком криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз;

3) інші фахівці у відповідних галузях знань, які проводять експертизи, не передбачені у державних спеціалізованих установах. Як правило, такі фахівці залучаються до проведення експертизи одноразово. До них відносяться фахівці, які не передбачені штатами експертних установ у зв'язку із рідкістю призначення відповідних експертиз (фахівці, які проводять мистецтвознавчі, екологічні, ветеринарні, авіатехнічні та інші експертизи) [38, с.20; 369, с.53].

Крім того, як вказує Ю.С. Волинець, експертом у судочинстві може бути: 1) державний експерт, тобто співробітник державної експертної установи; 2) недержавний експерт, який може бути або співробітником недержавної експертної установи, або приватною особою, яка має спеціальні знання, необхідні для надання відповіді на питання слідства або суду (приватний експерт, який займається експертною діяльністю професійно, і спеціалісти у різних сферах діяльності, які залучаються у разі потреби для вирішення експертних завдань) [59]. Однак, такий перелік експертів дублюється науковцем, виходячи із аналізу ст. 10 Закону України «Про судову експертизу».

Наступним суб'єктом судово-експертної діяльності виступає керівник експертної установи. У відповідності до п. 1.10. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 8.10. 1998 р. № 53/5 зазначається, що при проведенні експертиз в експертній установі організаційне, матеріально-технічне забезпечення їх виконання, контроль за своєчасним проведенням і за дотриманням законів та інших нормативно-правових актів з питань експертизи покладається на керівника експертної установи. А у випадку, коли

експерт здійснює судово-експертну діяльність у складі юридичної особи, що не є державною спеціалізованою установою, організаційне, матеріально-технічне забезпечення виконання експертиз та контроль за своєчасним їх проведенням покладаються на її керівника (п. 1.11. Інструкції) [244].

В той же час, у чинному КПК України відсутня процесуальна регламентація прав і обов‘язків керівника судово-експертної установи, що залишає невизначеним питання розмежування його процесуальних та адміністративних функцій. На вказані проблеми неодноразово звертається увага науковцями у галузі кримінального процесу, які пропонують внести відповідні зміни у законодавство [2, с.2-4; 130, с.307; 180, с.199]. До того ж, слід звернути увагу на те, що керівник експертної установи виступає учасником кримінального провадження та виконує функцію сприяння правосуддю вказує ч. 1 ст. 23 Закону України «Про судову експертизу». Оскільки керівники державних спеціалізованих установ, що проводять судові експертизи, у необхідних випадках мають право за згодою органу або особи, що призначили судову експертизу, включати до складу експертних комісій провідних фахівців інших держав. Такі спільні експертні комісії здійснюють судові експертизи за нормами процесуального законодавства України [256].

Не заглиблюючись у дослідження вказаної проблематики, оскільки повноваження керівника експертної установи як суб’єкта судово-експертної діяльності, зазначимо, що доцільно було б у § 5. «Інші учасники кримінального провадження» Глави 3 КПК України регламентувати його процесуальний статус.

Варто зауважити, що коло суб’єктів судово-експертної діяльності не обмежується виключно державними експертними установами та експертами, що в них працюють, і не обмежується також переліком експертів, які атестовані за відповідною процедурою і внесені до Державного реєстру судових експертів. В той же час, ч. 3 ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» передбачає можливість залучення до проведення деяких видів експертиз, які не здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, інших фахівців з відповідних галузей знань [256]. Так, у випадку дослідження об’єктів експертизи у сфері інтелектуальної власності, що мають специфіку, доцільно залучати фахівця в цій галузі. Зокрема, для

дослідження художніх творів крім атестованого за цим фахом експерта доцільно залучати з дозволу органу, що призначив експертизу, фахівця, який має глибокі знання таких об'єктів, оскільки очевидно, що жодна людина об'єктивно не може бути фахівцем одночасно з усіх результатів творчої діяльності – драматичних і хореографічних творів, архітектури, скульптури, графіки і географічних карт тощо. Проте доручати даний вид експертизи тільки фахівцю, що розуміється лише на специфіці досліджуваного процесу або явища матеріального світу, але не має бачення його як об'єкта права інтелектуальної власності, не є корисним для вирішення питань, що входять до предмета доказування [190].

Крім того, до системи суб'єктів експертного дослідження слід віднести і недержавні експертні організації [155, с.235; 350, с.246-248]. Останнім часом створено ряд асоціацій і лабораторій незалежних експертиз або приватних експертів. В межах таких організацій проводяться експертні дослідження, організація забезпечує необхідні для цього умови, керівник організації надає висновок експерта органу, що призначив експертизу. Однак, сама організація чи судово-експертна установа, до процесу експертного дослідження безпосереднього відношення не має. Оскільки таким суб'єктом виступає фізична особа – або експерт, який займає таку посаду, або співробітник недержавної експертної установи. В такому випадку, можна погодитися із думкою В.І. Мамай з приводу того, що законодавцю варто допустити призначення експертизи від імені юридичної особи [183, с.2]. Тільки в цьому випадку, поряд із експертом – фізичною особою, суб'єктом експертного дослідження виступає недержавна експертна установа.

Таким чином, до судово-експертної діяльності відносяться наступні суб'єкти, які складають її систему:

1) особи, які приймають процесуальні (владно-вольові) рішення (за дорученням слідчого судді чи суду) або за зверненням сторони кримінального провадження з боку захисту чи обвинувачення про призначення експертизи та її проведення. До першого виду суб'єктів судово-експертної діяльності відносяться слідчий суддя, суд, слідчий, керівник органу досудового розслідування, прокурор, а також потерпілий, його представник та законний представник у випадках,

установлених КПК України. А з боку захисту – підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники;

2) особи та установи, які займаються організацією та забезпеченням проведення експертиз. До них слід віднести: державні спеціалізовані експертні установи, недержавні експертні установи та керівники цих установ;

3) особи, які безпосередньо здійснюють експертні дослідження та оформляють їх результати. До третього виду суб'єктів судово-експертної діяльності відносяться судові (державні), несудові (приватні) експерти, які проводять експертні дослідження, а також особи які залучаються для проведення експертизи в порядку міжнародної правової допомоги (іноземні експерти та експерти міжнародних організацій).

1.2. Вимоги до експерта як учасника кримінального провадження

Діяльність експерта як учасника кримінального провадження повинна розглядатися у взаємозв'язку її процесуальних, гносеологічних та професійних елементів. З однієї сторони, порядок дій та сукупність заходів, які здійснюються експертом при проведенні експертизи та даванні висновку виступають структурним елементом кримінально-процесуальної та судово-експертної діяльності. З іншої сторони, проведення експертного дослідження та надання висновку виступають елементами пізнавальної діяльності, а по відношенню до працівників судово-експертних установ ще й професійною діяльністю експерта.

Основою дослідження професійно важливих якостей експерта є розгляд тих структурних особливостей, які властиві особі, у зв'язку із зайняттям нею експертною діяльністю [85, с.18]. Однак характер діяльності експерта суттєво відрізняється від такої ж діяльності слідчого, судді, прокурора, адвоката. Хоча між ними існує певна подібність у загальних рисах як суспільно-корисної діяльності. Як зазначає А.Л. Купріянова, метою експертизи виступає виявлення за допомогою

спеціальних знань нових доказових фактів, достовірність яких гарантує професіоналізм експерта [169, с.207].

В такому випадку при з'ясуванні вимог, які пред'являються до експерта як учасника кримінального провадження та суб'єкта судово-експертної діяльності варто звернути увагу на дослідження професіограми судового експерта.

Процес вибору професії, визначення професійного шляху, професійного становлення та експертизи успішності засвоєння і реалізації трудової діяльності передбачає необхідність, з одного боку, оцінки рівня відповідності людини вимогам професії, а з іншого – активного формування і підготовки його як фахівця з урахуванням відведеного для цього часу [31, с.9-10].

В той же час, у психології розрізняють професіографію – технологію вивчення вимог, що ставляться професією до особистісних якостей, психологічних здібностей і можливостей індивіда. Професіографія сприяє оптимізації і підвищенню ефективності тієї чи іншої професійної роботи. Професіографія передбачає розробку професіограм – системи психологічних якостей, умінь та навичок, які є необхідними для успішного виконання професійної діяльності [361, с.41-41]. При цьому, саме за допомогою професіограми експерта повинні визначитися професійна придатність, здійснюватися добір кандидатів на певні посади та встановлюватися вимоги до його особи як суб'єкта судово-експертної діяльності.

У юридичній науці останнім часом аналізується в основному структура професіограм, що стосуються діяльності слідчого та судді [150, с.62; 277, с.6]. Професіограми ж інших учасників судочинства та представників правоохоронних органів поки що не одержали належного висвітлення.

Хоча у галузі судової експертології існують певні напрацювання щодо професіограми експерта [85, с.18-19]. Як зазначає В.М. Шерстюк, мета створення професіограми експерта полягає в тому, щоб розробити ідеальну модель, в якій має бути повна кваліфікаційна характеристика експерта з позицій вимог, що пред'являються до його професійних знань, умінь, навичок, здібностей, особистісних характеристик. Завдання складання і наступного використання

професіограми полягає в удосконаленні експертної діяльності, покращенні її якості [362, с.120].

Таким чином, професіограма експерта виступає психологічним явищем, в якому наочно відображене раціональне співвідношення між особою експерта та вимогами, що пред'являються до нього, здійснюючи професійну судово-експертну діяльність. У зв'язку з чим, з метою реалізації своїх процесуальних повноважень експерта як учасника кримінального провадження, по-перше, необхідно дослідити властивості професійної діяльності експерта, по-друге, з'ясувати елементи професіограми, її структурні блоки, по-третє, дослідити компетенцію та компетентність експерта і по-четверте, визначити вимоги, які ставляться до особи експерта як суб'єкта судово-експертної діяльності у зв'язку із залученням його будь-якого виду судочинства.

З приводу властивостей професійної діяльності експерта, які поділяються на загальні та особливі, то вони детально досліджені нами у попередньому параграфі дисертаційного дослідження.

В той же час, стосовно елементів професіограми експерта, то у юридичній науці з цього приводу, існують різноманітні підходи. Зокрема, Я.М. Яковлєв вказує на те, що професіограма експерта включає в себе структуру його психологічної діяльності та психічні якості особи, які необхідні для успішного виконання такої роботи. Відповідно до елементів професіограми відносяться: 1) психологічні якості, які необхідні для всіх компонентів експертній діяльності; 2) якості, необхідні для пізнавальної діяльності; 3) якості, необхідні для конструктивної і організаційної діяльності [386, с.96-97]. Крім того, М.І. Заміховский вважає, що професіограма експерта-автотехніка повинна бути представлена із диференціацією матеріалу по структурах. Особлива увага має бути приділена моральним основам його діяльності, правосвідомості експерта, його психофізіологічним якостям та психологічним установкам, а також всій психології його роботи. При цьому, обов'язкова увага має бути зосереджена у професіограмі на психології колективу та особистості, впливі колективу на формування особи експерта, виділення творчих груп в колективі з метою подальшого розвитку науки судової експертології [108, с.32]. Дещо подібну

позицію з приводу структури професіограми експерта відстоює Т.І. Ісматова, Л.О. Каткова та Є.Є. Кіскіна, які включають наступні її елементи: когнітивну, мотиваційну, регулятивно-вольову та емоційну сторони [118; 122, с.25-27].

На наш погляд, дана структура елементів професіограми експерта, яка запропонована вказаними вище науковцями враховує тільки психологічні засади діяльності експерта. Однак, судово-експертна діяльність загалом та діяльність експерта як учасника судочинства зокрема, ґрунтується також і на правових, організаційних, моральних та інших засадах. Відповідно судово-експертна діяльність закріплює комплекс відповідних вимог, які ґрунтуються на цих засадах та які пред'являються до особи експерта. В кінцевому результаті професіограма відображається у моделі експерта.

Як зазначає О.І. Жеребко, професійну діяльність експерта характеризує наявність таких складових як розумова і писемно-мовна активність, що притаманні в основному його дослідницькій роботі. Однак в кожному випадку експерт досліджує об'єкти експертизи, проводить експерименти, оцінює їх результати, спілкується з колегами, слідчим [104, с.255]. Розумова сфера є основою діяльності експерта. Швидкість і гнучкість розумових процесів має прояв у разі обговорення із слідчим чи суддею особливостей призначення експертизи і в консультаційній роботі експерта, що здійснюється ним в не процесуальній формі [123, с. 82].

Однак, як зазначає А.Ф. Кофанов, для створення моделі експерта, призначеної для оцінки ступеня підготовленості експерта до практичної діяльності, варто досліджувати комплекс соціальних, етичних, психофізіологічних та професійних якостей особи [154, с.80].

У зв'язку з цим, Ф.М. Джавадов пропонує більш розгорнуту модель експерта (професіограму), яка складається із наступних блоків:

I) Блок «Соціально-моральні якості»: 1.1.) установка на заняття експертною діяльністю: висока суспільна мотивація до роботи та усвідомлення високої громадянської відповідальності; 1.2.) правосвідомість експерта; 1.3.) моральні якості експерта.

II) Блок «Професійні якості»: 2.1.) Знання; 2.2.) Уміння; 2.3.) Навики.

III) Блок «Психологічні якості»: добре розвинена спостережливість; експертне мислення; здатність до розподілу, перемикання і концентрації уваги; великий об'єм та точність пам'яті.

IV) Блок «Психофізіологічні якості»: тривала працездатність; здатність до зосередження; здатність зберігати зосередженість та ухвалювати правильне рішення у важких ситуаціях; легкість переходу на новий вид діяльності; швидке орієнтування; висока сенсорна чутливість; здатність до набуття знань, умінь і навиків, тобто здатність до саморозвитку [85, с.19-20; 86, с.234-238].

Подібну структуру опису професії «експерт» (професіограми) пропонує В.М. Шерстюк, яку можна визначити таким чином: 1) загальні відомості про професію (найменування, форми професійної підготовки та ін.); 2) зміст і умови роботи (процес роботи та її результати, характер та умови праці тощо); 3) людина в процесі роботи: 3.1. професійні знання; 3.2. професійні навички; 3.3. професійно-особистісні якості; 4) соціально-економічні особливості професії (система оплати праці, соціальне забезпечення, професійне зростання тощо) [362, с.130-132].

Професіограма (модель) експерта повинна бути орієнтиром, який суттєво сприятиме чіткому встановленню об'єму необхідних спеціальних та загальнонаукових знань і приведе до більш науково продуманого складання планів по підготовці фахівців даного профілю. Як вказує Я.М. Яковлєв, одночасно з уточненням і конкретизацією змісту і форм підготовки експертів модель дозволить розвернути роботу із створення науково обґрунтованих як загальних, так і спеціальних критеріїв для визначення ступеня професійної придатності [386, с.100].

У зв'язку з чим, можна погодитися із загальною професіограмою експерта, запропонованою Ф.М. Джавадовим, оскільки судово-експертна діяльність вимагає тривалої підготовки, періодичної перепідготовки і постійного саморозвитку експерта на стадії професійної стабілізації. А професіограма (модель) експерта сприятиме системній оцінці якості підготовки експертних кадрів.

Уже сьогодні в рамках ENFSI для оцінки компетентності експертів, професійних вимог, які пред'являються до них, пропонується проводити екзамен з основ судово-експертних наук, а в якості навчальної програми підготовки експертів

запропоновано використовувати силлабус (Syllabus). Під силлабусом розуміється створений в рамках системи навчання працівників експертних установ документ, що визначає зміст і кількість професійних знань, умінь та навиків, призначених для обов'язкового засвоєння по тій або іншій експертній спеціальності, розподіл їх по темах, модулях і періодах навчання [387]. Силлабус відповідає конкретним судово-експертним напрямам діяльності і включає наступні розділи: пояснювальна записка, тематичний план, основна і додаткова література, змістовний план, модульно-інтеграційна структура, організація самостійної роботи претендента, організація менеджменту якості професійної підготовки претендента, критерійно-оціночний апарат завдань, контроль рівня освоєння матеріалів, представлених в силлабусі, глосарій, очікуваний результат після закінчення вивчення матеріалів, представлених в силлабусі; умови успішного досягнення очікуваних результатів після закінчення вивчення матеріалів, представлених в силлабусі, методичні рекомендації по виконанню самостійної підготовки при вивченні матеріалів, представлених в силлабусі, вимоги до професійної експертної етики [287, с.68-69]. Тільки в тому випадку, якщо експерт знає, якими якостями він повинен володіти, а з іншого боку, якщо експерт усвідомлює, у якій мірі у нього розвинені дані якості, він може свідомо прагнути до формування і розвитку даних якостей у себе через перепідготовку і саморозвиток.

Отже, розробка та впровадження в експертну практику силлабусів як навчальних програм нового покоління, на наш погляд, дозволить гармонізувати міжнародну практику підготовки експертів і традиційні програми підготовки у відповідності до експертних спеціальностей. Практичне використання в експертній практиці інноваційних підходів до підготовки експертів, розроблених у відповідності до міжнародних стандартів, приведе до оперативного реагування експертної практики на вимоги часу і забезпечення отриманих результатів професійної підготовки експертів з урахуванням національної специфіки, включаючи розробки вітчизняних науковців та практиків.

З формуванням професіограми та вимог, які ставляться до особи експерта як учасника кримінального провадження тісно пов'язане поняття компетенції та

компетентності експерта. З філологічної точки зору, під компетенцією розуміють добру обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи [46, с.560]. Однак, безпосередньо поняття «компетенція» має іншомовне походження. В перекладі з латині competentia означає коло повноважень якогось органу чи посадової особи, а також проблема, про яку в кого-небудь багато інформації, що дає йому змогу фахово її розв'язати. А поняття «компетентність» розуміють як авторитетність, обізнаність, володіння компетенцією, компетентним вважають того, хто є правосильним, знає, володіє необхідною інформацією, авторитетний у чомусь [302, с. 369].

З юридичної точки зору визначення поняття «компетенція» укладачі виводять від латинського слова competentia у значенні «належність по праву» і тлумачать його як сукупність встановлених в офіційній – юридичній чи неюридичній – формі прав і обов'язків, тобто повноважень будь-якого органу або посадової особи, які визначають можливості цього органу або посадової особи приймати обов'язкові до виконання рішення, організовувати та контролювати їх виконання, вживати у необхідних випадках заходи відповідальності тощо [45, с.373].

В той же час, з точки зору психології, Е.Ф. Зеєр в структурі професійно обумовленої особистості виділяє в якості її елементу професійну компетентність. Під нею розуміють сукупність професійних знань, умінь, а також способи виконання професійної діяльності. Основними компонентами професійної компетентності є: 1) соціально-правова компетентність; 2) спеціальна компетентність; 3) персональна компетентність; 4) аутокомпетентність; 5) екстремальна професійна компетентність [110, с.25].

Компетенція визначає правовий статус, повноваження, правомочність прийнятих рішень, а компетентність стосується властивостей конкретних виконавців, що надають можливість реалізації певних функцій в межах наданої їм компетенції. Рівень компетентності особи може бути різним, це зумовлено різноманітними чинниками, наприклад, рівнем засвоєння теоретичних знань, набутим практичним досвідом, здатністю до виконання певних операцій, психологічними особливостями особи тощо. Проте до кожної професії, сфери

діяльності, займаної посади слід висувати загальні вимоги щодо компетентності виконавців. Експерт, так само як і будь який інший виконавець будь-яких інших функцій, може мати компетенцію з проведення конкретного виду експертизи але бути не компетентним у розв'язанні поставлених перед ним процесуальною особою питань [105, с. 299]. Відсутність у експерта належних знань в певній галузі свідчить про відсутність компетентності у нього, навіть якщо йому нададуть експертні повноваження.

До того ж, поняття компетенції згадується у нормах КПК України (ст. 6, 25, 28, 68 КПК), Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та інших відомчих нормативних актах. Однак, сутності даного поняття ні кримінальне процесуальне законодавство, ні законодавство України про судово-експертну діяльність не розкриває. Такий стан справ з приводу вказаного поняття, відсутність його закріплення в законодавстві може призвести до неоднозначного його тлумачення на практиці. І тому слушними є думки тих науковців, які вважають, що до розкриття змісту і структури компетенції державних органів варто підходити, виходячи із положень загальної теорії права і обґрунтовують, що компетенцію складають такі структурні елементи як функції, предмет відання і повноваження органу. Це ж саме стосується й компетенції експерта як процесуальної особи, що сприяє виконанню правоохоронних функцій органом, котрим призначено судово-експертне дослідження [71, с. 73; 117, с.1152].

В той же час, серед науковців у галузі теорії судової експертизи відсутня єдність поглядів з приводу розуміння сутності та змісту компетенції, компетентності експерта та їх класифікації. Так, на думку Р.С. Бєлкіна, компетенція експерта – це комплекс знань в галузі теорії, методики і практики експертизи певного роду, виду. Він виділяв об'єктивну компетенцію як обсяг знань, якими повинен володіти експерт, та суб'єктивну компетенцію як ступінь володіння конкретним експертом цими знаннями [157, с. 264].

Т.В. Авер'янова, поділяючи думку Р.С. Бєлкіна стосовно того, що компетенція експерта виступає комплексом знань в галузі теорії, методики і практики експертизи певного роду, виду, та доповнює вказане поняття ще таким елементом, як знання

експертом кримінального процесуального законодавства з питань інституту судових експертиз загалом і прав та обов'язків експерта зокрема. Компетентність вона вважає суб'єктивною компетенцією експерта [6, с.32-33].

Компетентність експерта, як вказують В.Я. Колдін та С.П. Лапта, визначається наявністю спеціальних знань, досвіду і організаційно-технічних можливостей, необхідних для виконання експертного завдання, і забезпечується: а) системою підготовки, атестації і ліцензування наукових, технічних і технологічних експертних кадрів і установ; б) системою установ, які здійснюють науково-методичне керівництво окремими родами і видами експертної діяльності; в) свободою вибору спеціалістів, які запрошуються для виконання експертних робіт; г) системою конкурсів з відбору спеціалістів для проведення найбільш відповідальних експертиз; д) правом відводу експерта за мотивами його некомпетентності [137, с.178; 175, с.65]. Н.І. Клименко поділяє компетенцію експерта на два види та зазначає, що компетенція експерта – це коло його повноважень, наданих експерту процесуальним законом (процесуальна) і обсяг спеціальних знань і навиків, якими від повинен володіти (спеціальна). Компетентність, на її думку, визначається досвідом експерта, його базовою освітою, рівнем спеціальної підготовки [120, с.19; 126, с.21].

На думку О.М. Зініна, Г.Г. Омельянюка та О.В. Пахомова, компетенція експерта – це володіння теорією і методикою судової експертизи конкретного роду, виду і підвиду. У зв'язку з чим, вони розрізняють наукову та суб'єктивну сторону компетенції експерта. А, під компетентністю експерта вказані науковці розуміють здатність розв'язувати поставлені питання, які стосуються предмета експертизи. Вона визначається рівнем його освіти і спеціальною підготовкою, а також досвідом роботи в даній галузі досліджень [111, с.21; 113, с.140; 373, с.79]. Однак, потребує додаткової аргументації позиція вказаних науковців з приводу того, чи до компетентності або до компетенції відносяться права, обов'язки експерта, тобто сукупність його повноважень, які передбачені кримінальним процесуальним законодавством.

В той же час, В.Вальдман та І.Л. Петрухін до наукової компетенції відносять певний об'єм спеціальних знань, якими володіє експерт і які необхідні для

проведення експертизи; а до процесуальної – сукупність передбачених законом прав та обов'язків [40, с.5; 223, с.14]. Подібної точки зору дотримується В.Д. Юрчишин, який вважає, що ці два поняття є частинами одного цілого – компетенції експерта. Однак компетенція експерта як суб'єкта процесу може бути охарактеризована саме через сукупність його процесуальних прав та обов'язків. А наукова компетенція передбачає спеціальну здатність експерта в якості суб'єкта процесу, але не є частиною його правового статусу. З урахуванням викладеного, В.Д. Юрчишин під компетенцією експерта розуміє сукупність спеціальних знань особи, яка призначається у відповідності до КПК України слідчим, прокурором або судом з метою надання висновку по справі, і врегульованих кримінально-процесуальним законом повноважень по їх застосуванню [379, с.120-121].

А.В. Іванов зазначає, що компетенція експерта має дві сторони – процесуальну та спеціальну. Процесуальна компетенція – це коло повноважень, наданих експерту процесуальним законом. Професійна (наукова, спеціальна) компетенція – це обсяг спеціальних знань і навичок, якими повинен володіти кожен експерт, що здійснює експертизу певного роду, виду, підвиду. Закон пов'язує поняття «компетенція» лише з професійною компетенцією експерта. У свою чергу компетентність експерта являє собою фактичне володіння ним спеціальними знаннями та навичками. Некомпетентність, у свою чергу, є підставою для відводу експерта [119, с.57-58]. Компетентність, як вважає М.Г. Щербаковський, визначається досвідом експерта, його базовою освітою, рівнем спеціальної підготовки, знанням про нові методи дослідження, індивідуальними якостями та іншими вимогами, які ставляться до експерта [369, с.55].

В той же час, С.А. Смирнова вказує на те, що науці кримінального процесуального права та теорії судової експертизи відомий загальноюридичний принцип наявності у експерта певної та обмеженої процесуальної компетенції, обсяг якої задається певним процесуальним законодавством і яка є сукупністю процесуальних прав і обов'язків експерта [289, с.182].

На наш погляд, про наявність у експерта певної та обмеженої процесуальної та спеціальної компетенції говорити не доречно, оскільки експерт як суб'єкт судово-

експертної діяльності, виконує свою професійну діяльність та будучи залученим у кримінальне провадження, бере участь у кримінально-процесуальній діяльності. А в даному випадку, запропонованому С.А. Смирновою швидше йдеться про процесуальну правоздатність та дієздатність експерта як елементи його статусу.

Правовий статус експерта необхідно відмежовувати від компетенції експерта, яка виступає його об'єктивною характеристикою [119, с.57]. До того ж, компетентність часто ототожнюється з професіоналізмом. Але професіоналізм як вищий рівень виконання діяльності забезпечується, окрім компетентності, також професійною спрямованістю і професійно важливими здібностями [110, с.25]. Адже успішна діяльність експерта визначається його професійною компетентністю [121, с.13]. В такому випадку, основними критеріями професійної компетентності експерта як суб'єкта експертної діяльності виступають обізнаність, професійна підготовленість, професійний досвід і професіоналізм.

Таким чином, в теорії судової експертизи та науці кримінального процесуального права компетенцію експерта слід поділяти на два види: 1) процесуальну компетенцію експерта – сукупність повноважень, прав та обов'язків експерта, які закріплені в процесуальному законодавстві та законодавстві про судово-експертну діяльність; 2) професійну компетенцію експерта, яка охоплює комплекс його знань, умінь та навичок в галузі теорії, методики та практики судової експертизи в межах її класу, роду, виду та підвиду. При цьому, можна погодитися із пропозицією Н.І. Клименко та Я.В. Комісарової з приводу того, що у свою чергу, професійну компетенцію варто поділити на: а) об'єктивну (обсяг знань, якими повинен володіти експерт); б) та суб'єктивну (ступінь володіння певною особою цими знаннями) компетенцію експерта [125, с.19; 141, с.240]. В свою чергу, суб'єктивна компетенція експерта буде характеризувати його компетентність, яка полягає у суб'єктивній характеристиці здібностей особи експерта вирішувати поставлені перед ним завдання та ступінь володіння ним теорією, методикою та практикою експертних досліджень в рамках певного роду, виду експертизи [131, с.21; 369, с.55].

Із компетенцією та компетентністю експерта нерозривно пов’язані професійні та процесуальні вимоги, які пред’являються до експерта у зв’язку із залученням його до кримінального провадження.

У ч. 1 ст. 69 КПК України зазначається, що експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об’єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [161].

А у відповідності до ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію експерта з певної спеціальності. Також до проведення судових експертиз, крім тих, що проводяться виключно державними спеціалізованими установами, можуть залучатися також експерти, які не є працівниками цих установ, за умови, що вони мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку в державних спеціалізованих установах МЮ України, атестовані та отримали кваліфікацію експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу» [256].

Виходячи із аналізу норм КПК України та Закону України «Про судову експертизу» можна виділити наступну сукупність професійних та процесуальних вимог, які пред’являються до експерта у зв’язку із залученням його до кримінального провадження.

І) Експерт повинен володіти науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями з тим, щоб надати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і, які стосуються сфери його знань (ч. 1 ст. 69 КПК України та ч. 1 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»). В даних нормах йдеться про те, що

експерт повинен бути компетентним у певній галузі спеціальних знань. Це означає, що, обираючи експерта, сторони кримінального провадження, а також суд повинні з'ясувати його компетенцію, зокрема те, в якій галузі спеціальних знань він виступає фахівцем [44, с.96]. Крім того, у п. 6-7 Кодексу честі експерта, схваленого діловою нарадою Ради ENFSI від 28 травня 2005 р. зазначається, що працівники судово-експертної установи повинні: знати межі своєї компетенції та надавати експертні висновки та показання тільки в цих межах; та відмовитися від виконання роботи, якщо вона не входить до сфери їх компетенції або вони не маєть необхідних засобів чи обладнання [135].

Дотримання професійної етики експерта та вимога володіти науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями з тим, щоб надати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і, які стосуються сфери його знань досить тісно між собою взаємопов'язані. А у ст. 11 проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність» вказується, що експерти у своїй діяльності повинні дотримуватися норм професійної етики експерта. Професійна етика експерта базується на поняттях професійного обов'язку щодо моральних норм поведінки при виконанні службових обов'язків і професійної честі, що відображає моральні норми, спрямовані на реалізацію загальноприйнятих засад судово-експертної діяльності [230].

На наш погляд, таку норму варто передбачити у Законі України «Про судову експертизу», оскільки професійна етика експерта ґрунтується на виконанні ним своїх професійних обов'язків, який кореспондують норми моралі та його поведінки при виконанні таких обов'язків. Як зазначає В.М. Шерстюк, професійна етика експерта ґрунтується також на понятті професійної честі, що відображає моральні норми, спрямовані на реалізацію в поведінці загальних засад судово-експертної діяльності, моральних вимог до цієї діяльності та моральних критеріїв реалізації цих вимог [362, с.125]. Відомим є той факт, що вимоги стосовно професійної етики експерта, незважаючи на те, що вони ще не оформлені будь-яким нормативно-правовим актом, уже існують, вони вироблені тривалою практикою в діяльності державних судово-експертних установ, які мають власну школу експертів. Подібні

норми є невід'ємною частиною специфічних традицій і культури експерта, як у нашій країні, так і за її межами [84, с.13].

Формування етичної культури має стати основною метою професійного навчання і виховання експерта, формування його особистості. Для забезпечення цього науковці у галузі судово-експертної діяльності пропонують прийняти Кодекс етики експерта. Так, В.М. Шерстюк розробила проект такого Кодексу, який включає в себе загальні етичні норми (I розділ) та спеціальні етичні норми експерта (II розділ) [362, с.130, 185-188]. Дана позиція знайшла підтримку і серед інших науковців. Так, Л.М. Головченко, Л.М. Дереча, Н.І. Клименко та С.О. Ципенюк, що мораль є необхідним критерієм оцінки наукових рекомендацій в експертній практиці, а тому етичні основи судово-експертної діяльності заслуговують глибокого наукового дослідження та прийняття Кодексу ектики судового експерта [70, с.10; 84, с.13; 118]. Крім того, у ч. 2 ст. 37 Закону України «Про запобігання корупції» зазначається, що державні органи влади АРК, органи місцевого самоврядування у випадку необхідності розробляють та забезпечують виконання галузевих кодексів чи стандартів етичної поведінки їх працівників, а також інших осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, прирівняних до них осіб, які здійснюють діяльність у сфері їх управління [242].

Отже, погоджуючись із думками вказаних науковців, слід зазначити, що з розробленням та прийняттям Кодексу етики судового експерта буде зроблено важливий крок у напрямку вдосконалення як судово-експертної діяльності загалом, так і її етичних основ зокрема.

Відповідно до КПК України та Закону України «Про судову експертизу» як державний, і недержавний (приватний) експерти за своїм процесуальним статусом виступають рівнозначними учасниками кримінального провадження. Адже, як зазначають Н.І. Клименко та Ю.С. Волинець, неприпустимо тільки на підставі того, що експерт є співробітником державної експертної установи, вважати його більш компетентним при вирішенні експертних завдань, а висновок, сформований ним, завідомо більш достовірним і однозначно допустимим [59; 120, с.19-20].

II) Експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку, атестовані та отримали кваліфікацію експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу» (ч. 2-3 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»).

Отже, експерт повинен бути кваліфікованим фахівцем. Як зазначають Ю.М. Грошевий, В.Ю. Коновалова, В.Ю. Шепітько, М.Л. Цимбал та інші науковці, досить поширеним є погляд, що професійний рівень експерта забезпечується завдяки наявності у нього певної суми спеціальних знань в окремій галузі науки, техніки чи ремесла та досвідом практичної роботи за фахом [300, с. 23]. Відповідно до п. 2 Наказу Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України» від 30.12.2011 р. № 3660/5, кваліфікаційні класи експертів присвоюються працівникам установ залежно від посади, стажу, досвіду роботи, наукового ступеня та рівня професійних знань за наявності кваліфікації експерта [251]. Загалом до проведення експертного дослідження суд не може наперед визначити рівень професіоналізму експерта. Звісно, це не стосується випадків, коли суд вже використовував послуги того чи іншого експерта у процесі. Разом з тим, є об’єктивні критерії, що дозволяють суду отримати про це певне уявлення, – це: освіта, досвід практичної роботи, атестація тощо [44, с.96]. До того ж, у Довіднику кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, який затверджено Наказом Міністерства юстиції України від 19.01.2012 р. № 611/5, кваліфікація «Судовий експерт» віднесена до розділу «Професіонали», в якому закріплені його завдання, обов’язки та кваліфікаційні вимоги до посад: головний судовий експерт, провідний судовий експерт, старший судовий експерт та судовий експерт. Так, для посади «Судовий експерт» передбачені такі кваліфікаційні вимоги: повна вища освіта за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста, магістра відповідного напряму підготовки та стаж роботи за фахом не менше 1 року [88].

Таким чином, кваліфікацією експерта є сукупність теоретичних знань та практичних навичок і умінь особи, необхідних для самостійного проведення експертиз за відповідною експертною спеціальністю, що встановлюється шляхом її атестації в порядку, визначеному законом [230].

Із кваліфікацією експерта нерозривно повязана його атестація, оскільки саме за її результатами експерт отримує відповідну кваліфікацію. Метою атестації експерта є забезпечення належного професійного рівня керівних працівників та фахівців, які залучаються до проведення судових експертиз або беруть участь у розробках теоретичної та методичної бази судової експертизи [251]. В залежності від спеціалізації та рівня підготовки експертам присвоюють відповідну кваліфікацію експерта з дозволом проведення певного виду експертиз та кваліфікаційний клас.

Порядок проведення атестації та присвоєння кваліфікаційних класів експертів визначається міністерствами і відомствами, до системи яких входять спеціалізовані установи та відомчі служби, що проводять судові експертизи. Так, на виконання вимог ст.ст. 9-10 та 16 Закону України «Про судову експертизу»: а) наказами Міністерства юстиції затверджені Порядок присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України (№ 3660/5 від 30.12.2011 р.), Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах (№ 3505/5 від 12.12.2011 р.) та Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів (№ 301/5 від 03.03.2015 р.); б) наказами МВС України затверджені Положення про експертну службу МВС України (№ 1343 від 03.11.2015 р.), Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС України та атестацію судових експертів Експертної служби МВС України (№ 923 від 15.12.2011 р.) та Про вдосконалення порядку обліку атестованих судових експертів Експертної служби МВС України (№ 333 від 15.06.2011 р.); в) Наказом Адміністрації ДПС України затверджене Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів Державної прикордонної служби України (№ 891 від 23.11.2010 р.); г) Наказом МОЗ України затверджене Положення про експертно-кваліфікаційні

комісії бюро судово-медичної експертизи (№ 52 від 18.02.1997 р.) [238; 243; 245; 246; 247; 248; 249; 251]. Наявність різноманітних відомчих актів з приводу атестації експерта вказує на відсутність єдиних підходів щодо присвоєня його кваліфікації, проходження стажування, діяльності ЕКК тощо. Так, в одних відомствах для присвоєння кваліфікації експерта встановлюється залежно від виду експертної спеціальності, рівня базової підготовки, досвіду роботи фахівця у відповідній галузі знань і, як правило, становить 3 місяці (ДПС України), у системі органів юстиції та органів внутрішніх справ – від 24 до 40 годин, в інших – стажування взагалі відсутнє (МОЗ України).

Дану проблему, як і багато інших вирішило б створення незалежної судово-експертної інституції, яка могла б уніфікувати процес атестації експертів. В такому випадку, з метою забезпечення уніфікованого підходу до підготовки експертів варто усунути прогалини та розбіжності, які існують в цій сфері у державних спеціалізованих установах судових експертиз та у експертних відомчих службах.

На теперішній час підготовку експертів у певній галузі знань в Україні продовжують проводити шляхом підвищення кваліфікації та атестації осіб з вищою освітою відповідного профілю, як правило, на базі відповідних судово-експертних установ різного відомчого підпорядкування експертно-кваліфікаційними комісіями, які за результатами своєї діяльності складають відповідний Протокол або Атестаційний лист, а особам, які були атестовані, видається Свідоцтво та Доповнення до свідоцтва про присвоєння кваліфікації судового експерта. Так, у разі прийняття комісією рішення про присвоєння (підтвердження) кваліфікації судового експерта у системі органів юстиції особі протягом 10 робочих днів видається свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта з певного виду експертної спеціальності або робиться відмітка у Свідоцтві про продовження терміну його дії [238; 243; 246; 247; 248; 249; 251].

В той же час, процедура атестації та кваліфікації експерта тісно взаємодіє із процедурою надання адміністративних послуг в Україні. На сьогодні діє Закон України «Про адміністративні послуги», який регулює порядок надання МЮ України адміністративної послуги – присвоєння кваліфікації експерта фахівцям, які

не є працівниками державних спеціалізованих установ та здійснюють судово-експертну діяльність самостійно на професійній основі. У зв'язку з чим, слід на виконання вимог ст. 5 Закону України «Про адміністративні послуги», ст. 16-17 Закону України «Про судову експертизу» доповнити нормами, які передбачатимуть підстави та граничний строк для одержання адміністративної послуги – присвоєння кваліфікації експерта, перелік та вимоги до документів, необхідних для її отримання, а також перелік підстав для відмови в наданні такої адміністративної послуги [237; 309].

Крім того, при підготовці кадрів для системи судово-експертних установ у науці про судово-експертну діяльність пропонується ввести освітню спеціальність «Судовий експерт» [136, с.52-55; 275, с.33-34; 288, с.49].

З цього приводу, слід зазначити, що професійне мислення фахівців, в тому числі й експертів, формується на ранніх стадіях отримання вищої освіти і професійної спеціалізації. Як зазначає Н.І. Клименко, мислення – це не просто певний обсяг знань, який можна і необхідно поновлювати, це і використання знань у практичній діяльності, процес свідомої структуризації знань на потрібні і непотрібні та формування структури певних принципів [125, с.21]. Тому професіоналізація наукових працівників у сфері судово-експертної діяльності повинна будуватися переважно не на перепідготовці фахівців з певних галузей знань, не на системі підвищення кваліфікації (хоча ця справа досить важлива та потрібна), а на фундаментальній підготовці майбутнього експерта у виші саме як експерта. Такий підхід не відкидає необхідності розвитку післядипломної освіти, а потребує її базування на фундаментальній вишівській підготовці. Тому підготовка експерта повинна передбачати: базову повну вищу освіту; післядипломну освіту (спеціалізація стажування, підвищення кваліфікації та перепідготовка); спеціальну освіту за певними експертними спеціальностями; самоосвіту [300, с.24].

Формами такої підготовки можуть бути: проблемні лекції; ділові ігри; ситуаційні завдання; навчальні тестові експертизи та завдання; конференції, семінари; індивідуальна робота з фахівцями більш високого рівня; комп'ютерний тренінг; вивчення досвіду експертної роботи, в тому числі і закордонного.

Необхідно зазначити, що нажаль досі не набула конкретних форм та визначення і кадрова політика в питаннях підготовки експертних кадрів вищої кваліфікації (магістрів, кандидатів та докторів наук). Не визначені програми магістерської підготовки експертів [297, с.171].

Підготовку професійних експертів можна також розглядати в площинах підготовки працівників державних спеціалізованих установ судових експертиз і відомчих служб з одного боку, та осіб, які здійснюють судово-експертну діяльність поза межами таких установ і служб [362, с.150].

З одного боку, робота експерта полягає у проведенні із застосуванням своїх спеціальних знань науково обґрунтованого дослідження для встановлення фактів, що мають доказове значення під час розслідування та розгляду справ у судах, а з іншого – експерт набуває статусу процесуальної особи під час надання висновку і таким чином у своїй професійній діяльності поєднує статус фахівця з відповідної галузі знань, науковця та процесуальної особи [294]. Крім того, відповідно до ст.ст. 384-385 КК України експерти можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за неналежне виконання своїх обов'язків. Це суттєво відрізняє роботу професійного експерта від інших професіоналів у відповідних галузях знань – працівників установ, підприємств та організацій різних секторів економіки

До того ж, особа набуває статусу експерта після залучення її для проведення судової експертизи відповідно до кримінальноого процесуального законодавства. В такому випадку, виникає сумнів у доцільності введення окремої освітньої спеціальності – «судовий експерт». Отримання особою одночасно з вищою освітою або після її здобуття спеціальної підготовки для належного виконання обовязків експерта не повинне змінювати освітньої спеціальності. Статус експерта особа отримує у визначеному чинним процесуальним законодавством порядку. Як зазначає П.І. Репешко, поза кримінальним, цивільним, господарським та адміністративним процесом та ж сама особа може залучатися до виконання окремих функціональних завдань, які передбачають використання спеціальних знань, але не у якості експерта, а у якості спеціаліста [264].

Отже, не слід змішувати поняття процесуального статусу експерта з поняттям професії, спеціальності. З огляду на це вимоги, які висуває до експертів ч. 2-3 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» вбачаються цілком виправданими та обгрунтованими.

В той же час, поширення професіоналізації судово-експертної діяльності потребує підготовки відповідних фахівців у ВНЗ за спеціальністю «Судова експертиза». Програма підготовки таких фахівців повинна мати дві основні складові юридичну та експертно-спеціальну [362, с.145]. Так, факультет підготовки фахівців для експертно-криміналістичних та слідчих підрозділів Донецького юридичного інституту МВС здійснює ступеневу підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів «бакалавр», «магістр» для підрозділів слідства, слідчих підрозділів з розслідування ДТП та експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ за напрямом підготовки «Правознавство».

ІІІ) Експерт повинен за результатами атестації та кваліфікації бути внесений до Державного реєстру атестованих судових експертів (ст. 9 Закону України «Про судову експертизу»), ведення якого покладається на МЮ України. Особа або орган, які призначили судову експертизу, можуть доручити її проведення тим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів, а у випадках, передбачених ч. 4 ст. 7 Закону цього Закону України «Про судову експертизу», – іншим фахівцям з відповідних галузей знань [256]. Державний реєстр атестованих судових експертів – це офіційна електронна база даних, що ведеться з метою створення інформаційного фонду про осіб, які отримали в порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу», кваліфікацію експерта. Реєстр складається з відомостей про атестованих експертів МЮ, МОЗ, МВС, МО, СБУ та Адміністрації ДПСУ.

Експерти державних спеціалізованих установ включаються до Реєстру за поданням керівників цих установ. А експерти, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, включаються до Реєстру на підставі заяви експерта. До Реєстру вносяться такі відомості: прізвище, ім'я, по батькові експерта; найменування ЕКК або Атестаційної комісії, дата і номер її рішення або дата та номер наказу;

номер та строк дії свідоцтва або документа, що підтверджує наявність кваліфікації експерта (якщо видачу свідоцтва не передбачено, вноситься відповідний запис); вид експертизи, експертна спеціальність; місце роботи, місцезнаходження та телефон експерта [n245];

IV) Експерт повинен володіти дієздатністю (ст. 11 Закону України «Про судову експертизу»). Можна погодитися із думкою Ж.В. Васильєвої-Шаламової з приводу того, що доцільність закріплення законодавцем вимоги щодо дієздатності експерта викликає сумніви. По-перше, недієздатна особа в будь-якому разі не може бути суб'єктом процесуальних правовідносин і це очевидно. По-друге, відповідно до п. 6.14 Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів визнання експерта недієздатним є підставою скасування свідоцтва про присвоєння йому кваліфікації і, відповідно, виключення з Державного реєстру атестованих судових експертів. Навіщо суду окремо перевіряти дієздатність експерта, якщо достатньо перевірити його внесення до Реєстру [44, с.97; 247]. Таким чином, вжиття судом щодо кожного експерта заходів для перевірки його дієздатності не має жодного практичного значення.

V) Експерт не повинен мати не зняту або не погашену судимість, або на нього протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації експерта.

Складовим конструктивним елементом інституту судимості є власне судимість. Термін «судимість» означає, що «за ким-небудь значиться судовий вирок за вчинений злочин» [69, с.253]. Відповідно до ч. 1 ст. 88 КК України особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості [160]. Судимість є правовим станом особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до кримінального покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків, і що правильне застосування правових норм про судимість, її погашення чи зняття має важливе значення для вирішення кримінальних справ у разі вчинення особою нового злочину [254].

Відповідно до п. 12 Глави VII. «Порядок розгляду питань дисциплінарної відповідальності судових експертів» Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, позбавлення кваліфікації експерта може мати місце внаслідок результатів перевірки інформації про порушення судовим експертом вимог законодавства України про судову експертизу та/або методичних вимог під час проведення досліджень [247].

За надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, експерт несе кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством [160; 239]. Можна погодитися із думкою Ж.В. Васильєвої-Шаламової з приводу того, що експертом не може бути особа, яка вчинила злочини пов’язані безпосередньо з професійною експертною діяльністю, оскільки в такому випадку виникають сумніви в її компетентності, або достовірності можливих висновків, бездіяльності чи відмові без поважних причин від виконання покладених на експерта обов’язків, а також пов’язані з зловживанням своїм професійним чи службовим становищем [44, с.97]. Відповідно експертом не може бути особа, яку засуджено за злочини, передбачені ст. ст. 384, 385 КК України, адже виникають сумніви з приводу його професійності та дотримання етичних норм. Крім того, у відповідності до ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції» експерт відноситься до суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення [242].

З огляду на це, пропонуємо внести наступні зміни до ст. 11 Закону України «Про судову експертизу» та викласти її в наступній редакції: «Судовим експертом не може бути особа, засуджена за надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, а також за вчинення корупційного правопорушення, за яке настає кримінальна відповідальність, в тому числі і тоді, коли судимість за ці злочини у неї знята або погашена».

Таким чином, ми дослідили вимоги до експерта, які передбачені ст.ст. 10-11 Законом України «Про судову експертизу». Тим більше, що норми відносно осіб, які можуть бути експертами (ст. 10 Закону України «Про судову експертизу») та осіб, які не можуть бути експертами (ст. 11 Закону України «Про судову експертизу») формують загальноправові вимоги, які ставляться до експерта. В той же час, варто звернути увагу на певні процесуальні випадки, коли експерт не може бути учасником кримінального провадження. Адже, норми кримінально-процесуального закону теж закріплюють відповідні вимоги до експерта.

Враховуючи той факт, що експерт виступає самостійним учасником кримінального провадження, він належить до осіб, які відіграють допоміжну роль у кримінальному провадженні та сприяє здійсненню правосуддя, ознакою яких є відсутність юридичної заінтересованості у результатах справи. З огляду на це, згідно норм кримінально-процесуального закону, не можуть бути експертами: а) особи, які перебувають в службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 2 ст. 69 КПК України); б) особи, які вже проводили ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються в цьому провадженні (ст. 79 КПК України); в) особи, відносно яких існують обставини, що забороняють їх участь у кримінальному провадженні та виступають підставами для їх відводу (ч. 1 ст. 77 КПК України) з тим обмеженням, що їх попередня участь у цьому кримінальному провадженні як експерта не може бути підставою для відводу (ч. 1 ст. 79 КПК України): 1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; 2) якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, перекладач; 3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості [161].

На думку В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора та М.Є. Шумила, законодавець мав би зазначити тут один виняток, який стосується випадків повторної експертизи,

проведення якої доручається, на відміну від додаткової, іншому експерту (іншим експертам) [162, с.202-203]. З даною позицією науковців слід погодитися, адже, як зазначається у п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. № 8 повторна експертиза призначається, коли є сумніви у правильності висновку експерта, пов'язані з його недостатньою обґрунтованістю чи з тим, що він суперечить іншим матеріалам справи, а також за наявності істотного порушення процесуальних норм, які регламентують порядок призначення і проведення експертизи. Проведення повторної експертизи може бути доручено тільки іншому експертові [255]. За наявності цих обставин експерт має заявити самовідвід або ж йому може бути заявлено відвід.

Таким чином, вимоги до експерта як учасника кримінального провадження варто поділяти на загальноправові та процесуальні. Загальноправові вимоги до експерта передбачені ст.ст. 10-11 Законом України «Про судову експертизу» та до них відносяться: 1) наявність необхідних знань для надання висновку з досліджуваних питань; 2) експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку, атестовані та отримали кваліфікацію експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу» (ч. 2-3 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу»); 3) експерт повинен володіти дієздатністю (ст. 11 Закону України «Про судову експертизу»); 4) експерт не повинен мати не зняту або не погашену судимість, або на нього протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації експерта (ст. 11 Закону України «Про судову експертизу», п. 6.14 Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів).

Процесуальні вимоги до експерта передбачені нормами процесуального закону (ГПК України, КАС України, КПК України, ЦПК України). З огляду на це, згідно норм кримінально-процесуального закону, не можуть бути експертами: а) особи, які перебувають в службовій або іншій залежності від сторін

кримінального провадження або потерпілого (ч. 2 ст. 69 КПК України); б) особи, які вже проводили ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються в цьому провадженні (ст. 79 КПК України); в) особи, відносно яких існують обставини, що забороняють їх участь у кримінальному провадженні та виступають підставами для їх відводу (ч. 1 ст. 77 КПК України) з тим обмеженням, що їх попередня участь у цьому кримінальному провадженні як експерта не може бути підставою для відводу (ч. 1 ст. 79 КПК України).

1.3. Міжнародно-правове регулювання та зарубіжний досвід участі експерта у кримінальному провадженні

При розслідуванні міжнародних злочинів та злочинів, пов’язаних із діяльністю транснаціональних злочинних угрупувань стає вкрай необхідним проведення судових експертиз відповідними та компетентними фахівцями у галузі певних класів, видів (підвидів) та родів судових експертиз. Ці процеси, як і потреби запозичення позитивного міжнародного та іноземного досвіду участі експерта, координації процесів розвитку експертного знання та технологій посилюють актуальність дослідження міжнародно-правового та зарубіжного забезпечення відносин у сфері здійснення судових експертиз [184, с.52].

Одним із очевидних наслідків економічної глобалізації у світі виступає інтернаціоналізація права та процесу. Вона проявляється, по-перше, в поступовому зближенні різних правових систем через їх взаємодію і взаємопроникнення в ході міжнародного співробітництва і, по-друге, у створенні єдиних правових просторів у межах правової інтеграції [81, с.3; 382, с.69-70].

В такому випадку, варто звернути увагу на міжнародно-правовий досвід участі експерта у кримінальному процесі. Участь експерта досить детально регулюється низкою міжнародних нормативних актів, до яких приєдналася Україна та які стосуються боротьби з окремими видами злочинів. Так, у ст.ст. 25, 27 Конвенції ООН про кіберзлочинність закріплені загальні принципи взаємної допомоги та процедури, пов'язані із запитами про взаємну допомогу у разі відсутності відповідних міжнародних угод [144]. У ст. 18 Конвенції ООН проти

транснаціональної організованої злочинності також наголошується на загальних засадах та формах надання міжнародної правової допомоги. Крім того, у ч. 3 ст. 18 даної Конвенції вказується також і на одержання показань експерта та його оцінок [146].

Аналогічні засади та форми надання міжнародної правової допомоги закріплені у Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин та Конвенції ООН проти корупції. В той же час, у даних нормативних актах існують і процесуальні норми, які регулюють участь експерта у кримінальному провадженні. Так, у ст. 48 Конвенції ООН проти корупції при співробітництві між правоохоронними органами держави вживають ефективних заходів, спрямованих на: надання, у відповідних випадках, необхідних предметів або необхідної кількості речовин з метою проведення експертизи або розслідування; сприяння ефективній координації між компетентними органами, установами та службами й заохочення обміну співробітниками та іншими експертами, у тому числі, за умови укладання заінтересованими Державами-учасницями двосторонніх договорів або досягнення домовленостей, відрядження співробітників зі зв'язків [145]. Крім того, у даній Конвенції передбачений захист експертів, вжиття Державами-учасницями заходів їх безпеки (ст. 32), а також процедура їх виклику судовими органами з метою дачі показань (ст. 46). Подібні процесуальні норми передбачені також ст.ст. 7, 9 Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин та ст.ст. 14, 19 Типового договору про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя [143; 307].

У законодавстві країн ЄС існує цілий ряд нормативних актів, документів тощо, які так чи інакше стосуються участі експерта у кримінальному провадженні. При чому, правове регулювання участі експерта у кримінальному провадженні регулюється як процесуальними, так і матеріальними нормами права ЄС. Крім того, нормативні акти ЄС у відношенні до правового регулювання участі експерта у кримінальному провадженні є практично ідентичними із іншими міжнародними актами, які проаналізовані нами вище. Зокрема, нормами Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах здійснюється регулювання присяги

експерта (ст. 3), вручення документів та розпоряджень суду щодо явки експертів (ст. 8), виплата коштів, включаючи добові, та відшкодування дорожніх витрат експерту (ст. 9), імунітет експерта (ст. 10) тощо [101]. Окрім вказаних вище, нормами Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах регулюються питання проведення допиту експерта за допомогою відеоконференції (ст. 9) та за допомогою телефонної конференції (ст. 10) [93]. Аналогічні норми передбачені Конвенцією про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу [147].

Отже, міжнародно-правове регулювання участі експерта у кримінальному провадженні забезпечується різноманітними нормативними актами, які умовно можна поділити на два рівні: 1) участь експерта забезпечується міжнародними нормативними актами, які закріплюють загальні засади та форми надання міжнародної правової допомоги у ході міжнародного співробітництва у галузі кримінального судочинства та при боротьбі з окремими видами злочинів; 2) міжнародні нормативні акти, які закріплюють конкретні норми, які стосуються експерта як учасника кримінального провадження (захист експертів, вжиття заходів безпеки, виклик у судове засідання, надання показань, інформації при співробітництві держав, оплату праці експертів тощо).

В той же час, своєю специфікою наділене правове регулювання залучення експертів Міжнародним Комітетом Червоного Хреста. В основному цією організацією залучаються судово-медичні експерти з метою проведення ексгумації, забезпечення дбайливого поводження з останками та ідентифікації тіл загиблих, які вважаються зниклими безвісти, а також для встановлення ступеня їх спорідненості із живими родичами [278, с.27].

В структурі МКЧХ існує судово-медична служба, у складі якої створено команду експертів, які займаються розслідуванням випадків зникнення людей. Міждисциплінарні бригади судово-медичних експертів використовують для цих цілей спеціальні знання у галузі антропології, археології, патологоанатомії, дактилоскопії, стоматології, генетики [343, с.166-167]. У 1992 р була прийнята резолюція, що заснувала постійну групу експертів та інших професіоналів, які

залучаються для сприяння в розслідуванні масових вбивств та інших порушень прав людини [151, с.173].

Отже, основний акцент у роботі експерта у рамках діяльності МКЧХ спрямований на формування доказової бази, яка дозволить переслідувати осіб, обвинувачених у вчиненні міжнародних злочинів, пов’язаних із порушенням прав людини.

Окрему увагу слід звернути на правове регулювання участі експертів у міжнародному кримінальному процесі. Джерелами міжнародного кримінального процесу виступають Статути Нюрнберзького військового трибуналу, Токійського військового трибуналу, Міжнародного кримінального трибуналу по колишній Югославії, Міжнародного кримінального трибуналу по Руанді, Спеціального суду по Сьєрра-Леоне, Надзвичайних палат в судах Камбоджі та Спеціального трибуналу по Лівану [228, с.10-38; 233]. Дані трибунали були створені Радою Безпеки ООН, які діяли на підставі глави VII Статуту ООН.

Приміром, незважаючи на те що в Угоді про створення Спеціального суду по Сьєрра-Леоне не закріплені норми, які стосуються призначення та проведення експертизи, однак, із Статуту та Угоди випливає, що процедура її призначення та проведення повинна бути аналогічною процедурі прийняття рішення про проведення інших слідчих дій.

Свідки та експерти, які прибувають з-за меж Сьєрра-Леоне за викликом або запитом суддів або Обвинувача, не підлягають судовому переслідуванню, затриманню або обмеженню їх свободи з боку влади Сьєрра-Леоне. Відповідно до Правила процедури і доказування Спеціального Суду по Сьєрра-Леоне 94 bis будь-який висновок експерта повинен бути наданий для ознайомлення протилежній стороні якомога раніше, а також має бути зареєстрований Судовою палатою не пізніше ніж за 21 день до передбачуваної дати допиту експерта [391]. У розділі, присвяченому доказовому значенню судових експертиз, Суд наводить поняття експерта, під яким розуміє людину, яка завдяки певним спеціальним знанням, навичкам та умінням, може допомогти особі, яка вирішує питання факту, зрозуміти або визначити спірне питання [346, с.251; 388].

Заснований 17 липня 1998 р. постійний Міжнародний кримінальний суд пов’язаний з системою ООН та володіє юрисдикцією відносно таких злочинів як злочин геноциду, злочини проти людства; військові злочини; злочин агресії [267].

Характерно, що Статутом Суду встановлено посади, які передбачають наявність спеціальних знань. Так, прокурор призначає консультантів з досвідом юридичної діяльності із спеціальних питань, включаючи питання, що стосуються сексуального насильства, гендерного насильства і насильства по відношенню до дітей, але не обмежується цими питаннями (п. 9 ст. 42 Статуту) [383].

Експертам, так само як і захисникам, свідкам, та іншим особам, присутність яких необхідна у місці перебування Суду, забезпечується такий статус, який є необхідним для належного функціонування Суду, у відповідності з Угодою про привілеї та імунітети Суду (п. 4 ст. 48 Статуту) [267; 314]. У відповідності до ст. 64 Регламенту Міжнародного кримінального суду, кожен експерт перед допитом складає присягу, текст якої закріплений даним документом. Якщо Суд вважає за необхідне провести експертизу, то після заслуховування сторін він виносить з цього приводу постанову, в якій визначається предмет експертизи, вказуються кількість експертів та проводиться експертиза. У відповідних випадках Суд пропонує особам, які призначаються для проведення експертизи, зробити урочисту заяву (ст. 67 Регламенту) [262].

Перед початком слухання справи Судова палата з власної ініціативи, або за проханням однієї зі сторін може розпорядитися провести психіатричне, психологічне, або медичне обстеження обвинуваченого. Оскільки в Статуті Суду не закріплений порядок такого обстеження, то можна навести приклад його застосування у відповідності з Правилами про процедуру і доказування. Обстеження проводиться одним із експертів, включених у спеціальний список, що ведеться Секретаріатом Суду, або експертом, запропонованим однією з сторін [347, с.35-36].

Суд уповноважений надати експерту, який з’явився в Суд, гарантію того, що цей експерт не буде підданий переслідуванню, взяттю під варту або будь-якому іншому обмеженню особистої свободи з боку Суду щодо будь-якої дії чи упущення, які мали місце до відбуття даної особи із запитуваної держави (ст. 93 Статуту) [267].

Експертам виплачуються витрати, які покриваються Судом у зв’язку із його поїздками та забезпеченням безпеки, а також витрати на підготовку висновку чи проведення експертизи, призначених Судом (ст. 71 Регламенту, ст. 100 Статуту) [262; 267]. До того ж, Суд може при виняткових обставинах використовувати відряджених спеціалістів на безоплатній основі, державами-учасниками, міжурядовими, або неурядовими організаціями з метою надання допомоги в роботі будь-якого з його органів (п. 4 ст. 44 Статуту) [267].

Особлива актуальність щодо участі експерта у кримінальному провадженні та питання застосування українськими судами законодавства країн-членів ЄС виникла після ратифікації Україною у 1997 р. Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. На підставі даної Конвенції почав діяти Європейський суд з прав людини, до якого можуть звертатися громадяни України за захистом своїх прав та рішення і практика якого визнаються джерелом кримінального процесуального права [239].

При створенні ЄСПЛ та розробці його Регламенту передбачалося, що в ході слухань виникатиме необхідність у залученні експертів. Тому Регламент Європейського суду з прав людини містить ряд норм, які регулюють призначення та проведення судової експертизи [261]. Зокрема, у відповідності до Правила 34 будь-який експерт може використовувати свою рідну мову, якщо не володіє достатньою мірою однією з офіційних мов. У такому випадку секретар має досягти необхідної домовленості щодо письмового або усного перекладу [261].

Крім того, у Правилі А1 Додатку до Регламенту (стосовно розслідувань) зазначається, що Палата може звернутися до сторони з проханням подати документальні докази, а також вирішити заслухати як експерта чи в будь-якій іншій якості особу, докази або твердження якої, на її погляд, можуть допомогти у виконанні такого завдання [90; 348, с.161].

Виклик експертів та інших осіб, які мають бути заслухані делегацією, здійснює Секретар Суду. У виклику має бути зазначено: a) справа, у зв'язку з якою здійснюється виклик; b) предмет розслідування, експертизи чи іншого заходу, що здійснюється за розпорядженням палати або голови палати; c) умови грошового

забезпечення, яке має надаватися викликаним особам [382, с.70-71]. Наскільки це можливо, сторони мають надавати достатню інформацію, необхідну для встановлення особи свідків, експертів чи інших осіб, які підлягають виклику, а також їхні адреси. Керівник делегації може зажадати присутності експертів під час проведення делегацією заходів розслідування на місці [90].

Після встановлення особи і перед виконанням свого завдання для делегації кожний експерт складає присягу чи робить таку офіційну заяву: «Присягаю», – або «Офіційно заявляю», – «що виконуватиму свої функції експерта чесно й сумлінно». Цей акт фіксується у протоколі [347, с.37].

При цьому, будь-який делегат має право ставити запитання експертам, які присутні на засіданні делегації. Експерти можуть бути опитані уповноваженими особами, адвокатами чи радниками сторін, за умови, що опитування здійснюється під контролем керівника делегації. Крім випадків, коли існують виняткові обставини, та зі згоди керівника делегації, експерти, яких має заслухати делегація, допускаються на заслуховування лише після того, як вони дали показання [90].

Важливу роль стосовно участі експерта у ЄСПЛ відіграє Європейська угода про осіб, які беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини, прийнята 5 березня 1996 року. У відповідності до ст. 2 даної Угоди, експерти користуються імунітетом від юридичного процесу стосовно зроблених ними усних або письмових заяв або документів чи інших доказів, пред'явлених у Суді чи поданих до нього. Договірні Сторони зобов'язуються не перешкоджати вільному пересуванню та подорожуванню експертів з метою участі у процесі Суду та повернення з нього [102].

Варто звернути увагу на рішення ЄСПЛ, оскільки одним із його головних аргументів виступає неупередженість участі експерта у змагальному кримінальному провадженні [232; 262]. Так, при розгляді справи «Брандштеттес проти Австрії», Європейський суд з прав людини зазначив, що право на «змагальний судовий процес» означає, що «обидвом сторонам кримінального процесу в обов'язковому порядку повинно бути надано можливість користуватися допомогою фахівців, що

володіють спеціальними знаннями в конкретних галузях науки, і давати роз'яснення на докази, подані іншою стороною [268].

Крім того, як зазначає І.Е. Нікітіна, певні права, які випливають із ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (наприклад, мати можливості для підготовки свого захисту тощо) можна розглядати як загальне право сторін кримінального процесу на призначення судової експертизи та проведення експертного дослідження [202, с.82-83]. В даному випадку, на наш погляд, це стосується і вибору експерта сторонами кримінального провадження.

Отже, участь експерта у процесі Європейського суду з прав людини відіграє досить важливу роль при здійсненні правосуддя у кримінальному провадженні. В той же час, можна констатувати, що ЄСПЛ виробив певні загальновизнані підходи до порядку залучення експерта у кримінальне провадження, оцінки достовірності та обґрунтованості його висновків, які відповідають змісту норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. ЄСПЛ при розгляді скарг звертає свою увагу на дотримання прав людини у процесі призначення та проведення судових експертиз. Це, на наш погляд, обумовлено тим, що ЄСПЛ вперше в історії міжнародного кримінального права передбачив своїми нормами можливість залучення експертів при розгляді скарг фізичних та юридичних осіб.

Досить важливе значення має і міжнародно-правове співробітництво країн СНД. Окремі загальні положення, які стосуються участі експерта у кримінальному провадженні передбачені в Мінській (1993 р.) та Кишинівській (2002 р.) конвенціях про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах держав-членів СНД. Зокрема, у ст. 6 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р. зазначається, що у обсяг правової допомоги входить також проведення експертизи та допит експертів. Крім того, даною Конвенцією передбачена процедура виклику експертів (ст. 9) [148]. Аналогічні норми передбачені ст. 6 Протоколу до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22 січня 1993 року та ст.ст. 6, 9 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 7 жовтня 2002

року [149; 257]. Однак, у ст. 10 Конвенції про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 7 жовтня 2002 року передбачена організація проведення експертних досліджень [149].

При чому, суттєве місце засаді недоторканості права власності приділено в Модельному КПК СНД, який прийнятий Постановою Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД від 17.02.1996 р. В даному міжнародному процесуальному документі країнам СНД пропонується в національних кримінально-процесуальних законодавствах закріпити процесуальний статус експерта та форми його участі у кримінальному провадженні. Так, у ст. 119 Модельного КПК зазначається, що експертом є особисто не зацікавлена в кримінальній справі особа, призначена за його згодою органом, який веде кримінальний процес, або на її вимогу – керівником експертної установи для проведення дослідження матеріалів справи з використанням спеціальних знань у науці, техніці, мистецтві, ремеслі і дачі на цій основі висновку. Експерт може бути призначений з числа запропонованих учасником процесу осіб та запрошений сторонами [194]. До того ж, у Модельному КПК закріплені права, обов’язки експерта (ст.ст. 119, 376), його відвід (ст. 134), роз'яснення його прав і обов'язків, забезпечення можливості їх здійснення експертом (ст.ст. 139, 379), висновок експерта (ст. 149), одержання винагороди за виконану ним роботу (ст. 210), відшкодування витрат експерта (ст. 211), проведення експертизи (Глава 39, ст.ст. 285-294, 393), допит експерта (ст. 394), виклик експерта (ст.ст. 451, 582) тощо [194].

Варто також звернути увагу на укладення міждержаржавних угод про співробітництво у галузі судової експертизи. Останнім часом Мін’юст України уклав низку угод про співробітництво в галузі судових експертиз з мін’юстами республік Біларусі, Узбекистану, Грузії, Азербайджанської Республіки [19, с.206-207; 351, с.244; 381, с.521]. Це сприяє удосконаленню процесуального статусу експерта та можливості його залучення у кримінальне провадження на підставі таких угод в порядку надання міжнародної правової допомоги, обміну інформацією у сфері науково-дослідних робіт, здійсненню заходів стосовно взаємного рецензування наукових розробок і експертних висновків, апробації методик судово-

експертних досліджень, технічних засобів, розроблених у судово-експертних установах а також обміну спеціалістами для проведення стажувань тощо [89; 313; 315; 316]. Міжнародні відносини в зазначеній галузі регламентовано також відповідними нормами Закону України «Про судову експертизу» (розділ IV).

Таким чином, участь експерта у кримінальному процесі в рамках міжнародного співробітництва забезпечується наступними формами: 1) залучення експерта за запитом іноземної держави; 2) участь експерта у міжнародному кримінальному процесі; 3) проведення експертизи на місці експертами або комісією експертів; 4) надання висновку експерта; 5) консультування експертами з питань, які вимагають спеціальних знань; 6) надання спеціалістами допомоги при проведенні слідчих дій, які викликаються в якості експерта; 7) надання спеціалістами допомоги при оцінці доказів, які викликаються в якості експерта; 8) залучення експертів міжнародними організаціями.

Проаналізувавши міжнародний-правовий досвід, необхідно звернути увагу і на правове регулювання участі експерта у кримінальному процесі деяких зарубіжних країн.

В даному випадку необхідно звернути увагу на участь експерта у кримінальному процесі США та Великобританії, оскільки у англосаксонському праві експерт за своїм процесуальним становищем прирівнюється до свідка [296, с.105-106]. Статус експерта у США передбачений ст. 7 «Думки та показання експерта» Федеральних правил доказування США. Зокрема, відповідно до правила 706 Федеральних правил доказування США, суд може на власний розсуд або за клопотанням будь-якої сторони видати наказ, в якому вказати причину, на підставі якої експерт не повинен бути призначений, а також вимагати від сторін вказати кандидатів у експерти. Експерт повинен бути повідомлений про обов'язки експерта в письмовій або усній формі та бути залученим до справи. У випадку, коли експерт викликається для дачі показань судом або кожною із сторін, він може бути підданий сторонами перехресному допиту. Крім того, він має право на винагороду [337].

Крім того, що у кримінальному процесі США сторони можуть вибрати експерта самі, кожна сторона наділена також правом виклику інших експертів.

Якщо суд вимагає письмового висновку експерта, то такий висновок має бути доступним для ознайомлення протилежній стороні. Експерту дозволено консультуватися з іншими спеціалістами при проведенні досліджень. Хоча сторони вважають експертів представниками своїх інтересів у суді, присяжним, з дозволу суду, буде повідомлено про те, у якого експерта не має мотиву бути упередженим. У справах із суперечливими показаннями присяжні, ймовірно, віддадуть перевагу експертам, які були відібрані судом [266, с.126].

Федеральними правилами доказування США також передбачені: надання показання у формі думки свідка, який не є експертом (правило 701); підстави, на які спирається експерт при дачі показань у формі думки (правило 703); розкриття фактів або даних, що лежать в основі думки експерта (правило 705) тощо.

Відмінність експерта від свідка у кримінальному процесі США та Великобританії полягає в тому, що експерт формує висновок, на підставі фактів, які сприймаються ним. Однак, його докази не є особистими знаннями фактів, як у звичайного свідка, а виступають як «докази думки» (evidence of opinion), про які він міг бути проінформований іншою особою [376, с.138-140].

У кримінальному процесі Англії та США діють суворі правила, що забороняють свідкові давати певну оцінку, висловлювати власну думку, хоча під час дачі показань він може вказати на ступінь сп’яніння водія автомобіля, зріст та вагу людини, швидкість автомобіля тощо. В той же час, як зазначають В.М. Махов та М.О. Пешков, правило 702 Федеральних правил доказування США було витлумачене таким чином, що надало експертам набагато більше можливостей у винесенні висновків стосовно остаточних питань у справі. Експертам, які залучаються обвинуваченням, було дозволено, приміром, висловлювати свою думку про те, що поведінка обвинуваченого вказує на продавця наркотиків, що певне місце, ймовірно, є місцем продажу наркотиків, або що якісь нерозбірливі записи мають відношення до торгівлі наркотиками [187, с.142].

Своєю специфікою стосовно участі експерта наділений кримінальний процес Великобританії. Хоча, традиційно для країн англо-американського права характерна близькість у правовому регулюванні участі експерта у кримінальному процесі [344,

с.218]. Зокрема, згідно Білої Книги (White Book), в якій узагальнюється і коментується судова практика Верховного Суду Англії, поняттям «експерт» охоплюються особи, які володіють спеціальними навиками: медики, інженери, бухгалтери, фахівці із страхових розрахунків, архітектори, митні інспектори тощо [266, с.123-124]. З метою залучення у кримінальне провадження експертів прокуратору-фіскалу слід отримати дозвіл Королівської Ради. У невідкладних випадках такий дозвіл він отримує по телефону [13, с.150]. Р. Егглестон називає чотири функції, які здійснюють експерти у судочинстві: 1) це узагальнення, зроблені експертом на основі досвіду. Завдяки цій функції розмежовується процесуальний статус експерта та свідка у судочинстві; 2) у деяких справах недостатньо власного досвіду, тому експерт повинен послатися на авторитетні джерела, узагальнити досвід інших людей; 3) експерт може застосувати до матеріалів справи статистичні методи та винести власний висновок; 4) експерт діє як адвокат [389, с.153].

Як вказує І.В. Решетнікова, англійське право ніколи не вимагало у експерта формальної кваліфікації у певній сфері діяльності. Відсутність формальних вимог до експерта призводить до того, що представники сторін при проведенні допиту спеціально включають питання, які підтверджують компетентність експерта або, навпаки, викликають сумнів як в досвідченості експерта, так і в надійності використовуваних методик проведення дослідження [266, с.125-126]. В тому випадку, коли експерт вважає, що йому необхідно провести додаткові дослідження для відповіді на поставлені питання, то терміни експертизи можуть бути збільшені [201, с.221-222].

Отже, при залученні експертів проявляються всі характерні риси англо-американського кримінального процесу – змагальність сторін, їх активність та неупередженість суду. При цьому, у Великобританії та США існують наступні форми залучення експерта в кримінальне судочинство: 1) свідок, який дає показання про відомі йому факти із висловлюванням думки, заснованій на власному досвіді; 2) фахівець, який дає показання з метою роз'яснення суду певних явищ, термінів тощо, де відомості про них йому відомі із своїх професійних занять; 3) експерт, який дає свій висновок на основі проведеного експертного дослідження.

В той же час, слід відмітити позитивні положення, які впливають на удосконалення правового регулювання участі експерта у кримінальному провадженні країн англо-американської правової системи. До них слід віднести наступні:

1) видача дозволів на право проведення судових експертиз здійснюється недержавними професійними об'єднаннями судових експертиз. Видаються і періодично оновлюються програми сертифікації експертів з кожної експертної спеціальності або її частини;

2) широко розповсюджена система підвищення кваліфікації експертів шляхом проведення нетривалих практичних курсів з ключових питань окремих галузей експертизи чи кримінального процесу (з питань застосування спеціальних знань);

3) щорічно виділяються значні державні та приватні гранти на проведення досліджень в галузі судової експертизи. ЗМІ активно пропагують досягнення в галузі судової експертизи: видаються популярні книги, які висвітлюють роботу експертів, художні фільми та багатосерійні телевізійні серіали (найбільш відомий серіал – CSI «Місце злочину»);

4) спостерігається стійка тенденція уніфікації судово-експертних методик та термінології: видаються словники термінів із певних судово-експертних дисциплін, які включають в себе великий обсяг словникових статей із материнських наук;

5) існує специфічна ієрархія посад експертів: фахівці в галузі судово-експертної науки 1, 2, 3 класу (фахівці, технічні фахівці, наукові співробітники в галузі судової експертизи (2 класу), наглядові наукові співробітники (forensic scientist III supervisor), керівники-менеджери в галузі судово-експертної науки 1 і 2 класу;

6) досить активно здійснюється акредитація судово-експертних лабораторій та проводиться контроль якості їх роботи. У деяких країнах створені спеціальні Служби якості судових експертиз (Forensic Quality Service), а також видаються бюлетені перевірки якості судових експертиз;

7) велика увага приділяється аналізу експертних помилок. Вивчення причин експертних помилок, методів подолання факторів, що викликають експертні

помилки входять в обов'язкову програму навчання експертів і нерідко стають предметом обговорення під час перевірки кваліфікації експертів, що викликаються до суду для дачі висновку та подальшого допиту в якості експерта [344, с.220; 345].

У той же час, своєю специфікою наділене правове регулювання участі експерта у кримінальному процесі ФРН. Як зазначає Б.О. Філімонов, в основі інституту судової експертизи у кримінальному процесі ФРН лежить німецька теорія «досвідчених положень», яка була розроблена в кінці минулого на початку теперішнього століть німецькими науковцями Ф. Штейном, А. Хеглером та Е. Мецгером [338, с.38-39]. На їх думку, в залежності від доручення суду, експерт виконує три самостійних функції у кримінальному процесі: 1) обмежуватися повідомленням суду «досвідчених положень»; 2) підводити факти, які надав йому суд під «досвідчені положення»; 3) самостійно встановлювати факти за допомогою спеціальних знань та повідомляти їх суду у вигляді висновку експерта [68, с.69-72]. З позиції вказаної теорії процесуальний статус експерта визначає і Верховний суд ФРН, вказуючи, що він повинен або надати суду «досвідчені положення», або оцінити факти на основі «досвідчених положень», або ж повідомити суду факти, встановлені ним на підставі спеціальних знань [338, с.39].

Дійсно, даючи висновок на підставі спеціальних знань, цим експерт як учасник кримінального процесу буде відрізнятися від статусу компетентного свідка, який повідомляє інформацію про факти, сприйняття яких потребує спеціальних знань. Однак такий свідок не може проводити експертизи та надавати висновок та у відповідності до § 85 КПК ФРН, застосовуються положення про показання свідка [32, с.125-126]. Під «досвідченими положеннями» експерта розуміють загальні, абстрактні положення із різноманітних галузей знань (медицини, мистецтвознавства, бухгалтерського обліку тощо) [338, с.39].

У відповідності до § 73 КПК ФРН, вибір експертів та їх кількість у кримінальному провадженні визначається суддею та прокуратурою (§ 161а КПК ФРН), які укладають з ними домовленість, в які терміни може бути наданий експертний висновок [392]. Як правило, з метою проведення дослідження призначаються державні експерти. Експерти є державними, якщо вони призначені

на певний час на підставі федеральних чи земельних законів, наприклад, відомчі лікарі та директори державних судово-медичних інститутів. Однак, на підставі особливих обставин можуть бути призначені й інші фахівці. Особливі обставини можуть полягати в тому, що державний експерт тимчасово не має можливості для підготовки висновку або ж необхідний експерт з більш високою або спеціальною кваліфікацією [390, с.396].

Експертом є особа, яка здійснює професійну діяльність в тій галузі науки, мистецтва чи ремесла, знання яких є передумовою для дачі експертного висновку, а також призначена або уповноважена державою для здійснення такої діяльності на підставі законодавства (§ 75 КПК ФРН). В той же час, судовий експерт як учасник провадження володіє досить суттєвим обсягом прав та обов'язків у кримінальному процесі ФРН. Зокрема, до них належать наступні: обов'язок дати висновок експерта (§ 75), право на відмову від дачі висновку експерта (§ 76), обов'язок з'явитися до суду (§ 77), право вимагати додаткової інформації для проведення експертизи (§ 80), право ознайомитися з матеріалами справи, бути присутнім на допиті свідків або обвинуваченого та безпосередньо задавати їм питання (§ 80), право на отримання винагороди (§ 84), йому можу бути заявлений відвід (§ 74) тощо [392].

Крім того, у відповідності § 78 КПК ФРН керівництво діяльністю експертів у випадку необхідності здійснює суддя. Таке керівництво полягає в точному і чіткому формулюванні доручень, надання фактів і матеріалів та юридичної інформації. Однак, воно не стосується професійної сфери експерта. Також експерти за розсудом суду можуть бути приведені до присяги, яка приймається після надання експертного висновку (§ 79) [325, с.124].

Таким чином, кримінальне процесуальне законодавство ФРН визначає експерта як особу яка володіє спеціальними знаннями та яка за характером своєї участі виступає свого роду помічником судді. У зв'язку з чим, у кримінальному процесі ФРН існують наступні форми залучення експерта до кримінального провадження: залучення експерта в якості свідка; залучення експерта в якості компетентного свідка (спеціаліста); його залучення в якості експерта з метою проведення експертного дослідження.

Практично аналогічним чином здійснюється правове регулювання участі експерта у кримінальному процесі Австрії. У зв’язку з чим, варто звернути увагу лише на специфіку та певні особливості його участі у кримінальному процесі Австрії. Зокрема, з 1975 р в країні діє спеціальний закон (Law for experts), що включає 2 глави і 12 статей, що стосуються питань призначення експертів для проведення експертизи і дачі висновків, серед яких: положення, що передбачають професійні вимоги до експертів, для внесення їх до реєстру (ст. 2); порядок формування та змісту реєстру (ст. 3); вимоги до порядку призначення і проведення експертизи (ст. 4); зміст присяги експертів (ст. 5); встановлення обмежень для внесення до реєстру (ст. 6); юридична дійсність (законна сила) реєстру (ст. 7); припинення повноважень експерта (ст. 9); видалення з реєстру (ст. 10); підстави для виключення (ст. 12) [202, с.64].

Особливим у законодавстві про судово-експертну діяльність та КПК Австрії є той факт, що поліцейські офіцери можуть працювати як експерти, якщо вони отримали відповідне призначення. Експерти в Австрії повинні мати професійний досвід не менше п'яти років, володіти спеціальними знаннями у конкретних галузях судової експертизи і криміналістики, повинні отримати сертифікат або скласти іспит [393]. В якості експертів можуть бути запрошені працівники Судово-медичного інституту, Патентної служби, Національного банку та інших установ.

Крім того, коли особа, яка володіє спеціальними знаннями, сприймала або досліджувала певні обставини за допомогою спеціальних знань за межами кримінального процесу або без пропозиції суду, вона не може залучатися в якості експерта, а допускається в процес для дачі показань свідків [37, с.50]. У деяких випадках законом передбачене обов'язкове залучення експерта для проведення окремих слідчих дій (огляду або проведення судово-психіатричної експертизи з метою вирішення питання осудності обвинуваченого, в процесі відправлення душевнохворих у спеціальний лікувальний заклад тощо) [36, с.34; 393].

Ще однією особливістю є той факт, що сторона захисту на відміну від КПК ФРН та України не має права на вибір експерта для проведення «альтернативної експертизи», якого призначає суддя [202, с.87].

Вимоги до експерта у кримінальному процесі Бельгії чітко визначаються посадовою особою, що призначила експертизу. Експерт діє тільки в рамках вимоги про проведення експертизи і не може самостійно здійснювати розслідування. Обвинувачений може призначити експерта за власним вибором, але всі витрати з проведення експертизи він несе самостійно. У відповідності до ст. 44 КПК Бельгії, перед тим як приступити до своїх обов'язків, експерт складає присягу. Результати експертизи закріплюються у висновку експерта або документі, представленому в розпорядження слідчого судді або суду [295, с.37].

В той же час, у кримінальному процесі Данії експерт, зазвичай відбирається судовими органами та призначається для проведення експертного дослідження. При цьому, дуже рідко експертів призначають на прохання обвинувача або обвинуваченого. Адже експерт у кримінальному процесі Данії є абсолютно нейтральним учасником, який не залежить від жодної із сторін [295, с.39].

Важливу роль відіграє залучення експертів у кримінальний процес Нідерландів. Вони часто призначаються судом в період судового розгляду або слідчим суддею в період попереднього судового розгляду [234, с.288]. В той же час, у лютому 2000 р. набуло чинності нове кримінальне процесуальне законодавство, яке дозволило органам поліції звертатися за допомогою до експертів при певних обставинах на стадії судового слідства [203, с.18-19]. КПК Голландії надає обвинуваченому обмежене право бути присутніми під час експертизи. Може бути призначений другий експерт (хоча Верховний Суд не визнає загального права на другий експертний висновок) [234, с.288].

Установа, в якій працює експерт, також є досить важливим показником для його залучення у кримінальне провадження Нідерландів, оскільки суд призначає постійних експертів на підставі рекомендацій судово-експертних лабораторій. Інституалізовані лабораторії Нідерландів володіють внутрішніми стандартами, що стосуються професійної діяльності експертів [330, с.160-161]. Остаточне рішення про присудження допусків до права проведення певних видів експертиз та досліджень приймає суд або колегія присяжних, які оцінюють підготовлену

кандидатом доповідь або показання свідків представників компетентних організацій та інститутів [202, с.121].

Для суду висновок експерта не є обов'язковим джерелом доказу [234, с.177]. Саме тому, у 1998 р. Верховний суд Нідерландів встановив певні стандарти для визнання виконаних експертиз і досліджень доказами у кримінальному процесі. Зокрема, у кожному провадженні суд в ході судового слідства повинен з'ясовувати наступні обставини: чи є експерт фахівцем у певній галузі знань; які методи він використовує для досліджень; чи вважає він застосовувані методи надійними та чому; чи володіє він достатньою кваліфікацією для того, щоб правильно застосовувати використовувані методи [202, с.90].

У відповідності до § 107 КПК Чехії, експерту, якому було доручено провести експертизу, надаються необхідні пояснення за матеріалами справи і визначаються його завдання. При цьому, необхідно мати на увазі, що експерту забороняється оцінювати докази та вирішувати юридичні питання. Йому дозволяється ознайомитися з матеріалами справи або ж ці матеріали даються йому на певний час. Йому може бути дозволено також бути присутнім при допиті обвинувачуваного, свідків, задавати їм питання, які стосуються предмета експертизи [182, с.78].

Аналогічні норми передбачені у Розділі III. «Експертиза» КПК Болгарії (ст. ст. 144-154) та Главі 3. «Посадові особи, які беруть участь у кримінальному процесі» КПК Латвії (ст. ст. 33-34) [200; 317, с.15-16]. При цьому, у ст.ст. 144-147 КПК Болгарії вказано, що експертиза покладається на осіб, які володіють спеціальними знаннями в галузі науки, мистецтва або техніки, назначається судом або органом досудового провадження у випадках, які визначені у ст. 144 КПК Болгарії [181, с.163; 264, с.227-231]. Права, обов’язки та відповідальність експерта закріплені в ст.ст. 149-152 КПК Болгарії та ст.ст. 33-34 КПК Латвії [200; 317, с.15-16].

Досить цікавою є ст. 84 КПК Литви, де вказується, що експертом може бути викликана особа, яка має необхідні знання для дачі висновку з досліджуваних питань та зазначена у списку експертів Литовської Республіки. У випадку, коли у даному списку не значиться потрібних експертів, тоді в якості експертів можуть залучатися і особи, які не зазначені у ньому. При чому, потрібним експертом може

обиратися особа, яка має право бути експертом з країни-члена Євросоюзу, з якою Литва уклала відповідну угоду про правову допомогу [164]. Права, відповідальність та обов’язки експерта передбачені ст.ст. 86-87 КПК Литви.

Таким чином, експерт як учасник кримінального провадження у проаналізованому нами законодавстві європейських країн (Австрія, Болгарія, Литва, Латвія, Нідерланди, Чехія, ФРН) по суті розглядається як незалежна особа, яка на основі наукового дослідження повідомляє про його результати або наукові теорії правоохоронні органи.

Досить важливим значенням в аспекті дослідження правового регулювання участі експерта наділений аналіз норм кримінально-процесуального права деяких країн СНД, оскільки більшість цих країн прийняли нове кримінальне процесуальне законодавство. В той же час, порівнюючи правове регулювання участі експерта у кримінальному процесі України та інших країн-учасниць СНД, слід зазначити, що воно максимально наближене одне до одного. Однак, варто звернути увагу на наявність у такому регулюванні спільних та відмінних рис.

Зазначимо, що практично всі законодавці країн-учасниць СНД посилили значення спеціалізованих законів про судову експертизу як в нормах процесуального права загалом, так і кримінального процесуального зокрема. Так, у відповідності до ст. 97 КПК Азербайджану експертом є особа, яка здатна дати висновок з використанням своїх спеціальних знань в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, не має особистої зацікавленості у кримінальному процесі, із своєї згоди призначена органом, що здійснює кримінальний процес, або, на його вимогу, керівництвом експертної установи для дослідження матеріалів. Експерт може бути призначений з числа осіб, запропонованих учасниками кримінального процесу, або запрошений стороною захисту [318].

Перелік поданих у ст. 97 КПК Азербайджану обов'язків та прав експерта є базовим та аналогічним переліку, який закріплений у Законі Азербайджанської Республіки «Про діяльність державної судової експертизи» [206]. Аналогічні положення стосовно участі експерта у кримінальному провадженні закріплені у ст. 85 КПК Вірменії, ст.ст. 51-52 КПК Грузії, ст. 57 КПК РФ та ст.ст. 17-18

Федерального Закону «Про державну судово-експертну діяльність у Російській Федерації» [205; 319; 321; 324; 100, с. 104-105]. Зазначимо, що у Вірменії, Грузії, а також у Білорусії відсутні спеціалізовані закони про судову експертизу.

Досить суперечливими та різнорідними є підходи до поняття судового експерта у законодавстві Молдови. Зокрема, серед термінів, які вживаються у КПК Молдови, п. 12 ст. 6 даного Кодексу закріплює наступне визначення експерта – це особа, що володіє глибокими спеціальними знаннями в певній галузі, уповноважена в установленому законом порядку проводити експертизу. В той час, як ст. 88 КПК Молдови вказує, що експертом є особа, призначена для проведення досліджень у випадках, передбачених цим Кодексом, яка особисто не зацікавлена у результаті кримінальної справи і яка, використовуючи спеціальні знання в науці, техніці, мистецтві та інших галузях, дає на їх основі висновок [320].

Заслуговує на увагу також ґрунтовність викладених вимог, які пред’являються до особи експерта, що закріплені у ст. 8 Закону Республіки Молдова «Про судову експертизу, науково-технічні та судово-медичні дослідження». До них відносяться: дієздатність експерта; наявність вищої університетської освіти, отримання відповідної підготовки у певній галузі судової експертизи і кваліфікації експерта; володіння необхідними для дачі висновків спеціальними знаннями в різних галузях науки, техніки, у медицині, мистецтві чи інших сферах діяльності людини; атестація експерта певного профілю; відсутність судимості; авторитетність експерта; здійснення своєї діяльності в рамках державної судово-експертної установи або атестації в установленому порядку як приватного експерта та включення до Державного реєстру атестованих судових експертів [208].

Позитивно слід оцінити досвід Республіки Казахстан стосовно участі експерта у кримінальному процесі. Оскільки з 1 січня 2015 року введений в дію новий КПК цієї країни та внесені відповідні зміни щодо правового регулювання участі експерта у кримінальному процесі. Так, у ст. 12 Закону РК «Про судово-експертну діяльність у Республіці Казахстан» закріплені професійні та кваліфікаційні вимоги, що пред'являються до експерта. В загальному вони подібні до тих вимог, які закріплені

у ст. 8 Закону Республіки Молдова «Про судову експертизу, науково-технічні та судово-медичні дослідження» [210].

Крім того, ст. 79 КПК Казахстану зазначає, що в якості експерта може бути викликана незацікавлена в справі особа, яка володіє спеціальними науковими знаннями. Інші вимоги, що пред'являються до особи, якій може бути доручено проведення експертизи закріплені ст. 273 КПК Казахстану. Так, проведення судової експертизи може бути доручено: 1) співробітникам органів судової експертизи; 2) особам, що здійснюють судово-експертну діяльність на підставі ліцензії; 3) у разовому порядку іншим особам у порядку і на умовах, передбачених законом; 4) особі з числа запропонованих учасниками процесу [323]. Аналогічні норми закріплені у ст. 12 Закону Туркменістану «Про судово-експертну діяльність» та ст.ст. 10-11 Закону Республіки Узбекистан «Про судову експертизу» [209; 211].

Аналогічні норми передбачені у ст. 61 КПК Білорусі, ст. 96 КПК Туркменістану та ст. 68 КПК Узбекистану [286, с.147; 326, с.84; 322; 308, с.116-119]. До того ж, кримінальне процесуальне законодавство цих країн не вимагає, щоб знання експерта обов'язково були професійними, за винятком випадків, коли експертиза проводиться в експертній установі. Однак у кожному випадку вони повинні бути досить глибокими для проведення відповідних досліджень та дачі відповідей на поставлені запитання [286, с.147-148].

Крім того, у ч. 2-1 ст. 61 КПК Білорусі вказується на таку новелу, яка не передбачена законодавством інших країн-учасниць СНД. Зокрема, експерт, який є іноземним громадянином, особою без громадянства або громадянином Республіки Білорусь, які постійно проживають за межами Республіки Білорусь, має право знайомитися з матеріалами кримінальної справи, що містять відомості про державну таємницю, після отримання допуску в порядку, встановленому законодавчими актами [322].

Отже, у проаналізованому кримінальному процесуальному законодавстві країн-учасниць СНД передбачені наступні тенденції правового регулювання участі експерта у кримінальному процесі: 1) права, обов’язки та відповідальність як елементи правового статусу експерта закріплюються, як правило, у КПК цих країн;

2) у кримінальному процесуальному законодавстві країн-учасниць СНД, по мірі його розвитку та удосконалення, спостерігається тенденція до уніфікації та розширення елементів правового статусу експерта (Казахстан, Туркменістан, Таджикистан, Україна); 3) спостерігається закріплення прав, обов'язків та інших елементів правового статусу експерта на підставі аналогії закону, як у кримінальному процесуальному законодавстві, так і законодавстві про судову експертизу (Узбекистан, Молдова); 4) у деяких країнах-учасницях СНД (Білорусь, Вірменія, Грузія) на теперішній час відсутні законодавчі акти про судову експертизу. Як правило, права, обов'язки та відповідальність як елементи правового статусу експерта знаходять своє відображення у відомчих підзаконних актах цих країн; 5) експерт за кримінальним процесуальним законодавством країн-учасниць СНД, як правило, відноситься до інших учасників кримінального провадження або ж до осіб, які сприяють судочинству та відіграють допоміжну роль.

Таким чином, участь експерта у кримінальному провадженні, слід розглядати з точки зору міжнародно-правового та зарубіжного досвіду національного законодавства окремих країн. При цьому, розуміючи важливість і необхідність для розвитку національного законодавства України використання накопиченого передового досвіду правового регулювання участі експерта, нами досліджуються кримінальне процесуальне законодавство та законодавство про судово-експертну діяльність, порівнюються ступінь закріплення в них елементів правого статусу даного учасника кримінального провадження.

Правова регламентація участі експерта у кримінальному процесі зарубіжних країн базується на кримінально-процесуальному законі, а відомчі нормативні положення в основному конкретизують елементи його судово-експертної діяльності. У зарубіжних країнах присутні три основні організаційні форми залучення експерта до кримінального процесу: 1) участь у кримінальному провадженні експертів із числа працівників спеціалізованих (медичних, психологічних, психіатричних тощо), в тому числі і експертних установ; 2) участь у кримінальному провадженні певних фахівців, включених до реєстраційних списків експертів, які ведуться країнами або, які отримали ліцензію на право проведення судової експертизи; 3) участь у

кримінальному провадженні експерта в якості спеціаліста або ж фахівця, в силу володіння ним рідкісними знаннями, можливість співробітника поліції бути експертом тощо.

Висновки до розділу 1

Проаналізувавши чинне кримінальне процесуальне законодавство та науково обґрунтовані положення науковців у галузі кримінального процесу та судової експертизи, дисертант прийшов до висновку, що під експертом слід розуміти не зацікавлену у результатах провадження особу, яка на професійній основі володіє необхідними для вирішення судово-експертних завдань спеціальними знаннями, уміннями та практичними навиками, призначена експертом у порядку, встановленому законом, що прийняла об’єкти експертизи з метою проведення дослідження та надання висновку з питань, які виникають під час процесуального провадження і стосуються сфери її знань.

На підставі аналізу ст. 7 Закону України «Про судову експертизу» можна виділити наступні три категорії експертів: 1) атестовані експерти – співробітники державних спеціалізованих судово-експертних установ, які проводять експертизи у відповідності до своїх посадових обов’язків; 2) атестовані експерти, які не є співробітниками державних спеціалізованих судово-експертних установ; 3) інші фахівці у відповідних галузях знань, які проводять експертизи, не передбачені у державних спеціалізованих установах.

Вимоги до експерта як учасника кримінального провадження варто поділяти на загальноправові та процесуальні.

Загальноправові вимоги до експерта передбачені ст.ст. 10-11 Законом України «Про судову експертизу» та до них відносяться: 1) наявність необхідних знань для надання висновку з досліджуваних питань; 2) експертами можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку, атестовані та отримали кваліфікацію експерта з певної спеціальності у порядку, передбаченому Законом України «Про судову експертизу»; 3) експерт повинен володіти дієздатністю; 4) експерт не

повинен мати не зняту або не погашену судимість, або на нього протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації експерта.

Процесуальні вимоги до особи експерта передбачені нормами процесуального закону (ГПК України, КАС України, КПК України, ЦПК України). З огляду на це, згідно норм кримінально-процесуального закону, не можуть бути експертами: а) особи, які перебувають в службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 2 ст. 69 КПК України); б) особи, які вже проводили ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються в цьому провадженні (ст. 79 КПК України); в) особи, відносно яких існують обставини, що забороняють їх участь у кримінальному провадженні та виступають підставами для їх відводу (ч. 1 ст. 77 КПК України) з тим обмеженням, що їх попередня участь у цьому кримінальному провадженні як експерта не може бути підставою для відводу (ч. 1 ст. 79 КПК України).

Участь експерта у кримінальному провадженні, слід розглядати з точки зору міжнародно-правового та зарубіжного досвіду національного законодавства окремих країн. При цьому, розуміючи важливість і необхідність для розвитку національного законодавства України використання накопиченого передового досвіду правового регулювання участі експерта, нами досліджуються кримінальне процесуальне законодавство та законодавство про судово-експертну діяльність, порівнюються ступінь закріплення в них елементів правого статусу даного учасника кримінального провадження.

РОЗДІЛ 2
ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ СТАТУС СУДОВОГО ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Експерт як учасник кримінального провадження, наділений процесуальним статусом, який виникає з моменту його залучення у провадження. Процесуальний статус експерта є міжгалузевим інститутом, що регулюється нормами кримінально-процесуального, цивільно-процесуального, господарсько-процесуального та адміністративно-процесуального права. У кримінальному судочинстві процесуальний статус експерта як учасника провадження є галузевим видом правового статусу особи, а тому слід зупинитись на його аналізі.

Правовий статус особи виступає системою прав, свобод і обов'язків, які знайшли своє законодавче закріплення в нормах права, що визначають політико-правовий стан особи [139, с.58]. Аналогічну позицію розділяє М.М. Марченко. На його думку, правовий статус складають законодавчо встановлені державою і взяті в єдності права, свободи і обов'язки особи [213, с.189]. Таке розуміння правового статусу науковців-теоретиків розділяють і науковці-процесуалісти. Так, В.Д. Юрчишин, під правовим статусом експерта пропонує розуміти сукупність всіх прав та обов'язків, що передбачені законодавством України, та складає методологічну основу для розкриття змісту кримінально-правового статусу експерта [379, с.119].

О.Ф. Скакун розглядає структуру правового статусу особи значно ширше, у вигляді наступних елементів: правосуб'єктність; права; свободи; обов'язки; відповідальність [284, с.380]. О.В. Сурілов до структури правового статусу відносить також громадянство як політико-правову основу статусу особи [301, с.395]. На нашу думку, громадянство є передумовою для набуття особою правового статусу, а не його елементом. Крім того, питання про громадянство експерта не має істотного впливу на його кримінально-процесуальний статус і не має безпосереднього зв'язку із його діяльністю [141, с.225].

Досліджуючи процесуальний статус експерта у цивільному судочинстві, С.С. Бичкова виділяє такі його елементи як суб'єктивні цивільні процесуальні права; юридичні цивільні процесуальні обов'язки; законний цивільний процесуальний інтерес [28, с.16]. Цікавим є визначення останнього елементу запропонованої системи − законного цивільного процесуального інтересу, під яким розуміється прагнення експерта надати суду висновок з питань, що виникають під час розгляду справи і стосуються сфери його спеціальних знань [28, с.20]. Експерт належить до осіб, які відіграють допоміжну роль у судочинстві та сприяють здійсненню правосуддя, ознакою яких є відсутність юридичної заінтересованості у результатах справи, а тому виділення вказаного елементу у його статусі є недоцільним. Більш прийнятною є структура правового статусу експерта, запропонована О.Ф. Дорошенком, який вважає, що, окрім прав та обов'язків експерта до його правового статусу слід відносити й гарантії їх реалізації [92, с.64].

В процесуальній науці розмежовують поняття «правовий статус» і «процесуальне положення» експерта, включаючи у перше формулювання права та обов'язки експерта, які характеризуються статичністю, а у друге – суб'єктивні права і обов'язки, процесуальні гарантії здійснення прав та реалізації обов'язків, процесуальну відповідальність за невиконання прав і обов'язків, а також обставини, що виключають участь експерта у кримінальному судочинстві. Тобто процесуальне положення експерта характеризує експерта як учасника реальних правовідносин та включає в себе його правовий статус [167, с.170].

Розглядаючи питання про співвідношення зазначених вище понять, варто підтримати думку, яку висловлює Д. Єрмоленко. Зокрема, досліджуючи правовий статус людини і громадянина в Україні, він зазначає, що терміни «статус», «положення» етимологічно співпадають, це слова-синоніми [103, с.77].

Окрім прав, обов'язків та відповідальності, деякі науковці пропонують розглядати в якості невід'ємної складової процесуального статусу експерта його незалежність [115, с.125; 293, с.125; 310, с.67], яка забезпечується гарантіями реалізації прав експерта у провадженні.

Заслуговує на увагу визначення процесуального статусу експерта, запропоноване І. В. Глазуновою, яка, під ним розуміє встановлену нормами права сукупність прав і обов'язків експерта у кримінальному процесі, відповідальність, забезпечення дотримання цих прав та реалізацію обов'язків, механізм їх охорони і захист з боку держави [66, с.65-66].

Таким чином, процесуальний статус експерта як самостійного учасника кримінального провадження можна визначити як сукупність прав, гарантій їх реалізації, обов'язків та відповідальності. В межах даного розділу ми будемо досліджувати кожний із вказаних структурних елементів процесуального статусу експерта.

2.1. Права судового експерта у кримінальному провадженні

Експерт виступає самостійним учасником кримінального провадження, специфіка участі якого визначається тим, що він в певній мірі забезпечує весь комплекс функцій органів, що здійснюють провадження по справі та інших учасників процесу. Для здійснення своєї діяльності у кримінальному провадженні, процесуальний закон наділяє експерта правами та обов'язками, які складають основу його процесуального статусу та відрізняють експерта від інших учасників провадження.

Процесуальною наукою розроблена класифікація прав експерта у кримінальному провадженні. Зокрема, Я.В. Комісарова поділяє всі права експерта на загальнопроцесуальні (універсальні) та експертні (ексклюзивні) [141, с.252]. До універсальних прав експерта слід віднести повноваження експерта, що ґрунтуються на конституційних правах і свободах особистості, принципи кримінального провадження (право на оскарження процесуальних дій і рішень), а також ті процесуальні права, якими, окрім експерта наділені інші суб'єкти судочинства Процесуальна самостійність експерта, можливість здійснення ним своєї функції забезпечуються ексклюзивними правами, якими експерта наділяє кримінальне процесуальне законодавство (право виходити за межі отриманого доручення про проведення експертизи і викласти у висновку експертизи виявлені в ході її

проведення відомості, з приводу яких експерту не були поставлені запитання) [141, с.253]. Запропонований поділ прав експерта спрямований на встановлення співвідношення процесуального та професійного статусів експерта у кримінальному провадженні.

Професійна діяльність експерта та його професійний статус досліджувалися нами у першому розділі дисертації. А тому варто проаналізувати процесуальні права експерта як учасника кримінального провадження, які визначені у КПК України та законодавстві про судово-експертну діяльність.

Так, з метою повного, всебічного та об'єктивного дослідження експерт наділяється досить широким колом прав (ч. 3 ст. 69 КПК України):

1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;

2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи;

3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження;

4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання;

5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні;

6) одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;

7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом;

8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу» [161].

Зазначені у п.п. 1-3 ч. 3 ст. 69 КПК права експерта необхідні для того, щоб отримати відомості про кримінальне провадження та стосуються предмета експертного дослідження. Експерт може відмовитися від надання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків [162, с.203].

Володіння експертом необхідними для проведення експертизи матеріалами кримінального провадження є однією з умов успішного проведення експертизи. В той же час, на думку К.К. Абакірова, вивчення експертом всіх матеріалів кримінального провадження може призвести до зайвої затрати сил і часу. Експерту необхідно знайомитись лише з тими матеріалами провадження, які мають відношення до предмету експертизи (речові докази, зразки для експертизи, фотокопії зразків тощо). В кожному конкретному випадку межі ознайомлення експерта з обставинами справи та обсяг матеріалів мають бути визначені слідчим чи судом [1, с.28]. Такої ж думки притримується і В.А. Назаров, однак із певними зауваженнями. Зокрема, на ознайомлення експерту не повинні надаватись показання підозрюваних про визнання ними вчинення тих чи інших дій (складення документу, здійснення пострілу тощо) чи відомості, які негативно характеризують особу, відносно якої ставляться питання перед експертом та інші обставини, які не мають безпосереднього відношення до предмету експертизи. Обізнаність експерта про вказані обставини не сприятиме його ефективній роботі [198, с.80].

Положення про необхідність надання для ознайомлення експерту лише тих матеріалів кримінального провадження, без яких неможливо дати висновок відстоює Р.Д. Рахунов. На його переконання надання для ознайомлення експерту всього обсягу матеріалів кримінального провадження може негативно вплинути на експерта та кінцевий його висновок [258, с.99-102].

Як видається, положення про необхідність надання для ознайомлення експерту матеріалів кримінального провадження, які містять відомості про факти, необхідні для проведення експертизи, є обґрунтованим. Підтвердженням цього є результати проведеного нами опитування. Так, 96% опитаних вважають, що разом з постановою про проведення експертизи експерту надаються для ознайомлення

речові докази, які підлягають дослідженню і лише 6% вказали на необхідність ознайомлення експертом з усіма матеріалами кримінального провадження. В той же час, заслуговує на увагу позиція тих науковців, які вважають, що обсяг матеріалів кримінального провадження, необхідних для експертизи та їх значення для експертного дослідження повинен вирішувати експерт самостійно [1, с.29; 292, с.19-20].

Таким чином, експерт має право знайомитися з тими матеріалами кримінального провадження, які мають відношення до предмету експертизи. Обсяг матеріалів експерт визначає самостійно. Слідчий чи суд зобов'язані надати для ознайомлення на вимогу експерта матеріали кримінального провадження, які мають відношення до предмету дослідження у тому обсязі, який визначить сам експерт. У той же час експерт не має права аналізувати матеріали провадження, збирати докази, вибирати що йому досліджувати. В такому випадку, можуть виникнути сумніви у об'єктивності та обґрунтованості висновку експерта.

При проведенні експертизи велике значення має належне інформаційне забезпечення роботи експерта, яке випливає із сторони ініціатора експертного дослідження. Це виражається, зокрема, через надання додаткових матеріалів для проведення експертизи [212, с.254]. Експерт може дійти висновку про необхідність надання для проведення дослідження додаткових матеріалів при докладному ознайомленні з об'єктами, наданими в його розпорядження, питаннями, поставленими на його вирішення. До додаткових матеріалів належать зразки для порівняння (наприклад, при проведенні почеркознавчої експертизи), дані про особливості виготовлення, існування, вилучення об'єктів (при проведенні матеріалознавчих експертиз), вихідна інформація про обставини події (автотехнічна експертиза) тощо. Відсутність таких матеріалів, про надання яких, як правило, особі або органу, що призначив експертизу, надсилається відповідне клопотання, унеможливлює вирішення поставленого питання [372, с.221].

Відповідно до п. 3.4. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 08.01.1998 р. № 53/5 вилучення об'єктів, що підлягають дослідженню, та відібрання зразків оформлюються протоколом згідно з

вимогами процесуального законодавства. У них, крім загальних реквізитів такого роду документів, зазначається, які саме зразки були вилучені або відібрані, їх кількість, умови відбору або вилучення, а також інші обставини, що мають значення для вирішення поставлених питань. Протокол підписується всіма особами, які брали участь у вилученні об'єктів, відібранні зразків [244].

Отримані зразки слугують об'єктами, що використовуються для порівняльного дослідження з іншими об'єктами – речовими доказами, документами, живими людьми і трупами з метою ідентифікації або встановлення групової належності. Так, для ідентифікації людини можуть використовуватися достовірно належні певній особі зразки почерку, відбитки пальців рук, ступні ніг, зліпки зубів, проби крові або слини, ознаки яких порівнюються з ознаками слідів, предметів, документів, залишених на місці злочину або пов'язаних із злочинною подією [163, с.507].

Відповідно до ст. 245 КПК України зразки для експертного дослідження відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулась за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У будь-якому разі отримання зразків для експертного дослідження здійснюється безпосередньо слідчим із залученням, в необхідних випадках, спеціаліста [161].

Усупереч вимогам закону та положень Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень є випадки, коли у судових рішеннях не зазначено вихідних даних для проведення експертизи, не вказано томів та аркушів об'ємних справ, які містять об'єкти дослідження, або ж узагалі на дослідження надаються документи з непрошитими і непронумерованими сторінками [328].

Якщо клопотання експерта про надання додаткових матеріалів і зразків не буде задоволено, а відповідно додаткові матеріали не будуть надані, експерт може відмовитись від давання висновку, мотивуючи відмову недостатністю поданих матеріалів для проведення експертизи (ч. 4 ст. 69 КПК України).

Так, експертна практика підтверджує той факт, що найбільш поширеним недоліком при призначення експертиз відеозвукозапису, комп'ютерної техніки та

програмних продуктів судами це – ненадання додаткових матеріалів для проведення дослідження [328].

Заявлення експертом клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків для проведення експертизи не позбавляє його права заявляти інші клопотання, зокрема на участь у процесуальних діях, що стосуються предметів та об'єктів дослідження. У будь-якому випадку клопотання експерта повинне бути вмотивоване [358, с.62].

Експерт має право бути присутнім під час вчинення процесуальних дій , що стосуються предметів та об'єктів дослідження (п. 3 ч. 2 ст. 69 КПК України). У експерта може виникнути необхідність оглянути місце події, здійснити експертне дослідження фрагментів з місця події [198, с.81].

У відповідності до п. 3 ч. 1 ст.13 Закону України «Про судову експертизу», присутність експерта під час проведення слідчих чи судових дій можлива лише з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу [256]. І це цілком логічно, адже всі процесуальні дії є суворо регламентовані процесуальним законом із чіткою процедурою та суб'єктами. Слідчий є незмінним учасником слідчих дій, його присутність є обов'язковою, саме з його погодження може проводитись фіксація будь-яких даних, що є визначальним для експерта. Слідчий надає експерту необхідну допомогу під час проведення огляду. Отримана інформація викладається у експертному висновку, а вихідні фактичні дані також в протоколі слідчої дії.

Чинний КПК України окремо виділяє право експерта ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні (п. 5 ч. 3 ст. 69 КПК України). Вказане право тісно пов'язане із правом експерта на присутність при проведенні процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження, яке аналізувалось нами вище. Формулювання вказаних прав окремими пунктами є не зовсім коректним, адже експерт може ставити запитання учасникам кримінального провадження лише під час проведення процесуальних дій. Беручи участь у процесуальних діях, що стосуються предметів та об'єктів дослідження – допиті, огляді місця події, речей, документів тощо, експерт може, при цьому, ставити запитання допитуваним,

звертати увагу під час проведення інших процесуальних дій на обставини, які мають значення для його висновку, щоб вони були занесені до протоколу цієї дії [162 с.203].

Окрім виділення окремими пунктами зазначених прав, викликає зауваження і законодавча техніка даних положень. Так, експерт може ставити запитання особам, які беруть участь у кримінальному провадженні, тобто всім суб'єктам кримінального провадження, що є неможливим через специфіку виконання ними завдань, визначених процесуальним законом. Логічно, що експерт може задавати запитання учасникам процесуальних дій, в яких він бере участь (допитуваній особі, особі, яка впізнає чи підлягає впізнанню тощо).

Слід зазначити, що Закон України «Про судову експертизу» (п. 3 ст. 13), Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень від 08.01.1998 р. № 53/5 (п. 2.1.) та Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах від 12.12.2011 р. № 3505/5 (п. 2.1.) містять єдине формулювання права на участь у процесуальних діях та права ставити запитання особам, які беруть участь у них [243; 244; 256].

Також заслуговує на увагу положення п. 3 ч. 3 ст. 57 КПК Російської Федерації, яке закріплює право експерта брати участь з дозволу дізнавача, слідчого і суду в процесуальних діях і задавати запитання, що стосуються предмету судової експертизи [324]. Схоже положення міститься і у п.3 ч.2 ст. 61 КПК Республіки Білорусь та у п.3 ч.3 ст.79 КПК Республіки Казахстан [322; 323].

Таким чином, враховуючи вище викладене, вважаємо за необхідне внести зміни у ч. 3 ст. 69 КПК України та виключити п. 5, а п. 3 вказаної частини статті викласти наступним чином: «з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення процесуальних дій та ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть у них участь».

Процесуальний закон надає право експерту з метою з'ясування обставин, які мають значення для кримінального провадження, виходити за межі отриманого

доручення про проведення експертизи і викласти у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, з приводу яких йому не були поставлені запитання (п. 4 ч. 3 ст. 69 КПК України). Зазначене право експерта в процесуальній науці та науці про судово-експертну діяльність отримало назву експертної ініціативи. Таке право експерта, на думку В.М. Тертишника, є важливою гарантією повноти і всебічності дослідження всіх обставин справи [n299, с.115].

Слід відзначити, що право експерта вийти за межі поставлених йому на вирішення питань було викликано судовою та слідчою практикою, оскільки органи слідства та суду не завжди розуміють можливість того чи іншого дослідження, не завжди компетентно формулюють питання [173, с.15; 227,с.14].

В той же час, право на експертну ініціативу значно розширило межі компетенції експерта та в певній мірі вплинуло і на розширення складових частин висновку, в який почали включати нові елементи (постановка у вступній частині нових питань експертам та відповідно більш ширше дослідження) [41, с.58]. На думку Д.Г. Шумаєва експертна ініціатива є проявом необхідної активної процесуальної позиції експерта, адже саме за її допомогою експерт втручається в кримінальний процес та вносить клопотання про надання додаткових зразків експертного дослідження [368, с.494].

Досліджуване право експерта зазвичай реалізується в двох напрямках: 1) для встановлення фактичних даних, які мають значення для з'ясування обставин, що підлягають доказуванню; 2) для визначення причин і умов, які сприяли вчиненню злочину [198, с.82].

Експерт має право вказати зі своєї ініціативи на ті обставини, про які йому не були поставлені питання, але при дотриманні наступних вимог: а) якщо ці обставини виявлені на підставі використання своїх спеціальних пізнань і не виходять за межі компетенції експерта; б) якщо вони виявлені під час експертного дослідження і випливають з нього; в) якщо вони мають значення для обставин, встановлених експертом під час свого дослідження і безпосередньо з ними пов'язані, тобто розкривають, доповнюють, уточнюють обставини, що складають предмет даної експертизи; г) якщо через наявність об'єктивних причин експерт не

зміг проконсультуватися із слідчим і судом із приводу необхідності включення даних відомостей про ці обставини до свого висновку [260, с. 145].

Процесуальний закон не вимагає від експерта одержання будь-якої попередньої згоди чи дозволу на можливості реалізації цієї ініціативи, а тому, як зазначає В.М. Ревака, експерт може самостійно, на підставі свого досвіду і знань, виходячи з ходу і результатів проведених досліджень, вказати на ці обставини в наданому ним висновку [260, с.144-145].

В той же час, на переконання окремих науковців, експерт повинен повідомити слідчого чи особу, які призначили експертизу про встановлені відомості до того, як вони будуть сформульовані у висновку експерта. Так, Г.І. Грамович, обґрунтовує необхідність погодження проведеного дослідження із органом, який призначив експертизу лише у разі, якщо при цьому є ризик пошкодження або знищення об'єкта дослідження [n73, с.194-195]. В.В. Ковальов переконаний, що своєчасне інформування слідчого про встановлені обставини може бути використане для викриття підозрюваного у злочині. А відсутність запитань експерту про встановлені факти може бути не випадковою, а частиною спланованої слідчим тактичної операції. Відсутність у такому випадку погоджених дій між експертом і слідчим може суттєво вплинути на сплановану операцію та ускладнити процес розслідування [133, с.107].

В експертній практиці визнається доцільним у всіх випадках повідомляти слідчого про можливості виявлення нових фактів. Іноді слідчі не тільки погоджуються із думкою експерта, але й сприяють йому, надаючи у разі необхідності нові документи та повідомляючи нові дані. Окремі слідчі, отримавши інформацію експерта, доповнюють постанову про призначення експертизи новими питаннями [198, с.82].

Експертна ініціатива може виявлятися і в іншій формі. Експерт проводить дослідження у різних кримінальних провадженнях, під час якого може бути встановлено, що сліди злому в різних місцях залишені одним знаряддям. Про виявлені обставини експерт повинен повідомити заінтересованих слідчих і надати їм необхідну інформацію. В таких випадках, доцільно організувати спільне

обговорення наявної у них інформації для об’єднання можливостей усіх підрозділів з метою встановлення особи, що вчинила злочин [133, с.108].

Експертна ініціатива розглядається також в межах діяльності експерта, яка спрямована на формулювання профілактичних пропозицій, наприклад, щодо усунення причин та умов вчинення злочинів [115, с.109].

Отже, для ефективної взаємодії експерта зі слідчим чи іншою особою, яка призначила експертизу, можливим є повідомлення про виявлені експертом відомості, які мають значення для кримінального провадження. Однак у будь-якому разі ці відомості повинні викладатись у висновку експерта, з яким слідчий буде ознайомлений у майбутньому. Попереднє інформування слідчого про виявлені у ході дослідження обставини можливе лише у разі встановлення експертним дослідженням підозрюваної особи, а зволікання з її затриманням може зашкодити подальшому розслідуванню. Про правильність нашої позиції свідчать й результати проведеного нами опитування. Так, на думку 98 % опитаних вважають, що експерт повинен попередньо повідомити орган чи особу, які призначили експертизу про виявлені ним нові обставини та вказати на це у своєму висновку

Слід зазначити, що експертна ініціатива обумовлена деякими обмеженнями, зазначеними в законі. Так, експерт не вправі самостійно збирати матеріали для дослідження (ч. 4 ст. 69 КПК України), зобов’язаний провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний висновок на поставлені запитання (п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК України) [161].

Експерт має право одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов’язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов’язком особи, яка залучена як експерт (п. 6 ч. 3 ст. 69 КПК України) [161]. Вказане право експерта закріплене і у кримінально-процесуальному законодавстві інших держав. Зокрема, у КПК Республіки Білорусь (п.8-9 ч.2 ст. 61), КПК Республіки Казахстан (п.8 ч.3 ст.79) закріплено право експерта на отримання винагороди за виконану роботу, яка не випливає із його прямих службових обов’язків [322; 323].

Порядок відшкодування витрат, пов’язаних із проведенням експертизи у кримінальному провадженні і викликом експерта до слідчого органу або до суду деталізується Інструкцією «Про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів», яка затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 р. № 710. До витрат, пов’язаних із участю експертів у кримінальному провадженні відносять суми, які складаються з: 1) витрат, пов’язаних з явкою до органів досудового розслідування та суду: а) вартості проїзду до місця виклику і назад, якщо перекладач проживає в іншому населеному пункті; б) витрат, пов’язаних з наймом жилого приміщення; в) добових; 2) винагороди експертам [253].

У кримінальному провадженні експерт також має право заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом – це можливість експерта у разі наявності загрози його життю, здоров’ю звертатись до відповідних органів про вжиття конкретних заходів та забезпечення ефективного проведення ним експертного дослідження (Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 р.).

Експерт також має право користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу». Вказаний закон, окрім охарактеризованих вище прав експерта, визначає право на безперешкодний доступ експерта до об’єкта дослідження і належні умови праці (ст. 6); право на оскарження дій особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта (п. 4 ст. 13) [256].

З аналізу ст. 303 КПК України, яка визначає рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора, які підлягають оскарженню під час досудового розслідування можна зробити висновок, що експерт може оскаржувати рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора при застосуванні заходів безпеки [161]. Але це не означає, що на цьому право на оскарження дій слідчого вичерпується. Експерт

вправі оскаржити будь-які рішення, якщо ними порушуються його права.

Отже, розглядаючи право експерта на оскарження дій особи, у провадженні якої перебуває справа, можна зробити наступні висновки: 1) оскаржити можна не лише дії, але й бездіяльність; 2) оскаржити можна дії (бездіяльність) особи, яка призначила експертизу, тобто слідчого, прокурора, суду; 3) оскарженню підлягають не лише ті дії (бездіяльність), які порушують права експерта, а й такі, які їх обмежують.

Характеризуючи права експерта у кримінальному провадженні слід проаналізувати положення, яке безпосередньо не сформульоване у процесуальному законі як право експерта. Зокрема, це право експерта клопотати про залучення до проведення експертизи інших експертів. Доцільність надання такого права експерту не викликає сумніву з позицій забезпечення об'єктивності та повноти дослідження.

Як зазначає Л.В. Зорін, необхідність надання експерту вказаного права обумовлена наступними факторами:

1) при проведенні експертизи кількість однорідних об'єктів дослідження може бути настільки великою, що експертне дослідження неможливо здійснити у встановлений строк;

2) до початку експертизи чи під час її проведення з'ясовується, що необхідно застосувати методи, якими сам експерт не володіє або ж використати обладнання, яке відсутнє в експертній установі;

3) під час проведення експертизи експерт розуміє, що частина питань може бути вирішена тільки при провадженні комплексної експертизи;

4) експерт вирішує скористатись правом експертної ініціативи, але при цьому йому потрібна допомога інших експертів [115, с.24].

Право експерта на заявлення клопотання про залучення для проведення експертизи інших експертів Я.В. Комісарова розглядає як ексклюзивне професійно-процесуальне право [141, с.256]

В той же час, на думку Д.А. Харченка, якщо експерт прийде до висновку, що для проведення дослідження необхідна комплексна експертиза, тоді він повинен клопотати не про залучення інших експертів для проведення дослідження, а

відмовитись від надання висновку, після чого буде призначена нова, комплексна експертиза [349, с.61]. З даною позицією можна погодитись, однак з деякими зауваженнями. Так, під час проведення експертизи експерт може прийти до висновку про необхідність проведення комплексної експертизи, тобто експертами з різних галузей знань. Однак це не виключає його подальшу участь в такій експертизі, а тому право ініціювати залучення інших експертів перед особою, яка призначила експертизу сприятиме ефективному та об'єктивному її проведенню.

Слід зазначити, що ч.6 ст.69 КПК України зобов'язує експерта невідкладно повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість її проведення без залучення інших експертів. Тобто кримінально-процесуальний закон визначає необхідність залучення інших експертів як одну із підстав для відмови від надання висновку. Як видається, дане положення слід вважати не безпосереднім обов'язком експерта залучати інших експертів для проведення експертизи, так як обов'язком в даному випадку є повідомлення про неможливість проведення експертизи без інших експертів, а гарантією забезпечення права експерта на подання клопотання про залучення інших експертів. А обґрунтованою підставою для відмови від надання висновку в даному випадку може бути відсутність у експерта достатніх знань для проведення експертизи, а не необхідність залучення іншого експерта. Тому, враховуючи зазначене, можливість залучення інших експертів до проведення експертизи слід вважати правом експерта, а отже, слід включити право експерта на подання клопотання про залучення до проведення експертизи інших експертів до переліку процесуальних прав експерта, внісши відповідні зміни у ч. 3 ст. 69 КПК України.

Таким чином, процесуальний закон надає експерту ряд прав, які, є найважливішими юридичними гарантіями сумлінності та правдивості, об'єктивності та всебічності експертних досліджень. Права експерта як учасника кримінального провадження викладені у ст. 13 Законі України «Про судову експертизу» та ст. 69 КПК України. Ознайомлення із змістом даних нормативних актів засвідчує відмінності у визначенні та формулюванні окремих положень, що не сприяє

однозначності їх розуміння. Вирішенням проблеми може стати приведення у відповідність понятійного апарату Закону України «Про судову експертизу» та додаткове формулювання окремих прав експерта у КПК України з метою їх уніфікації.

2.2. Обов'язки судового експерта як учасника кримінального провадження

Для успішного вирішення завдань експертизи в кримінально-процесуальному законодавстві передбачено систему обов'язків особи, залученої у провадження в якості експерта.

Обов'язки експерта як учасника кримінального провадження є невід'ємною частиною його процесуального статусу та закріплені у ч. 5 ст. 69 КПК України. Закон України «Про судову експертизу» також визначає в окремій нормі обов'язки експерта (ст. 12). Більш детальніший перелік обов'язків експерта порівняно із спеціальним законом та КПК України встановлює Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (п. 2.2.). Як зазначає В.Д. Юрчишин та С.С. Бичкова процесуальні обов'язки експерта повинні визначатися виключно законами, а не підзаконними нормативними актами [26, с.104; 379, с.122]. Недопустимо, щоб підзаконний акт закріплював значно більше обов'язків експерта ніж закони. А тому, підтримуючи дану позицію, проаналізуємо обов'язки експерта визначені у КПК України та з'ясуємо доцільність їх розширення у процесуальному законі.

У кримінальному провадженні експерт зобов'язаний:

1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його;

2) прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту;

3) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його

властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта;

4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід провадження експертизи та її результати;

5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України (ч. 5 ст. 69 КПК України).

Закон України «Про судову експертизу» формулює лише три обов'язки, які є аналогічними із зазначеними положеннями процесуального закону, а саме експерт зобов'язаний: провести повне дослідження і дати повний обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок; на вимогу судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку; заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які виключають його участь у провадженні. Інші обов'язки судового експерта передбачаються процесуальним законодавством (ст. 12) [256]. Тож, в цілому, положення закону «Про судову експертизу» та КПК України відповідають одне одному, з врахуванням часу їх прийняття (1994 р. та 2012 р.).

Основним процесуальним обов'язком експерта є проведення повного дослідження з використанням сучасних досягнень науки і техніки та формулювання об'єктивного висновку по всіх поставлених питаннях в суворій відповідності з науковими положеннями і наданими йому матеріалами [198, с.67].

У п. 1 ч. 5 ст. 69 КПК України визначено зміст зазначеного обов'язку експерта у кримінальному провадженні: 1) провести повне експертне дослідження; 2) дати обґрунтований і об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання; 3) роз'яснити висновок – у разі необхідності [162, с.203].

Експертне дослідження буде повним, якщо експерт застосує вироблені теорією та практикою методи, що дозволяють отримувати вичерпну відповідь на всі запитання, зазначені в постанові чи ухвалі про призначення експертизи. При цьому експерт на власний розсуд обирає методи дослідження з урахуванням предмета експертного дослідження, власного бачення способів досягнення поставленої мети,

проте вони завжди мають бути науково обґрунтованими, безпечними, ефективними і законними [28, с.17].

Відповідно до п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. №8 висновок визнається неповним, коли експерт дослідив не всі подані йому об’єкти чи не дав вичерпних відповідей на порушені перед ним питання. Неясним вважається висновок, який нечітко викладений або має невизначений, неконкретний характер [255].

Так, постановою Новомиргородського районного суду від 19.02.2010 р. кримінальну справу по обвинуваченню Сташенко Л.Г. за ч. 2 ст. 367 КК України направлено прокурору на додаткове розслідування. Залишаючи постанову суду без зміни, апеляційний суд в своїй ухвалі від 17.08.2010 р. виходив з того, що в основу обвинувачення Сташенко Л.Г. покладено висновок комплексної судово-будівельної експертизи, який не можна вважати повним, оскільки органом досудового слідства до проведення експертизи залучалися експерти Кіровоградського відділення ОНДІСЕ і спеціалісти Кіровоградського проектно-дослідного інституту «Кіровоградагропромпроект». Однак, спеціалісти останньої установи з невідомих причин участь у проведенні експертизи не приймали. Клопотання експертів про надання додаткових матеріалів органом досудового слідства виконано не в повному обсязі. У висновку наведено 10 ймовірних причин обвалу будівлі, однак не встановлено їх співвідношення [328].

Дослідження повинне бути проведене експертом об’єктивно, його результати викладені точно, послідовно, а не поверхнево, упереджено чи неправильно. Експерт не має права вказувати на неіснуючі ознаки об’єкта дослідження чи свідомо замовчувати ті з них, що мають значення для правильного вирішення поставлених перед ним питань [133, с.105].

Обґрунтований (вмотивований) характер висновку експерта означає, що він повинен підкріплюватися проведеним дослідженням. При цьому у ньому обов’язково зазначаються не лише результати, а й перебіг цього дослідження. До висновку експерта додаються розрахунки, схеми, креслення, фототаблиці тощо [28,

с.18]. Об’єктивність висновку означає, що його дає особа, не зацікавлена в результаті справи, на основі спеціальних знань і оцінки за внутрішнім переконанням результатів дослідження в цілому. Порушенням цієї вимоги є надання висновку при недостатності даних чи на підставі матеріалів справи, дослідження й оцінка яких не входять до компетенції експерта, а також незастосування апробованих чи застосування спростованих або неперевірених методів та методик дослідження [133, с.108].

Експерт зобов’язаний провести дослідження безпосередньо, тобто повинен провести експертизу особисто, без залучення інших осіб. Відповідно до п.2.3. Інструкції про призначення та проведення експертизи, експерту забороняється передоручати проведення експертизи іншій особі [244]. Якщо виникає необхідність залучення інших спеціалістів для проведення певного дослідження, то експерт повинен повідомити особу, яка призначила експертизу або керівника експертної установи про це, оскільки він не має права нормативно здійснювати ці процесуальні дії особисто [44. с.101].

Кримінальний процесуальний закон закріплює обов’язок експерта прибути за викликом до слідчого, прокурора, суду для допиту з питань, що виникли з приводу змісту, методів дослідження та висновків експерта або з інших обставин, пов’язаних із проведенням експертизи. Необхідність експерта з’явитися за викликом слідчого, прокурора чи суду обумовлена важливістю дотримання процесуальної форми у кримінальному провадженні, тобто певного порядку проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій [30, с. 57].

Прибути за викликом до слідчого, прокурора чи суду експерт може тільки тоді, коли він буде належним чином проінформований про це. У чинному КПК України питання виклику учасників кримінального провадження врегульоване Главою 11, з положень якої випливає, що виклик як захід забезпечення кримінального провадження буває двох видів: виклик слідчим, прокурором та судовий виклик. Відповідно до ч. 1 ст. 135 КПК України експерт викликається до слідчого, прокурора, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її

поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою з обов'язковим підтвердженням належного виклику.

Незважаючи на обов'язок експерта з'явитись на вимогу слідчого, прокурора чи суду ст. 138 КПК України визначає поважні причини неприбуття особи на виклик, що не є вичерпними, оскільки складно передбачити усі обставини, що можуть перешкоджати явці. З аналізу зазначеної норми можна визначити наступні обставини для неявки експерта за викликом як поважні: 1) якщо вони унеможливлюють або значно ускладнюють явку експерта у певне місце та у визначений час; 2) їх виникнення або припинення не залежить від волі експерта, якого викликано для допиту.

Важливою новелою в переліку обов'язків експерта є обов'язок забезпечити збереження об'єкта експертизи. (п. 3 ч. 5 ст. 69 КПК України). Як зазначає І.В. Глазунова така вимога законодавця обумовлена тим, що об'єкти передані для експертизи можуть мати статус речових чи інших доказів та мають бути надані суду для безпосереднього дослідження. Крім того, об'єкти та матеріали надані для дослідження, можуть в подальшому передаватись у незмінному вигляді для проведення додаткової та (або) повторної експертиз [66, с.84].

Зазначений обов'язок має велике практичне значення, адже на експертизу нерідко направляються цінні речі, і, очевидно, що їх схоронність має бути забезпечена належним чином [44, с.101-102].

Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт має одержати на це відповідний дозвіл особи, яка залучила експерта. До моменту отримання дозволу експертиза призупиняється. Якщо ж особа, яка залучила експерта, відмовляє у застосуванні ним руйнуючих методів дослідження, які тягнуть знищення, пошкодження чи зміну властивостей об'єкта експертизи, експерт проводить експертизу, використовуючи подані об'єкти для дослідження або ж повертає їх в установленому порядку із зазначенням причин неможливості проведення експертизи або ж вирішення окремих питань в повному обсязі [66, с.85].

Експерт зобов'язаний не розголошувати без дозволу сторони кримінального

провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати (п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України).

Таким чином, забезпечується недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування та запобігання розголошення відомостей про особисте та сімейне життя чи обставин, які принижують гідність людини [163, с.204].

Зі змісту ст. 222 КПК випливає недопустимість розголошення відомостей досудового розслідування особами, яким вони стали відомі у зв'язку з участю у ньому [161]. Законодавець не розкриває зміст поняття «відомості досудового розслідування». На думку І.М. Комарова до захищеної інформації досудового розслідування слід віднести всю доказову інформацію, яка отримана органами досудового розслідування [138, с.101]. А тому до відомостей, які одержані під час досудового розслідування належать усі одержані під час розслідування відомості: показання допитаних осіб, результати слідчих дій та експертиз. Тобто хід проведення експертизи та результати дослідження викладені у висновку експерта є відомостями досудового розслідування та не можуть бути розголошені.

Необхідність заборони у розголошенні відомостей досудового розслідування зумовлена тим, що передчасне розголошення даних слідства може негативно вплинути на розкриття злочину та викриття винних. Відомості досудового розслідування складають особливий інтерес для злочинних угрупувань, які активно займаються збиранням та аналізом інформації про діяльність працівників слідчих та оперативних підрозділів. Науковці та практикуючі юристи визнають тенденцію збільшення витоку інформації, яка є таємницею досудового розслідування через корумпованих працівників правоохоронних органів. Серед основних способів отримання відомостей досудового розслідування є: необережне розголошення таємниці слідства в усній бесіді працівниками правоохоронних органів; отримання інформації від родичів осіб, які ведуть досудове розслідування чи інших близьких їх людей; отримання інформації від експертів та інших учасників кримінального провадження [66, с.87].

За змістом ст. 69 КПК обов'язок експерта не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження і які стали йому відомі у зв'язку з виконанням ним своїх обов'язків, поширюється не тільки на досудове розслідування, а й на судове провадження [162. с.204].

Заслуговує на увагу обов'язок експерта як учасника кримінального провадження заявити самовідвід за наявності обставин передбачених КПК України (ч. 1 ст. 77, ст. 79). Даний обов'язок закріплений в Законі України «Про судову експертизу» (ст. 12) та в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (п. 2.2.).

Самовідвід заявляється обізнаною особою після призначення її експертом за результатами аналізу матеріалів провадження (постанови чи ухвали про призначення експертизи). Так, експерт не має права брати участь у кримінальному провадженні якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача; якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості; якщо він проводив перевірку, ревізію, матеріали яких використовуються у цьому ж провадженні [163, с.218]. Не є підставою для самовідводу попередня участь експерта у цьому ж кримінальному провадженні.

С.М. Міщенко зазначає, що некомпетентність експерта, яка проявляється у недостатньому володінні спеціальними знаннями, необхідними для давання висновку з досліджуваних питань є також підставою для відводу (самовідводу) експерта [163, с.218]. Таке формулювання викликає зауваження через те, що безпосередньо в змісті самої статті такої підстави для відводу не визначено. Однак, така позиція науковця заслуговує на увагу з деякими уточненнями. На практиці бувають випадки, коли питання, які поставлені експерту, виходять за межі його компетентності, однак з'ясувати про це одразу не завжди вдається. Так, у разі проведення експертизи експертом державної спеціалізованої установи, орган чи особа, які призначили експертизу не завжди переконуються у компетентності

експерта, який буде проводити дослідження. Про це свідчить проведене нами опитування, за результатами якого більшість (56%) не цікавляться компетентністю експерта, який проводитиме дослідження.

Відповідно до п. 2.2. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта, то це є підставою для повідомлення в письмовій формі органу чи особі, які призначили експертизу про неможливість її проведення та повернення наданих матеріалів провадження. В той же час, ч. 6 ст. 69 КПК України визначає неможливість проведення дослідження експертом у якого відсутні необхідні знання. Близькі на перший погляд сформульовані в правових актах підстави відмови експерта від проведення експертизи суттєво відрізняються за суттю. На думку М.Г. Щербаковського, ці розбіжності пов'язані із поняттями «компетенція» та «компетентність» експерта [372, с.222]. Компетенція є поняттям об'єктивним і включає процесуальний та науковий аспекти [274, с.138]. У межах однієї експертної спеціальності всі експерти мають одну компетенцію й повинні вирішувати всі завдання, що охоплюються експертною спеціальністю (так звані завдання роду, виду експертизи) [375, с.177].

Таким чином, в КПК України йдеться про компетентність експерта, а в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень його компетенцію. У будь-якому випадку у обох нормативних актах визначається обов'язок експерта повідомити особу, яка його залучила чи суд, що доручив проведення експертизи про неможливість її проведення через відсутність у нього необхідних знань.

Як видається, некомпетентність експерта може бути підставою для його відводу, але лише після визначення її як такої та внесення відповідних змін у ст. 79 КПК України. Також з цієї ж підстави експерт може заявити самовідвід, тобто визнати свою непрофесійність в певній галузі знань, що не узгоджується з його атестацією як експерта в тій чи іншій сфері. Слід зазначити, що в деяких випадках, необґрунтовано відмовляючись від проведення дослідження на підставі відсутності необхідних знань, експерт просто не бажає вирішувати питання експертного

завдання з тих або інших причин (велике експертне навантаження, значний обсяг і складність майбутнього дослідження тощо) [12, с.5-6; 221, с.21]. Тому слід погодитись з позицією М.Г. Щербаковського, який зазначає, що відмова від проведення експертизи з підстави відсутності у експерта необхідних знань має бути обґрунтованою та перевіреною керівником експертної установи, який повинен здійснювати контроль за обґрунтованістю такої відмови [372, с.225].

Підтримуючи проаналізовану вище позицію про доцільність визначення некомпетентності експерта як підстави для його відводу, варто наголосити на необхідності закріплення у процесуальному законі обов'язку експерта відмовитись від надання висновку, якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань. На переконання Я.В. Комісарової, ніякого «права» відмовитися від надання висновку з питань, що виходять за межі спеціальних знань, насправді не існує. Експерт зобов'язаний відмовитися від надання висновку з питань, що виходять за межі його спеціальних знань і компетентності. Так само експерт зобов'язаний повернути без виконання постанову чи ухвалу про призначення експертизи, якщо наданих матеріалів недостатньо для її проведення, так як при відсутності необхідних матеріалів дослідження не можуть бути проведені в повному обсязі, всебічно і об'єктивно [141, с.260]. Таку позицію поділяє й Л.В. Зорін, який зазначає, що експерт зобов'язаний відмовитися від надання висновку у разі надання непридатних або недостатніх матеріалів і об'єктів для дослідження. В протилежному ж випадку, висновок експерта не відповідатиме таким властивостям доказів як достовірності та достатності [115, с.119]. Слід зазначити, що у ч. 6 ст. 69 КПК України міститься положення, за яким експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість її проведення через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів [161]. У викладеному положенні формулювання «повинен» можна трактувати як «зобов'язаний», тоді логічно, що дана частина ст. 69 КПК України має бути продовженням ч. 5, яка визначає обов'язки експерта у кримінальному провадженні. А у ч.4 ст. 69 КПК України вказується, що експерт може відмовитись від надання висновку, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання

покладених на нього обов’язків. При цьому, заява експерта має бути вмотивованою. Слід зазначити, що формулювання даного положення не зобов’язує експерта, а надає йому право відмовитись від надання висновку із вказаних підстав.

На наш погляд, дане положення має бути визначене у ст. 69 КПК України як обов’язок експерта, а не його право. В протилежному випадку є загроза надання експертом необґрунтованого висновку, так як провести повне та об’єктивне дослідження з матеріалів, які на думку самого ж експерта є недостатніми, буде неможливо. Слід зазначити, що п. 2.2. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень закріплює обов’язок експерта повідомити в письмовій формі органу чи особі, які призначили експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані [244]. З огляду на викладене слід доповнити ч. 5 ст. 69 КПК України положенням наступного змісту: «експерт зобов’язаний письмово повідомити особу, яка його залучила чи суд, що доручив проведення експертизи, про відмову від її проведення, якщо поставлені питання виходять за межі спеціальних знань експерта або наданих йому матеріалів недостатньо для вирішення поставлених питань, а також якщо провести експертизу неможливо без залучення інших експертів».

Окремого аналізу потребує ч. 7 ст. 69 КПК України, яка передбачає можливість невідкладного заявлення клопотання експертом особі, яка призначила експертизу, чи суд, що доручив її проведення, про уточнення змісту та обсягу доручення наданого експерту, якщо в останнього виникне сумнів щодо них. В протилежному випадку експерт повинен повідомити про неможливість проведення експертизи за поставленими питаннями або без залучення інших осіб, в тому числі й експертів. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень у п.2.2. зобов’язує експерта невідкладно заявити клопотання органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), щодо уточнення питань або надання відповідних матеріалів у разі виникнення сумніву

щодо змісту та обсягу доручення (поставлених експертові питань) [244]. Тобто обидві частини ч. 6 і 7 ст. 69 КПК України зобов'язують експерта повідомити осіб, які призначили експертизу чи суд про неможливість її проведення без залучення інших експертів. Зобов'язуючий характер положень ч.ч. 6 і 7 ст.69 КПК України, свідчить про те, що їх окреме формулювання поза частиною, яка визначає обов'язки експерта є недоліком законодавчої техніки, який повинен бути усунений. З приводу уточнення питань експертом в разі виникнення у нього сумніву щодо змісту та обсягу поставлених питань, то слід визначити дане положення як обов'язок, виклавши його у ч. 5 ст. 69 КПК України наступним чином: «експерт зобов'язаний невідкладно заявити клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, про уточнення питань у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення».

Таким чином, обов'язки експерта як учасника кримінального провадження потребують розширення шляхом визначення положень про неможливість проведення експертизи у разі, якщо поставлені питання виходять за межі спеціальних знань експерта або ж наданих матеріалів недостатньо для вирішення поставлених питань а також якщо провести експертизу неможливо без залучення інших експертів як обов'язків.

2.3. Відповідальність судового експерта

Невід'ємним елементом процесуального статусу експерта є відповідальність за невиконання чи неналежне виконання ним своїх обов'язків. Відповідальність є також одним із важливих засобів забезпечення законності і дисципліни в системі судово-експертної діяльності. Вона об'єднує усі інші елементи правового статусу експерта та усуває наявність відхилень у процесі їх реалізації [106, с.128].

Виходячи із змісту ст. 70 КПК України та ст. 14 Закону України «Про судову експертизу» за невиконання своїх обов'язків експерт може бути притягнутий до кримінальної, адміністративної, дисциплінарної та матеріальної відповідальності [161; 251]. Такі ж види відповідальності передбачені для експерта і у п. 2.4. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних

досліджень [244]. Натомість Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах не визначає будь-яких видів відповідальності експерта, формулюючи положення за яким експерт за наданий висновок несе особисту відповідальність [243].

Окрім юридичної відповідальності на думку Н.Ю. Жигалова та А.Н. Хоменка, експерт несе і морально-етичну відповідальність за якість своєї роботи перед особою, що призначила судову експертизу, судом, потерпілим, підозрюваним (обвинуваченим), керівником судово-експертної установи, адже за результатами проведеного дослідження експерт зобов'язаний дати висновок дотримуючись професійної етики та власної совісті [106, с.128]. Тобто моральна відповідальність експерта настає за недотримання етичних норм професійної діяльності судового експерта.

На думку Ю.Д. Лівшиця всі учасники процесу повинні бути переконані не лише у професійності експерта, а й у його моральній стійкості. Найменший сумнів в бездоганності моральності експерта робить його висновок сумнівним [177, с.12-14].

Для характеристики процесуального статусу експерта як учасника кримінального провадження необхідно охарактеризувати види юридичної відповідальності експерта за невиконання чи неналежне виконання покладених на нього процесуальним законом обов'язків.

Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (п. 2.4.) зазначає, що за надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, а також за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, експерт несе кримінальну відповідальність згідно з чинним законодавством [244].

Виходячи із змісту ст. 70 КПК України, за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді, експерт несе кримінальну відповідальність, яка передбачена ст.ст. 384, 385 КК України. Тобто прямої вказівки у ст. 70 КПК України на те, що експерт несе

відповідальність за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи немає.

Кримінальна відповідальність експерта за завідомо неправдивий висновок та за відмову експерта виконувати покладені на нього обов'язки є гарантією достовірності висновку експерта та належного виконання ним своїх професійних обов'язків [107, с.30].

Експерт попереджається про кримінальну відповідальність за зазначеними нормами КК України кожного разу, коли йому доручають проведення експертизи. Про це зазначається у ч. 2 ст. 102 КПК України. У висновку експерта обов'язково повинно бути зазначено, що його попереджено про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків. Попередження експерта про відповідальність здійснюється шляхом зазначення у постанові слідчого, прокурора або ухвалі суду. Якщо експертиза проводиться в експертній установі, то роз'яснення прав та попередження про відповідальність здійснює керівник експертної установи [163, с.268].

Чинний КПК України не надає стороні захисту (підозрюваному, обвинуваченому, їх захисникам, законним представникам), на відміну від сторони обвинувачення, повноважень попереджати експерта про кримінальну відповідальність за ст.ст. 384, 385 КК України. У даному випадку, як зазначає Н.І. Клименко, порушується принцип рівності і змагальності сторін перед законом [130 с.307]. Оскільки сторона захисту має право на звернення до слідчого судді з клопотанням про проведення експертизи відповідно до ст. 244 КПК України, тому з метою забезпечення рівності прав сторін у провадженні, в ухвалі про проведення експертного дослідження слідчий суддя повинен попередити експерта про відповідальність за завідомо неправдивий висновок та за відмову без поважних причин від виконання покладених обов'язків у суді.

Завідомо неправдивий висновок є однією із ознак об'єктивної сторони злочину «Завідомо неправдиве показання» (ст. 384 КК України), який є злочином проти правосуддя (Розділ 18). Закріпивши кримінальну відповідальність експерта за

надання завідомо неправдивого висновку, законодавець мав намір попередити недобросовісне ставлення експерта до своїх обов'язків [365, с.15].

Відповідальність за ст. 384 КК України настає, якщо висновок експерта є неправдивим. Неправдивість експертного висновку полягає у внесенні до нього таких даних, що не відповідають дійсності. Неправдивим експертний висновок буде лише в тому випадку, якщо експерт завідомо перекрутив факти, дав їм неправильну оцінку або не відобразив фактів чи відобразив їх, але не дав їм належної оцінки, внаслідок чого зробив висновки, що не відповідають об'єктивній дійсності та не ґрунтуються на матеріалах справи [114, с.76-77].

Як зазначають Н.Ю. Жигалов та А.Н. Хоменко висновок експерта є неправдивим, якщо в ньому підмінені об'єкти експертного дослідження, змінене ідентифікаційне поле досліджуваного об'єкта, неправильно викладені фактичні дані (спотворені, вигадані або приховані ознаки об'єкта дослідження) або має місце їх пряме заперечення чи вони свідомо невірно оцінені експертом. Підтасовування експертного дослідження досягається за допомогою таких прийомів, як: замовчування, приховування, виключення з експертного дослідження окремих ознак, фактів, реально встановлених в ході дослідження; доповнення опису вигаданими деталями або елементами, за допомогою яких дослідженню надається потрібний характер; перестановка і зміщення в описі окремих ознак; заміна окремих ознак об'єкта іншими, вигаданими [106, с.129].

Злочин вважається закінченим з моменту підписання неправдивого висновку експертом, причому не має значення погодились особи, які призначили експертизу чи суд із таким висновком. Експерт буде притягнутий до кримінальної відповідальності за давання завідомо неправдивого висновку незалежно від того настали при цьому будь-які наслідки чи ні [221, с.133].

Слід зазначити, що чинне законодавство не передбачає кримінальної відповідальності за неправильний (помилковий) висновок експерта. Такі висновки часто зустрічаються в експертній практиці, адже для правильної оцінки отриманих результатів необхідні значний досвід практичної роботи, теоретичні знання. Помилковість висновку є наслідком недбалого ставлення судового експерта до своїх

обов’язків, що виражається в поверхневому дослідженні і недбалості експерта, неправильній оцінці результатів дослідження [106, с.130]. Причини помилок експерта можуть бути як суб’єктивні (професійна некомпетентність експерта, його недбалість або неуважність тощо), так і мати об’єктивний характер (помилковість вихідних даних наданих експерту або їх неповнота, фальсифікація наданого об’єкту, несправність апаратури або її недосконаліть (наприклад, низька чутливість тощо), відсутність або недосконаліть методики дослідження) [14, с. 11]

В такому випадку, якщо експерт в результаті дослідження приходить до неправильного висновку внаслідок наукової непідготовленості, невеликого практичного досвіду, некомпетентності, неуважності, неповноти дослідження, спірних наукових положень, помилкового аналізу до нього можуть бути застосовані заходи дисциплінарного впливу [349, с.66].

Експертна помилка відрізняється від завідомо неправдивого висновку експерта тим, що помилка це результат неправильних міркувань чи дій експерта, а не свідомих, як це має місце при завідомо неправдивому висновку.

Кримінально караною є відмова експерта без поважної причини від виконання покладених на нього обов’язків (ст. 385 КК України) [160]. Як зазначено нами вище основним обов’язком експерта у кримінальному провадженні є проведення повного дослідження і надання обґрунтованого та об’єктивного письмового висновку на поставлені йому запитання, а тому відмова експерта у будь-якій формі від виконання вказаного обов’язку без поважної причини є злочином.

Під відмовою від виконання обов’язків слід розуміти ухилення експерта від виконання покладеного на нього процесуального обов’язку здійснити експертне дослідження і надати висновок за відсутності поважних причин, які перешкоджали б виконанню цього обов’язку. Відмова, викликана поважними причинами (хвороба, недостатність матеріалів, наданих для висновку, застосування психічного чи фізичного примусу тощо), у випадку підтвердження цих обставин, не тягне кримінальної відповідальності [114 с.79, 81].

КК України передбачає також відповідальність експерта за розголошення даних досудового розслідування (ст. 387) [160]. Як зазначено нами у попередньому

підрозділі хід проведення експертизи та результати дослідження викладені у висновку експерта є відомостями досудового розслідування, а тому не можуть бути розголошені.

При цьому, О.А. Зайцева вказує, що наявність кримінальної відповідальності за розголошення даних досудового розслідування забезпечує дотримання режиму таємниці досудового розслідування, який необхідний для нормальної кримінально-процесуальної діяльності на стадії досудового розслідування [107, с.30].

Розголошення даних досудового розслідування утворює склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 387 КК України, якщо його вчинено без дозволу прокурора, слідчого і якщо особа (експерт) була попереджена в установленому законом порядку про обов'язок не розголошувати такі дані [160]. Попередження про обов'язок не розголошувати дані досудового розслідування має бути належним чином процесуально оформлене.

За невиконання чи неналежне виконання суб'єктом кримінально-процесуальної діяльності своїх процесуальних обов'язків кримінально-процесуальний закон передбачає застосування заходів процесуального примусу, які характерні для одного з видів юридичної відповідальності – кримінально-процесуальної.

Обґрунтовуючи існування кримінально-процесуальної відповідальності як самостійного виду юридичної відповідальності, науковці визначають її як реальне покладення на правопорушника додаткового кримінально-процесуального обов'язку, позбавлення його певних процесуальних прав. Фактичною підставою кримінально-процесуальної відповідальності є вчинення суб'єктом (учасником кримінального провадження) протиправного діяння (або систематичність дій), що призвело до настання шкідливих наслідків, пов'язаних з невиконанням або неналежним виконанням правових обов'язків, зловживанням суб'єктивними правами або виходом за межі допустимої поведінки, яке не зумовлене помилковим застосуванням кримінально-процесуального закону [47, с.62; 50, с.57; 75, с.47; 374, с.96].

Оскільки експерт є самостійним учасником кримінального провадження, то факт вчинення ним процесуального правопорушення свідчитиме про можливість застосування до нього процесуальних санкцій. Зокрема, за невиконання експертом процесуального обов'язку прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту, процесуальний закон передбачає накладення грошового стягнення (ст. 144 КПК України). Іншого механізму стимулювання судового експерта до належного виконання вказаного процесуального обов'язку чинний кримінально-процесуальний закон не передбачає [66, с.89].

Варто погодитись з думкою Я.В. Комісарової про те, що можливість накладення грошового стягнення на експерта є поки що єдиною процесуальною санкцією, яка в найбільш загальному вигляді відображає відповідальність експерта за невиконання процесуальних обов'язків [141, с.295].

Аналіз ст.144 КПК України свідчить про те, що грошове стягнення як захід забезпечення кримінального провадження може бути накладено на учасників кримінального провадження, тобто на досить широке коло суб'єктів, включаючи й експерта. Кримінально-процесуальна санкція у вигляді грошового стягнення може бути застосована лише за наявності кримінально-процесуального правопорушення, формалізованого у Кримінальному процесуальному кодексі України, об'єктивна сторона якого становить невиконання процесуальних обов'язків без поважних причин [163, с.339]. Під час досудового розслідування грошове стягнення накладається ухвалою слідчого судді за клопотанням слідчого, прокурора чи за власною ініціативою. На стадії судового розгляду грошове стягнення накладається ухвалою суду за клопотанням прокурора чи за власною ініціативою (ч. 2 ст. 144 КПК України).

Відповідно до ч. 2 ст. 327 КПК України явка експерта у судове засідання забезпечується стороною кримінального провадження, яка заявила клопотання про його виклик. Однак, яким чином сторона кримінального провадження забезпечує прибуття експерта у статті не зазначено. У будь-якому випадку суд має сприяти сторонам кримінального провадження у забезпеченні явки зазначених осіб шляхом здійснення судового виклику [161].

За чинним КПК України до експерта не може бути застосований привід. Зазначений захід забезпечення кримінального провадження до експерта не був передбачений й у КПК України 1960 р. Незважаючи на це, привід до експерта відповідно до положень КПК України 1960 р. використовувався судами, що не узгоджувалось із положеннями закону. Так, 23.05.2013 р. Рожищенський районний суд Волинської області виніс постанову, якою постановив здійснити привід експерта через органи внутрішніх справ. Своє рішення суд мотивував тим, що незважаючи на належне повідомлення експерта про час та місце розгляду справи, у судове засідання останній не з'явився та про причини неявки суду не повідомив [231].

Слід зазначити, що Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень (п. 2.4.) передбачає адміністративну відповідальність експерта за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування або суду відповідно до ч. 2 ст. 185-3 КпАП України [134].

Дана стаття передбачає також відповідальність за неповагу до суду, що виражається у непідкоренні особи розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час судового засідання, до якої може притягуватись і експерт. Так, відповідно до ч. 3 ст. 330 КПК України у разі невиконання розпорядження головуючого особами, присутніми у судовому засіданні (свідок, потерпілий, цивільний позивач, цивільний відповідач, експерт, перекладач), головуючий робить їм попередження про відповідальність за неповагу до суду, а при повторному порушенні суд своєю ухвалою вправі постановити рішення про видалення будь-кого з них із зали засідання та притягнення до відповідальності. Питання про притягнення особи до відповідальності за прояв неповаги до суду вирішується судом негайно після вчинення порушення, для чого в судовому засіданні оголошується перерва, яка використовується для реалізації постановленої судом ухвали і наведення порядку в залі судового засідання [161].

Таким чином, до експерта як порушника порядку у судовому засіданні може бути застосоване видалення із зали судового засідання, що є заходом процесуального примусу і характерне для кримінально-процесуальної

відповідальності та накладення адміністративного штрафу за неповагу до суду [95, с.135].

Як зазначено нами вище за неприбуття експерта за викликом до слідчого, прокурора, суду, до нього може бути застосована кримінально-процесуальна відповідальність у вигляді накладення грошового стягнення. У КпАП України існує норма, яка передбачає адміністративну відповідальність за злісне ухилення експерта від явки до слідчого, прокурора, суду [134]. Однак, слід звернути увагу на те, в якому випадку достатньо застосовувати грошове стягнення як вид процесуального примусу, а в якому випадку – адміністративну відповідальність за ст. 185-4 КпАП України. Зазначимо, що у разі притягнення експерта до адміністративної відповідальності на нього може накладатись штраф від трьох до восьми неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Тобто відмінність між кримінально-процесуальним грошовим стягненням і адміністративним стягненням виражається у розмірі, а також у наявності конкретного способу ухилення від явки – злісності. Крім того, у разі неявки без поважних причин на експерта може бути накладено значно більший розмір грошового стягнення, ніж у разі злісного ухилення. Злісність в ухиленні від явки, яка є обов'язковою ознакою складу правопорушення, передбаченого ст. 185-4 КпАП України, проявляється у навмисній, неодноразовій відмові від участі у провадженні. Факт злісного ухилення повинен підтверджуватись документально. З огляду на зазначене, вважаємо, що законодавцю необхідно переглянути санкцію ст. 185-4 КпАП України і збільшити розмір штрафу, який може бути накладений на експерта за злісне ухилення від явки до органів досудового розслідування або суду.

Слід звернути увагу на те, що законодавцем не передбачена відповідальність експерта за невиконання обов'язку заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених процесуальним законом.

На думку І.В. Глазунової дана обставина, з врахуванням значимості наслідків такої бездіяльності експерта для подальшого розслідування та розгляду кримінального провадження є серйозною прогалиною кримінально-процесуального законодавства [66, с.89]. У зв'язку з цим, вона пропонує встановити відповідальність

експерта за незаявлення самовідводу в кримінальному провадженні за наявності для цього підстав, проте який саме вид відповідальності слід встановити нею не вказується. Про необхідність запровадження відповідальності експерта за незаявлення ним самовідводу у кримінальному провадженні вказують і результати проведеного нами опитування. Так, 54% із опитаних підтримали таку пропозицію.

Для запобігання проявів упередженості суддів, прокурора, слідчого, перекладача, експерта та інших учасників, процесуальне законодавство передбачає можливість їх відводу.

Підставами для відводу експерта, крім загальних підстав, що унеможливлюють участь у провадженні та визначені у ст. 77 КПК України є також обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості (службова, матеріальна залежність від будь-якої з осіб, які беруть участь у кримінальному провадженні, підзвітність або підконтрольність їм тощо). У разі існування даних обставин експерт, не чекаючи поки йому заявлять відвід, зобов’язаний заявити самовідвід.

Проведення експертизи особою зацікавленою у результаті кримінального провадження та надання нею висновку може призвести до постановлення незаконного судового рішення. Звичайно, якщо такий висновок є завідомо неправдивий, то експерт буде нести кримінальну відповідальність, яка характеризувалась нами вище. Однак, висновок наданий особою, яка не заявила самовідвід, при наявності для цього підстав не завжди є завідомо неправдивим, він може бути цілком об’єктивним та повним або ж помилковим.

Висновок експерта є джерелом доказів і часто має важливе чи, навіть, вирішальне значення для справи, хоча він не є обов’язковим для особи або органу, яка здійснює провадження (ч. 10 ст. 101 КПК України). А тому висновок має надаватись експертом, який має право на проведення експертизи. Експертизу може провести як фахівець, що працює в державній спеціалізованій установі, так і фахівець, який там не працює. Головне, щоб вони обидва відповідали тим вимогам, які встановлені до них законом та іншими нормативними актами та були

незацікавленими в результатах справи. В протилежному ж випадку матиме місце порушення вимог КПК України.

Надання висновку експертом, який повинен був заявити самовідвід у провадженні викликає сумніви у протилежної сторони провадження, яка не ініціювала проведення експертизи. А тому учасники провадження вправі ставити питання про визнання такого джерела доказу недопустимим.

Якщо порушення вимог КПК України щодо незацікавленості та неупередженості експерта у кримінальному провадженні перешкодили чи могли перешкодити суду ухвалити законне та обґрунтоване судове рішення, тоді відповідно до ч. 1 ст. 412 КПК України це є істотним порушеннями вимог кримінального процесуального закону та слугує підставою для скасування або зміни судового рішення в апеляційному порядку (п. 3 ч. 1 ст. 409 КПК України) [161].

Як видається, сам факт скасування судового рішення або визнання висновку експерта недопустимим доказом у провадженні не передбачає відповідальності експерта за незаявлення самовідводу та подальшого проведення експертного дослідження. А тому порушення експертом обов'язку заявити самовідвід є підставою для притягнення його до дисциплінарної відповідальності.

Якщо експерт перебуває у трудових відносинах із спеціалізованою експертною установою, є її співробітником, то сторона, яка залучила експерта, суд вправі повідомити дану установу про факт невиконання чи неналежного виконання експертом своїх обов'язків, і, як наслідок, до останнього можуть застосовуватись заходи дисциплінарного впливу, в тому числі дисциплінарні стягнення. Загальні підстави для дисциплінарної відповідальності експертів, а також дисциплінарні стягнення, які можуть застосовуватись до них, встановлені законодавством України про працю.

Крім того, відповідно до п. 5.11. Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів затверджене наказом Міністерства юстиції України від 09.08.2005 р. № 86/5 до судового експерта можуть бути застосовані такі дисциплінарні стягнення: попередження; призупинення дії Свідоцтва (на певний термін); позбавлення кваліфікації судового експерта; пониження кваліфікаційного

класу судового експерта (застосовується відносно судових експертів науково-дослідних установ судових експертиз МЮ України). При обранні виду дисциплінарного стягнення комісія повинна врахувати ступінь тяжкості вчиненого проступку, обставини, за яких вчинено проступок, і результати роботи судового експерта за попередні роки [247].

Відповідно до ст. 10 Закону України «Про судову експертизу» судові експертизи проводяться також експертами, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, тобто приватними експертами [256]. Виникає питання про порядок притягнення даних осіб до дисциплінарної відповідальності, адже вони не перебувають у трудових відносинах, існування яких є визначальним при застосуванні дисциплінарної відповідальності.

Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів покладає на Центральну ЕКК розгляд питання дисциплінарної відповідальності судових експертів, що не є працівниками державних спеціалізованих установ (п.2.1.) [247].

Підставою для розгляду питань щодо дисциплінарної відповідальності судових експертів Центральною ЕКК є подання керівника відповідного структурного підрозділу МЮ України щодо результатів перевірки інформації про порушення судовим експертом вимог законодавства України про судову експертизу та/або методичних вимог під час проведення досліджень; подання керівника територіального органу юстиції за результатами перевірки діяльності судового експерта; подання голови ЕКК (п. 5.2) [247].

Таким чином, враховуючи все вище зазначене можна зробити висновок, що за незаявлення самовідводу у кримінальному провадженні експерт буде нести не процесуальну відповідальність за порушення процесуального обов’язку, а дисциплінарну.

Окрім розглянутих вище видів юридичної відповідальності експерт може нести матеріальну відповідальність згідно з чинним законодавством у разі завдання своїми діями майнової шкоди під час проведення експертизи (п. 2.4. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень). Завдана

шкода може виражатись у знищенні, пошкодженні об’єкта експертизи. Відповідальність експерта настає лише у разі неотримання згоди у особи, яка залучила експерта на зміну властивостей переданих на дослідження предметів чи матеріальних цінностей, адже попереднє погодження щодо зміни об’єкту експертизи виключає відповідальність експерта [244].

Матеріальна відповідальність настає за вчинене майнове правопорушення, шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації робітниками та службовцями при виконанні ними своїх трудових обов’язків [279, с.436]. В такому випадку, матеріальна відповідальність експерта передбачає його обов’язок відшкодувати шкоду завдану при виконанні ним своїх службових обов’язків експертній установі, яка, в свою чергу, відповідно до ст. 1172 ЦК України відшкодовує шкоду, завдану експертом іншим особам. Тобто виникає ситуація, коли спочатку відбувається покладення обов’язку відшкодувати шкоду на юридичну особу (експертну установу) і пояснюється тим, що працівник (експерт) у даному випадку юридично втілює волю юридичної особи. Експертна установа реалізує свою цивільну право- та дієздатність, зокрема деліктоздатність через дії експертів як своїх працівників. Таким чином, дії експертів юридично сприймаються як дії самої експертної установи [141 с.134-135].

Після відшкодування шкоди завданої експертом експертною установою, експерт відповідатиме перед експертною установою у відповідності з правом зворотної вимоги відповідно до ст. 1191 ЦК України [352]. Якщо експертизу проводить експерт, який не працює у спеціалізованій експертній установі, тоді він відшкодовуватиме майнову шкоду в повному обсязі за правилами, встановленими цивільним законодавством, зокрема, ст. ст. 1166, 1172, 1173, 1192 ЦК України [352].

Таким чином, діяльність експерта як учасника кримінального провадження вимагає від нього підвищеної відповідальності за свої дії. Можливість притягнення експерта до різних видів відповідальності зумовлена тим, що невиконання чи неналежне виконання ним своїх професійних обов’язків не завжди є умисним та свідомим, а спричинені суб’єктивними чи об’єктивними факторами. В такому випадку, поряд із кримінальною відповідальністю відносно експерта передбачена процесуальна, дисциплінарна та інші види юридичної відповідальності. Як

видається, кожен із видів юридичної відповідальності, до якої може притягуватись експерт має бути деталізований у Законі України «Про судову експертизу», а не у підзаконних актах, як це має місце сьогодні.

2.4. Гарантії забезпечення процесуальних прав експерта у кримінальному провадженні

Однією з важливих умов реалізації експертом своїх прав та виконання обов'язків виступають процесуальні гарантії, які є складовою частиною процесуального статусу експерта у кримінальному провадженні.

У науковій літературі процесуальні гарантії визначають як встановлені законом способи і засоби забезпечення прав та законних інтересів осіб, які беруть участь в кримінальному процесі [61, с.8; 172, с.8; 193, с.32; 378, с.55]. Більшість науковців поділяють процесуальні гарантії на гарантії правосуддя і гарантії прав та законних інтересів учасників судочинства [299, с.56; 311, с.8; 385, с.65]. До того ж, гарантії прав учасників провадження складають самостійну частину системи гарантій правосуддя. Процесуальні гарантії окремої особи у кримінальному процесі виведено у ряд найважливіших державних та суспільних цінностей [10, с.30].

В той же час, за допомогою процесуальних гарантій підлягають захисту суб'єктивні права та законні інтереси особи. Гарантіями прав осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, зазвичай виступають не їх процесуальні права, якими вони можуть і не скористатися, оскільки це їх право, не обов'язок, а такі процесуальні засоби забезпечення цих прав, які повинні бути реалізовані в будь-якому випадку [378, с.56]. Маються на увазі сформульовані в законі положення, які закріплюють обов'язки відповідних органів охороняти інтереси учасників кримінального судочинства, роз'яснювати і забезпечувати можливість реального здійснення ними своїх прав, тобто сприяти їх активності.

У кримінальному провадженні процесуальні гарантії експерта включають в себе юридично визначені процедури створення умов для реалізації ним своїх прав; охорону та захист прав від протиправних посягань та відновлення порушених прав експерта.

У кримінальному судочинстві одні права та обов'язки виступають в якості гарантій по відношенню до інших прав і обов'язків в силу їх функціональної спрямованості, а тому В.М. Корнуков запропонував називати їх функціональними гарантіями [152, с.95-97].

Найчастіше гарантіями прав і законних інтересів одних суб'єктів судочинства є обов'язки інших осіб, що беруть участь у кримінальному процесі. Так, реалізація права експерта на заявлення клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків для проведення експертного дослідження та інших прав визначених у ч. 3 ст. 67 КПК України забезпечується системою гарантій, серед яких можна виділити обов'язок особи, яка призначила експертизу (слідчий, прокурор, сторона захисту, суд) розглянути та задовольнити таке клопотання. Слід зазначити, що чинний КПК України не передбачає обов'язку особи, яка залучила експерта розглянути клопотання експерта про надання додаткових матеріалів для експертного дослідження. Однак її зацікавленість в результатах експертизи повинна передбачати можливість чи, навіть, необхідність на вимогу експерта надати додаткові матеріали для дослідження. Якщо ж експерт порушив клопотання про надання йому додаткових матеріалів, але протягом тридцяти календарних днів не отримав відповіді, він письмово повідомляє орган, який призначив експертизу чи особу, яка його залучила про неможливість надання висновку (п. 4.11 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень) [244].

Однак, бувають ситуації, коли права певних осіб, які беруть участь у справі, забезпечуються за рахунок реалізації відповідних прав іншими особами. Права експерта можуть бути гарантіями здійснення прав інших суб'єктів судочинства, а права останніх – гарантіями здійснення прав експерта. Але одне право може бути гарантією іншого і тоді, коли мова йде виключно про права експерта [141, с.279]. Так, право на експертну ініціативу забезпечується правом на ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмету дослідження, адже не маючи права для збирання матеріалів за власною ініціативою експерт може викладати у своєму висновку відомості, які були ним виявлені в результаті ознайомлення з наданими матеріалами кримінального провадження.

Аналогічним чином один обов’язок експерта, може доповнюватись іншим або ж бути гарантією один одного [141, с.279-280]. Так, обов’язок з’явитись до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту забезпечується тим, що експерт зобов’язаний дати відповіді на запитання тільки щодо наданого ним висновку.

Крім поділу на функціональні та органічні процесуальні гарантії реалізації прав і обов’язків експерта Я.В. Комісарова пропонує поділяти їх на загальнопроцесуальні (універсальні) і суто експертні (ексклюзивні). З точки зору даної класифікації право на реабілітацію та порядок її здійснення для експерта, як і для інших осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, є універсальною гарантією відшкодування шкоди у разі незаконного застосування до них заходів процесуального примусу під час провадження у кримінальній справі. А заборона допитувати експерта до подання ним висновку є ексклюзивною гарантією не тільки цілого ряду його процесуальних, а й багатьох професійних прав та обов’язків [141, с.280].

Таким чином, одні процесуальні права та обов’язки експерта у кримінальному провадженні є одночасно процесуальними гарантіями забезпечення інших його процесуальних прав.

Ефективне здійснення експертом своїх процесуальних прав та обов’язків як учасника кримінального провадження забезпечується державою через встановлення кримінальної заборони перешкоджати з’явленню експерта до суду, органів досудового розслідування, тимчасових слідчих та спеціальної тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України, примушувати експерта до відмови від надання висновку, а також до надання завідомо неправдивого висновку (ст. 386 КК України) [160]. Закріплюючи кримінальну відповідальність за перешкоджання здійснення експертом своїх процесуальних функцій, держава гарантує йому захист та сприяє виконанню ним своїх функцій.

Окремої уваги заслуговує дослідження гарантій права експерта на одержання винагороди за виконану роботу та відшкодування витрат, пов’язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань.

Відповідно до ст. 118 КПК України витрати, пов’язані із залученням експертів у кримінальне провадження є процесуальними витратами. Чинний КПК України не дає визначення процесуальних витрат, а лише встановлює їх види, перелік яких є вичерпним [161]. Витрати на правову допомогу, прибуття до місця досудового розслідування або судового провадження, залучення свідків, потерпілих, перекладачів, спеціалістів, експертів, зберігання чи пересилання речей і документів – це процесуальні витрати, які можливі у кримінальному провадженні у всіх його стадіях.

Витрати пов’язані із залученням експерта у кримінальне провадження несе сторона кримінального провадження, яка запросила експерта (ч. 1 ст. 122 КПК України). У разі залучення стороною обвинувачення або слідчим суддею, судом експертів спеціалізованих державних установ, витрати, які з цим пов’язані, здійснюються за рахунок коштів, які за цільовим призначенням виділяються цим установам з Державного бюджету України. Це положення узгоджується з ст. 15 Закону України «Про судову експертизу», яка закріплює особливості фінансування судово-експертної діяльності. Так, проведення судових експертиз, обстежень і досліджень судово-медичними та судово-психіатричними установами у кримінальному провадженні на замовлення слідчого, прокурора, суду здійснюється за рахунок коштів, які безпосередньо за цільовим призначенням виділяються цим експертним установам з державного чи місцевого бюджету. У разі проведення судових експертиз, обстежень і досліджень у кримінальному провадженні державними спеціалізованими установами, судово-медичними та судово-психіатричними установами на замовлення підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, виправданого, їх захисників, законного представника, потерпілого, його представника, така експертиза здійснюється за рахунок замовника [256].

Відповідно до ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судову експертизу», ч. 4 ст. 122 КПК України експертам повинна бути виплачена винагорода за виконану роботу, якщо її виконання не є їх службовим обов’язком, тобто така винагорода виплачується експертам, які не працюють у державних спеціалізованих установах [161; 256]. Звідси можна зробити висновок, що законодавець розмежовує

процесуальні витрати пов’язані із залученням експертів у кримінальне провадження залежно від суб’єкта судово-експертної діяльності. Тому, у разі проведення експертизи експертами державних спеціалізованих установ відшкодуванню підлягають витрати, пов’язані із самим проведенням експертизи і викликом експерта для надання пояснень чи показань (середня заробітна плата, проїзд, добові в разі переїзду до іншого населеного пункту), а якщо ж експертизу проводить експерт, який не є працівником державних експертних установ, тобто приватний експерт, то йому повинна бути сплачена винагорода за виконану роботу. Як видається, покриття витрат на проведення необхідних експертних досліджень має здійснюватись у будь-якому випадку, незалежно від того, хто буде проводити експертизу, а тому від законодавчого формулювання, зміст витрат, пов’язаних із проведенням експертизи не змінюється.

Із змісту визначеного у п. 6 ч. 3 ст.69 КПК України права експерта одержати винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат пов’язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов’язком особи, яка залучена як експерт вбачається, що воно стосується лише експертів, які не є працівниками державних спеціалізованих установ, що є суттєвим недоліком. Експерт, який проводить експертизу на основі договору отримує за свою роботу винагороду. Натомість експерти, які є працівниками державних спеціалізованих експертних установ проводять експертизу в силу виконання своїх службових обов’язків, отримуючи за це заробітну плату. Однак це не означає, що особа, яка замовляє експертизу не буде відшкодовувати експертній установі витрати, пов’язані із проведенням експертного дослідження. Тому витрати на експертизу підлягають відшкодуванню у будь-якому випадку, а експерт має право вимагати їх покриття. Для більш точного формулювання права експерта на винагороду та відшкодування витрат пов’язаних із проведенням експертизи, варто запозичити досвід КПК Республіки Білорусь. Адже згідно ст. 61 КПК Республіки Білорусь, яка визначає статус експерта, право на винагороду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов’язаних із проведенням експертизи сформульовані різними пунктами, з врахуванням можливості

проведення експертизи державними та приватними експертами – отримати відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи (п. 8); отримати відшкодування витрат пов'язаних із проведенням експертизи та винагороду за виконану експертом роботу, якщо вона не є його службовим обов'язком (п. 9) [322]. Тому, враховуючи зазначене, варто уточнити формулювання п. 6 ч. 3 ст.69 КПК України наступним чином: «одержати відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань та винагороду за виконану роботу, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт».

Порядок і розміри витрат, пов'язані із залученням експерта регулюються Інструкцією про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду, яка затверджена постановою КМУ від 01.07.1996 р. № 710. В ній визначається розмір винагороди за виконану роботу експертам, якщо виконана робота не є його службовим обов'язком (п. 5) та вартість проведення експертиз та досліджень за матеріалами кримінальних проваджень, що призначаються органами досудового розслідування, прокуратури та суду (п. 12). Так, розмір винагороди експерта, якщо виконана робота не є його службовим обов'язком, не може перевищувати нормативну вартість проведення відповідних видів судової експертизи у науково-дослідних установах МЮ України, тобто нормативної вартості однієї експертогодини у державних спеціалізованих установах судової експертизи. Відповідно до Інструкції вартість однієї експертогодини коригується щороку станом на 1 січня з урахуванням індексу споживчих цін (індекс інфляції) за відповідний період [253].

Складання калькуляцій вартості проведення експертиз керівниками експертних установ, повинно здійснюватись виключно з урахуванням вартості встановленою центральним органом виконавчої влади у сфері управління якого перебувають експертні установи, а це є серйозним важелем відомчого контролю за формуванням ціноутворення за проведену експертизу та визначення вартості судової експертизи [367].

Інструкція про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду конкретизує всі види витрат, які відшкодовуються експертам державних спеціалізованих установ у зв'язку з їх явкою за викликом до органів досудового розслідування, прокуратури, суду. Так, у п. 1 Інструкції передбачено право експерта отримати середню заробітну плату за весь час, затрачений ним у зв'язку з явкою. Якщо ж виконання експертом процесуальних функцій пов'язане з перебуванням за межами населеного пункту постійного проживання, то відшкодуванню підлягають такі витрати: вартість проїзду до місця виклику і назад, витрати пов'язані з найманням житлового приміщення, добові (ч. 3 п. 1) [253]. Дане положення також знайшло відображення у ч. 4 ст. 122 КПК України, де зазначено, що експертам оплачуються проїзд, а також добові в разі переїзду до іншого населеного пункту [161]. Однак витрати, пов'язані із найманням житла у зазначеній процесуальній нормі не вказані.

У п. 4 Інструкції про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів дізнання, досудового слідства, прокуратури, суду уточнюється, що витрати, пов'язані з явкою, відшкодовуються у розмірах, передбачених законодавством для відряджених працівників відповідно до Постанови КМУ від 02.02.2011 р. № 98 «Про суми та склад витрат на відрядження державних службовців, а також інших осіб, що направляються у відрядження підприємствами, установами та організаціями, які повністю або частково утримуються (фінансуються) за рахунок бюджетних коштів» та Інструкцією «Про службові відрядження в межах України та за кордон», затвердженою Наказом Міністерства фінансів України від 13.03.1998 р. № 59 [253].

У ст. 542 КПК України передбачена можливість міжнародного співробітництва під час кримінального провадження, яке виражається у вжитті необхідних заходів із метою надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів, виконання окремих процесуальних дій тощо. Це означає, що процесуальний закон допускає можливість проведення експертизи за дорученням відповідних органів іншої держави або ж залучення фахівців з інших держав для

спільного проведення експертиз. Положення про міжнародне співробітництво в галузі судової експертизи також закріплені в ст.ст. 22-23 Закону України «Про судову експертизу». Оплата вартості судової експертизи у разі її проведення експертами України за дорученням відповідного органу чи особи іншої держави, з якою Україна має угоду про взаємну правову допомогу і співробітництво здійснюється за домовленістю між замовником і виконавцем судової експертизи. Плата іноземним фахівцям за участь у комісійних експертизах та відшкодування інших витрат, пов'язаних з її проведенням, здійснюється за домовленістю сторін [256].

Експерт як учасник кримінального провадження при безпосередньому виконанні своїх процесуальних обов'язків володіє інформацією, яка не підлягає розголошенню без дозволу слідчого або прокурора, тобто є таємною. В такому випадку, відносно експерта, який володіє інформацією щодо кримінального провадження та проводить експертне дослідження, результати якого не завжди є бажаними для тих чи інших осіб, може чинитися психологічний тиск, погрози, застосовуватись насильство. У зв'язку з цим, експерт має право заявляти клопотання про забезпечення безпеки (п. 7 ч. 3 ст. 69 КПК України). Організація дієвої системи безпеки учасників кримінального судочинства, у тому числі експерта, має принципове значення для забезпечення конституційних прав і свобод цих осіб і підтримки конституційного порядку в цілому [66, с.90]. Забезпечення безпеки учасників кримінального провадження – це здійснення правових, організаційно-технічних та інших заходів, спрямованих на захист життя, здоров'я, житла, майна, честі та гідності цих осіб від протиправних посягань з метою створення необхідних умов для належного здійснення судочинства [305, с.226].

Основним нормативно-правовим актом, який регулює забезпечення безпеки експерта у кримінальному провадженні є Закон України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23.12.1993 р. У чинному КПК України заходи забезпечення безпеки учасників кримінального провадження не визначені окремою статтею закону, як це мало місце у КПК України 1960 р. а випливають із низки положень, які визначають порядок проведення тих чи інших

процесуальних дій з метою забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у провадженні (закрите судове засідання, проведення окремих слідчих дій в режимі відео конференції тощо).

Рішення про застосування заходів безпеки відповідно до ст. 3 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» приймаються слідчим, прокурором, судом, слідчим суддею, у провадженні яких перебуває справа, у розслідуванні чи розгляді якої бере участь експерт. Здійснення заходів безпеки покладається на органи служби безпеки або внутрішніх справ, у складі структур яких з цією метою створюються спеціальні підрозділи [241].

Окрім експерта право на забезпечення безпеки мають також члени його сімей та близькі родичі, якщо шляхом погроз або інших протиправних дій щодо них робляться спроби вплинути на експерта як учасника кримінального провадження (п. «є» ч. 1 ст. 2 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»). У п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України роз'яснюється кого слід вважати близькими родичами та членами сім'ї експерта – це чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі. Таким чином, у разі здійснення незаконного впливу на зазначених осіб з метою подальшого впливу на експерта, їм гарантується забезпечення безпеки.

Перелік заходів забезпечення безпеки, які застосовують щодо експертів як учасників кримінального провадження, його членів сім'ї та близьких родичів чітко визначений у ст. 7 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». До них відносяться: особиста охорона, охорона житла і майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів; заміна документів та зміна

зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або до установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності даних про особу; закрите судове засідання [241].

Зазначені заходи безпеки можуть застосовуватись до експерта у тому випадку, якщо він заявить клопотання про вжиття відносно нього таких заходів. У ч. 2 ст. 20 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» зазначено, що приводами для вжиття заходів забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства (в тому числі і експерта), членів їх сімей та близьких родичів може бути заява учасника кримінального судочинства, члена його сім'ї або близького родича; звернення керівника відповідного державного органу; отримання оперативної та іншої інформації про наявність загрози життю, здоров'ю, житлу і майну зазначених осіб. У разі наявності таких приводів відповідні органи зобов'язані перевірити ці приводи в строк не більше ніж три доби шляхом проведення необхідних слідчих та інших процесуальних дій, а у невідкладних випадках – негайно прийняти рішення щодо застосування або відмови в застосуванні заходів безпеки [241].

Таким чином, за наявності загрози посягання на життя, здоров'я або майно експерта як учасника кримінального провадження, і з його згоди, мають бути вжиті заходи із забезпечення його безпеки, охорони прав та законних інтересів. Під загрозою посягання в даному випадку слід розуміти умисні дії обвинувачених або інших осіб, що перешкоджають кримінальному провадженню з метою ухилення винних від справедливого покарання, а також здійснювані з мотивів помсти за участь в кримінальному процесі. В такому випадку, має бути наявним зв'язок даних протиправних дій із участю експерта у кримінальному провадженні. Загроза має бути реальною, викликати у експерта занепокоєння і страх. При цьому обов'язково, щоб вона була пов'язана з добросовісною участю вказаної особи у кримінальному процесі.

Слід зазначити, що не будь-який тиск на експерта є підставою для застосування до нього заходів безпеки. Так, відповідно до ч. 1 ст. 20 Закону України

«Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» підставою для вжиття заходів забезпечення безпеки до експерта є дані, що свідчать про наявність реальної загрози його життю, здоров'ю, житлу і майну [241].

Про заходи безпеки, умови їх здійснення та правила користування майном або документами, виданими з метою забезпечення безпеки, повідомляється експерт, який взятий під захист. На жаль, у законодавстві відсутня чітка форма такого інформування. Вважаємо, що це повинна бути копія постанови (ухвали) про застосування або скасування заходів безпеки.

Підставами скасування заходів забезпечення безпеки, згідно з ч. 1 ст. 21 Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», є: 1) закінчення строку конкретного заходу безпеки; 2) усунення загрози життю, здоров'ю, житлу і майну осіб, взятих під захист; 3) систематичне невиконання особою, взятою під захист, законних вимог органів, що здійснюють заходи безпеки, якщо ця особа письмово була попереджена про можливість такого скасування [241]. Погоджуємось із думкою О.О. Гриньків та А.О. Ляш, що даний перелік підстав слід доповнити ще однією – «умисне розголошення особою, взятою під охорону від протиправних посягань, відомостей про види, способи, засоби (науково-технічні, криміналістичні, оперативно-технічні, оперативно-розшукові), методи і тактичні прийоми реалізації цих заходів», оскільки це є грубим порушенням з боку особи, яку охороняють від протиправного посягання, перешкоджає ефективному застосуванню передбачених законом заходів безпеки і досягненню мети – реально забезпечити безпеку особі, її життю, здоров'ю, житлу та іншому майну, а також може поставити під загрозу життя і здоров'я працівників, які здійснюють такі заходи [74, с.155].

При розгляді гарантій забезпечення безпеки експерта не можливо не торкнутись питання відповідальності осіб за розголошення відомостей про експерта, щодо якого вжито заходи безпеки. У Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» йде мова про відповідальність у двох випадках: 1) розголошення відомостей про заходи безпеки особами, які прийняли рішення про ці заходи, або особами, які їх здійснюють; 2) розголошення

таких відомостей особою, взятою під захист. Розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист, тягне за собою настання адміністративної відповідальності, що передбачена ст. 185-11 КпАП України [134], а у разі настання тяжких наслідків – кримінальної відповідальності, що передбачена ст. 381 КК України [160].

Як зазначено нами вище процесуальний закон чітко не визначає заходи безпеки, які можуть застосовуватись у кримінальному провадженні до експерта. Окремі заходи безпеки передбачені щодо всіх учасників, які беруть участь у допиті, впізнанні на досудовому розслідуванні чи у суді. Зокрема це проведення допиту у режимі відеоконференції (ст. 232 КПК України), проведення процесуальних дій у режимі відеоконференції під час судового провадження із зміною зовнішності та голосу, за яких її неможливо впізнати (ч. 8 ст. 336 КПК України), закрите судове засідання (ст.ст. 27, 315 КПК України).

Нерозголошенню відомостей про безпеку експерта у кримінальному провадженні сприятиме конфіденційність відомостей про експерта. Така конфіденційність може забезпечуватися шляхом обмеження відомостей про нього в матеріалах кримінального провадження. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд прийнявши рішення про застосування заходів безпеки, виносить мотивовану постанову, ухвалу про заміну прізвища, імені, по батькові експерта, до якого застосовані заходи безпеки, на псевдонім та про зміну інших анкетних даних, що містять інформацію про нього. Надалі у процесуальних документах зазначається лише псевдонім, а справжні прізвище, ім’я, по батькові, рік, місяць і місце народження, сімейний стан, місце роботи, рід занять або посада, місце проживання та інші анкетні дані, що містять інформацію про особу, яка перебуває під захистом вказуються лише у постанові (ухвалі) про заміну анкетних даних. Ця постанова (ухвала) до матеріалів справи не додається, а зберігається окремо органом, в провадженні якого перебуває кримінальна справа. Чинний КПК України передбачає можливість ненадання матеріалів про застосування заходів безпеки стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві для ознайомлення (ч. 3 ст. 317 КПК України) [161].

В той же час, слід звернути увагу на дослідження гарантій незалежності експерта, оскільки окремі науковці виділяють їх як елемент його процесуального статусу [115, с.125; 293, с.125; 310, с.67].

Незалежність експерта відповідно до ст. 4 Закону України «Про судову експертизу» забезпечується низкою гарантій, до яких відносяться: процесуальний порядок призначення судового експерта; заборона під загрозою передбаченої законом відповідальності втручатися будь-кому в проведення судової експертизи; існування установ судових експертиз, незалежних від органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування та суду, створення необхідних умов для діяльності судового експерта, його матеріальне і соціальне забезпечення; кримінальна відповідальність судового експерта за дачу завідомо неправдивого висновку та відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов’язків; можливість призначення повторної судової експертизи; присутність учасників процесу в передбачених законом випадках під час проведення судової експертизи [256].

Важливою стороною незалежності експерта є його процесуальна самостійність, яка гарантується порядком призначення експерта і провадженням експертизи, а також забезпечується можливістю його відводу [273, с.103].

Процесуальний порядок призначення судового експерта передбачає погодження його кандидатури з особами, які зацікавлені в результатах проведення експертизи, а також обрання належної державної спеціалізованої експертної установи чи неупередженого експерта. Процесуальний порядок призначення експерта передбачає також перевірку його компетентності, ознайомлення його з правами та обов'язками, попередження про кримінальну відповідальність за надання завідомо неправдивого висновку. Погоджуємось з позицією Є.Р. Росинської, яка зазначає, що реальна незалежність експерта можлива тільки при умові єдиних кваліфікаційних вимог до державних експертів всіх відомств, експертам недержавних установ і приватних експертам [273, с.104].

Під час проведення експертного дослідження експерт незалежний, він не може перебувати у будь-якій залежності від органу чи осіб які призначають судову

експертизу, зокрема від органів досудового розслідування та осіб, зацікавлених у результатах судової експертизи. Експерт також незалежний від керівника експертної установи з питань, що стосуються проведення експертизи, у виборі методик, методів, засобів дослідження. Однак не є втручанням у проведення експертизи виконання керівником експертної установи організаційно-управлінських функцій щодо контролю якості експертного дослідження.

У зв'язку з цим, у науці кримінального процесу виділяються наступні форми реалізації незалежності експерта: 1) експерт незалежний у виборі методів, засобів і методик експертного дослідження; 2) при написанні висновку експерт повинен бути вільним від прихильності однієї із сторін, від впливу громадської думки; 3) судовий експерт у позаслужбових відносинах повинен уникати всього, що могло б применшити авторитет або викликати сумнів у його об'єктивності, справедливості та неупередженості [293, с.134-135].

Отже, вказані у Законі України «Про судову експертизу» гарантії забезпечення незалежності експерта в певній мірі є гарантіями реалізації прав та обов'язків експерта у кримінальному провадженні, а тому аналізувались нами у попередніх підрозділах. Слід зазначити, що на незалежність експерта здійснюють вплив різноманітні фактори: службова підпорядкованість експерта, умови для проведення експертизи та матеріальне забезпечення експерта, достатність наданих матеріалів для проведення повного, об'єктивного експертного дослідження тощо. Незалежність експерта має гарантуватись не лише декларацією основних гарантій самостійності експерта, але й обов'язками тих органів та осіб, які зацікавлені у наданні експертом об'єктивного та повного висновку.

Висновки до розділу 2

Процесуальний статус експерта як самостійного учасника кримінального провадження включає в себе права, гарантії їх реалізації, обов'язки та відповідальність.

Права та обов’язки експерта як учасника кримінального провадження викладені у ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» та ст. 69 КПК України. З метою уніфікації понятійного апарату у законодавстві про судово-експертну діяльність, пропонуємо виключити ч. 6 і 7 із ст. 69 КПК України, а ч. 3-5 даної норми викласти у новій редакції.

За невиконання чи неналежне виконання покладених на експерта процесуальним законом обов’язків він може бути притягнутий до адміністративної, дисциплінарної, кримінальної, кримінально-процесуальної та матеріальної відповідальності.

Гарантіями прав експерта як елементу процесуального статусу є обов’язки інших осіб, що беруть участь у кримінальному провадженні; виплата експерту винагороди за виконану роботи та відшкодування витрат, пов’язаних із проведенням експертизи і викликом з метою надання пояснень чи показань. Умовою забезпечення професійних прав експерта є заходи забезпечення безпеки експерта та членів його сім’ї від протиправних посягань. Гарантіями реалізації прав експерта у кримінальному провадженні також виступають гарантії його незалежності, які виражаються в процедурі залучення експерта у провадження, самостійності у виборі методик експертного дослідження тощо.

РОЗДІЛ 3
ФОРМИ УЧАСТІ ЕКСПЕРТА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

3.1. Проведення експертизи як форма участі експерта у кримінальному провадженні

Форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні – це передбачена законодавством та апробована практикою система правил застосування під час досудового розслідування та судового розгляду спеціальних знань уповноважених законом осіб. О.В. Селіна до таких форм відносить: судову експертизу, участь спеціаліста у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях та судовому розгляді відповідно для сприяння у виявленні, фіксації та вилученні предметів та документів, застосування технічних засобів у дослідженні матеріалів кримінального провадження, постановки запитань експерту, компетентного роз'яснення сторонам та суду певних питань, а також участь у кримінальному провадженні психолога, педагога та перекладача [283, с.81].

Крім того, у юридичній літературі використання спеціальних знань класифікують за: 1) суб'єктом застосування; 2) ступенем закріплення у кримінально-процесуальному законі. Пропонується також класифікувати форми застосування спеціальних знань у кримінальному судочинстві на: дослідження (передекспертне, у тому числі ревізія, й експертиза); техніко-прикладну форму (застосування спеціальних знань при провадженні процесуальних дій); оперативно-розшукову форму; знаково-лінгвістичну форму (переклад); консультаційну форму [259, с.9]. За ступенем вираженості у законі В.М. Махов поділяє форми застосування експертом спеціальних знань на ті, що прямо передбачені у КПК, згадані у ньому (або хоча б в інструкції системи експертних установ), та не згадані у жодному нормативно-правовому акті. Ю.А. Калінкін розрізняє ті форми участі особи, яка володіє спеціальними знаннями, що регулюються у КПК, та ті, що кримінально-процесуальним законом не регулюються [120, с.43].

Отже, виходячи з норм чинного КПК України, за суб'єктами застосування розрізняють спеціальні знання: перекладача (ст. 68 КПК України); експерта (ст. 69

КПК України); спеціаліста (ст. 71 КПК України); педагога, психолога, лікаря (ст. 226 КПК України).

З огляду на предмет даного дисертаційного дослідження детального аналізу вимагають форми застосування спеціальних знань таким учасником кримінального провадження як експерт.

Процесуальні форми участі експерта у кримінальному провадженні передбачені у чинному КПК України. До них відносяться: проведення експертизи за дорученням сторони обвинувачення або залучення його стороною захисту на договірних умовах, дача експертом показань (роз'яснень) щодо обставин, викладених у висновку експерта, а також участь експерта у провадженні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій.

Непроцесуальна форма участі експерта – це така система правил застосування експертом спеціальних знань у кримінальному провадженні, яка не закріплена прямо у КПК України, однак не заборонена (передбачена) іншими нормативно-правовими актами (відомчими інструкціями, наказами тощо), яка носить допоміжний характер (консультації експерта, узагальнення експертної практики та внесення пропозицій щодо профілактики злочинів).

Судова експертиза є основною процесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. Від інших форм вона відрізняється такими ознаками: 1) за змістом дій експерта вона є самостійним дослідженням об'єктів і вихідних даних, отриманих від сторони кримінального провадження, слідчого судді, суду, що проводиться з метою вирішення певних питань, які вимагають застосування спеціальних знань; 2) призначення і проведення експертизи здійснюється за зверненням сторони кримінального провадження, слідчого судді чи суду; 3) результати дослідження оформляються висновком експерта, який складається з дотриманням вимог закону; 4) висновки експерта ґрунтуються на особисто ним проведених дослідженнях в межах спеціальних знань, якими він володіє.

Анкетування слідчих підтверджує високу оцінку ними судової експертизи як форми використання спеціальних знань. Так, 95% опитаних слідчих підтверджують

проведення судової експертизи у кожній кримінальній справі. 70% відзначили, що висновок експерта в окремих кримінальних провадженнях є основним доказом [289, с.231].

В той же час, поняття «експертиза» походить від латинського «expertus», що означає «досвідчений», «обізнаний», «знаючий з досвіду» [377, с.333]. Воно використовується в науці і практиці для позначення досліджень, що вимагають використання професійних знань. Результати експертизи отримують дослідним шляхом за допомогою спеціального інструментарію – експертних методик.

Експертиза проводиться у всіх сферах людської діяльності. Подібність її з експертизами в інших сферах людської діяльності полягає в тому, що вона, по суті, є дослідженням, заснованим на використанні спеціальних знань. Однак далеко не будь-яке дослідження може називатися судовою експертизою, оскільки ці експертизи виконуються у кримінальному провадженні.

Підстави і порядок проведення судових експертиз у кримінальному провадженні визначається КПК України, Законом України «Про судову експертизу», а також Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень.

Експертизу в кримінальному провадженні називають судовою незалежно від того, на якій стадії вона проводиться. До цього необхідно додати, що сама експертиза, тобто дослідження, здійснюване компетентним фахівцем, знаходиться за межами кримінально-процесуальних відносин; процес такого дослідження нормами КПК не може регламентуватися. Слідчою (розшуковою) дією є лише призначення судової експертизи. Разом з тим і в ході дослідження, а особливо за його результатами, реалізується великий комплекс кримінально-процесуальних правовідносин, учасниками яких є, з одного боку, сторони обвинувачення та захисту, слідчий суддя, суд, а з іншого – експерт, а також багато інших врегульованих нормами КПК України відносин за участю підозрюваного (обвинуваченого) та захисника [20, с.423].

Основним завданням судово-експертної діяльності є встановлення за зверненням сторони кримінального провадження або за дорученням слідчого судді чи суду обставин, що підлягають доказуванню, за допомогою організації та провадження судової експертизи. У зв'язку з цим, основним юридичним фактом, що зумовлює виникнення системи процесуальних відносин з приводу експертизи, є звернення сторони кримінального провадження або доручення слідчого судді чи суду.

Разом з тим, як справедливо зазначає О.М. Моїсєєв, у чинному КПК України „...не названо вид та форму процесуального документа, яким може бути призначено судову експертизу" [195, с. 201]. Зі змісту ч. 3 ст. 110 КПК України вбачається, що таке рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови. Разом з тим у КПК України не зазначено про конкретну назву такої постанови. У ст. 196 КПК України 1960 року така постанова мала назву «про призначення експертизи» [165]. Вважаємо, що така назва даного процесуального документа є цілком прийнятною для чинного КПК України, оскільки це повною мірою узгоджується з вимогами п. 1.8. Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, де зазначено, що підставою для проведення експертиз відповідно до чинного законодавства є процесуальний документ (постанова, ухвала) про призначення експертизи, складений уповноваженою на те особою (органом), у якому обов'язково зазначаються реквізити, перелік питань, поставлених експерту, а також об'єкти, що підлягають дослідженню [244].

Новелою чинного КПК України є право сторони захисту самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової, закріплене у ч. 2 ст. 243 КПК України. Таке нововведення породжує питання про порядок такого залучення експерта та його документальне оформлення.

На думку Г.М. Гапотченка більш зрозумілим було б визначення у новому КПК норми про те, що у разі потреби через певні підстави сторона захисту надає особі, яка здійснює досудове розслідування, або прокурору письмове клопотання щодо

призначення відповідної експертизи з переліком питань для експертного дослідження. Слідчий або прокурор зобов’язаний розглянути письмове клопотання сторони захисту та за наявності підстав задовольнити його або відхилити, про що письмово повідомити ініціатора клопотання. Лише після виконання зазначеної процедури сторона захисту має право звернутися з таким самим клопотанням до слідчого, судді, як це передбачено частиною першою ст. 244 нового КПК [64, с. 29].

МЮ України у роз’ясненні від 18.02.2013 р. зазначає, що в новому КПК не визначено форми реалізації стороною захисту права самостійного залучення експерта. Зокрема, не зрозуміло, який документ у такому випадку буде підставою для проведення експертизи – доручення, заява, адвокатський запит чи інший документ [51].

Відповідно до вимог п. 1.8 Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень у цьому випадку документом, необхідним для проведення експертизи повинно бути письмове звернення сторони захисту [244].

Разом з тим, тлумачення змісту ч. 3 ст. 243 КПК України дозволяє зробити висновок про можливість укладення між представником сторони захисту та експертом договору. У зв’язку з цим, К.А. Бондарєв пропонує внести зміни до ч. 2 ст. 243 КПК України, виклавши її у наступній редакції: «Сторона захисту має право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов’язкової. У такому випадку сторона захисту надає слідчому договір з експертом (експертною установою), який приєднується до матеріалів кримінального провадження. Слідчий не пізніше наступного дня з моменту подання стороною захисту договору з експертом (експертною установою) залучає експерта (експертну установу) постановою, в якій експерт повідомляється про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий висновок експерта та за відмову без поважних причин від виконання покладених на експерта обов'язків. Відмова слідчого залучити експерта за ініціативою захисту на договірних умовах не допускається» [240].

На нашу думку, сформулюваний автором зміст положення ч. 2 ст. 243 КПК України має внутрішні суперечності. Самостійне залучення експерта стороною захисту виключає участь у цьому процесі будь-яких інших суб'єктів кримінального провадження, тим більше сторони обвинувачення.

Оскільки для проведення експертизи згідно ч. 2 ст. 243 КПК України достатньо письмового звернення (клопотання) захисника або укладення відповідного договору з експертом (експертною установою), удосконалення кримінально-процесуального закону необхідно здійснювати, перш за все, шляхом закріплення вимог до цих документів.

Щодо звернення (клопотання) захисника, то, у ньому повинно зазначатись:

– стисле викладення обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким воно подається;

– правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням відповідної статті (частини статті) (з копією витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань);

– стислий виклад обставин, якими обґрунтовано доводи клопотання про залучення експерта;

– експерт або експертна установа, яким слід доручити проведення експертизи;

– вид експертного дослідження, яке потрібно провести, та переліку запитань, які ставляться експерту [353, с.35].

Щодо договору, який повинен укладатися з експертом на проведення експертизи, то у ньому у першу чергу необхідно визначити його предмет, а саме: 1) назву експертизи; 2) номер кримінального провадження; 3) питання, які поставлені на вирішення експерту; 4) повідомлення про відповідальність за ст. 384, 385 КК України. Крім того, до предмету такого договору доцільно також включати опис об'єкта, який направляється на дослідження. Наприклад, призначаючи технічну експертизу документів, необхідно вказати у предметі договору про те, що для проведення дослідження необхідний саме оригінал документа, а не його копія [176, с.197].

Враховуючи зазначене, окремої уваги заслуговує процедура відібрання та подання зразків для проведення деяких видів експертиз стороною захисту [188]. На практиці часто виникає ситуація, коли необхідні для проведення експертизи порівняльні об'єкти знаходяться у володінні певних фізичних чи юридичних осіб, а представники сторони захисту не мають можливості надати їх експерту, оскільки, як справедливо зазначає Д.В. Кириленко, процесуальні можливості отримання предметів, документів, відомостей для подальшого надання на експертизу як об'єктів дослідження у сторін не рівноцінні [170, с. 109].

Враховуючи зазначене, вважаємо, що у випадку виникнення проблем з отриманням об'єктів, необхідних стороні захисту для залучення експерта, підозрюваний, обвинувачений чи їх захисник відповідно до ст. 160 КПК України може звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів. Представник сторони захисту має скласти відповідне клопотання з дотриманням вимог ст. 160 КПК України. При цьому у клопотанні вказується власник об'єкта та об'єкт, який необхідний стороні захисту для проведення експертизи. А абз. 1 ч. 1 ст. 159 КПК України передбачає, що тимчасовий доступ до речей і документів полягає у наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі і документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку).

Таким чином, річ або документ надаються винятково стороні кримінального провадження і не можуть надаватися безпосередньо експертній установі.

Однак, на відміну від сторони обвинувачення, сторона захисту не відповідає за належне збереження відповідного об'єкта. На сторону захисту не поширюється обов'язок дотримуватися інструкцій щодо зберігання речових доказів [252]. Це створює загрозу втрати або умисного знищення переданих стороні захисту речі або документа, до якого вона отримала тимчасовий доступ.

З огляду на те, що у ст. 159 КПК України не конкретизовано вимогу про надання тимчасового доступу до речей і документів саме тій стороні кримінального провадження, яка звернулась з таким клопотанням, на практиці суди надають такий

доступ слідчому як представнику сторони обвинувачення, навіть у тих випадках, якщо з відповідним клопотанням звернулись представники сторони захисту.

Прикладом такого рішення слідчого судді є ухвала Недригайлівського районного суду Сумської області від 13.01.2014 р. у справі № 582/10/13-к. 03.01.2014 р. до Недригайлівського районного суду звернувся захисник обвинуваченого ОСОБА_1, ОСОБА_2 з клопотанням про тимчасовий доступ до документів, які знаходяться в ортопедичному відділенні Сумської обласної клінічної лікарні, та Недригайлівській ЦРЛ, і просив зобов'язати надати медичну карту та історію хвороби стаціонарного хворого ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1, та її рентгенологічні знімки, які необхідні для проведення призначеної за його клопотанням комісійної судово-медичної експертизи.

Заслухавши думку захисника ОСОБА_2, дослідивши матеріали кримінального провадження № 12012200220000008 в частині, що стосується клопотання, суддя прийшов до висновку про задоволення клопотання, зобов'язав Сумську обласну клінічну лікарню (м. Суми. вул. Троїцька, 48) надати слідчому СВ Недригайлівського РВ УМВС України у Сумської області О.С. Ганненку тимчасовий доступ до документів, які знаходяться в ортопедичному відділенні Сумської обласної клінічної лікарні а саме: оригіналів медичних карт стаціонарного хворого ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_1 жительки АДРЕСА_1, яка знаходилася на стаціонарному лікуванні в ортопедичному відділенні Сумської обласної клінічної лікарні в 2012-2013 роках з можливістю їх вилучення [333].

У юридичній літературі пропонується інший спосіб вирішення цієї проблеми. Так, І.В. Гловюк пропонує передбачити процедуру «спільної експертизи», яку повинні проводити комісійно експерт, залучений стороною захисту, та експерт, залучений стороною обвинувачення, тобто у випадку, якщо об’єкти можуть бути знищені (в тому числі при проведенні експертизи), слідчий, прокурор повинен відмовити у задоволенні клопотання сторони захисту у наданні зразків та роз’яснити стороні захисту право звернутися з клопотанням про проведення комісійної експертизи із залучення експерта і сторони захисту, і сторони обвинувачення. Ця

експертиза повинна проводитися за рахунок Державного бюджету України [67, с.77-83].

Рішення про проведення судової експертизи сторона кримінального провадження, слідчий суддя чи суд приймає за наявності відповідної підстави. Відповідно до ч. 1 ст. 242 КПК України експертиза проводиться, якщо для з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, необхідні спеціальні знання. Не допускається проведення експертизи для з'ясування правових питань.

Таким чином, судова експертиза завжди призначається стороною кримінального провадження, слідчим суддею або судом і проводиться особливим суб'єктом – експертом, що отримує процесуальний статус в силу юридичного факту – постанови сторони обвинувачення, ухвали слідчого судді або суду, письмового звернення сторони захисту. При цьому, сутність експертизи можна визначити як проведення особою, яка володіє спеціальними знаннями (експертом) спеціального дослідження.

Судовою експертизою є застосування спеціальних знань лише у формі дослідження. Участь спеціаліста для надання допомоги стороні обвинувачення у проведенні процесуальної дії не є експертизою (участь фахівця носить консультаційний характер). Результати такої спеціальної діяльності ніякого доказового значення не мають [349, с.74].

Необхідно зазначити, що в науковій літературі немає єдиного підходу до визначення ознак судових експертиз. Так, І.Л. Петрухін називає наступні ознаки: суб'єкт, об'єкт і процесуальну форму дослідження [225, с.4]. А.Я. Паліашвілі до ознак експертизи включає: процесуальну форму, використання експертом спеціальних знань, процесуальну самостійність і індивідуальну відповідальність судового експерта, безпосереднє дослідження об'єктів експертизи, об'єктивне і всебічне проведення судової експертизи, процесуальне оформлення результатів експертизи [221, с.3-19]. Ю.К. Орлов до ознак експертизи відносить: використання спеціальних знань, проведення дослідження з метою встановлення обставин, що

мають значення для справи, спеціальний суб'єкт експертизи, певну процесуальну форму, оформлення результатів у спеціальному процесуальному акті [218, с.4-5].

На думку А.В. Кудрявцевої, необхідно виділити такі ознаки судової експертизи, як: зміст дослідження, що проводиться експертом на основі спеціальних знань, мету дослідження, як юридичну, так і спеціальну; об'єкт дослідження, предмет експертизи, методи дослідження [167, с.260].

Є.Р. Россинська до ознак судової експертизи відносить наступні: підготовка матеріалів на експертизу, призначення та проведення її з дотриманням спеціального правового регламенту, який визначає (поряд із відповідною процедурою) права та обов'язки експерта, суб'єкта, який призначив експертизу, учасників кримінального провадження; проведення дослідження, заснованого на використанні спеціальних знань в різних галузях науки, техніки, мистецтва або ремесла; надання висновку, що має статус джерела доказу [272, с.69].

На нашу думку, з практичної точки зору необхідно виділити ті ознаки судової експертизи, які в кожному конкретному випадку могли б визначати потребу сторони кримінального провадження, слідчого судді та суду в тому чи іншому роді (виді) судових експертиз. До таких ознак належать предмет, об'єкти і методи експертного дослідження. Названі ознаки повинні розглядатися в сукупності, оскільки жодна з них, взята окремо, не дозволяє визначити сутність судової експертизи, а також визначити в конкретних випадках необхідність провадження конкретної судової експертизи. Тим більше, Р.С. Бєлкін справедливо зауважує, що поняття предмета та об'єкта судової експертизи становлять інтерес, як з точки зору характеристики компетенції та можливостей конкретного виду або різновиду судової експертизи, а, отже, і відмежування його від інших видів або різновидів судових експертиз, так і з точки зору ефективності та правильності використання спеціальних знань під час досудового розслідування і судового розгляду [21, с.311].

Аналіз наукової літератури дозволив встановити, що в ній зустрічаються декілька підходів до визначення поняття предмета судової експертизи. Так, Н.О. Селіванов вважає, що предметом судової експертизи є той факт, який реально стався (міг відбутися) у минулому, існує (може існувати) сьогодні, а також

закономірності, зв’язки і відносини, які обумовлюють даний факт [282, с.63]. Т.С. Волчецька розуміє під предметом експертизи три групи питань: ідентифікаційні, діагностичні, класифікаційні [60, с.117]. В.Д. Арсеньєв представляє предмет судової експертизи як сторони, властивості та відносини об'єкта (основного і допоміжного), які досліджуються і пізнаються засобами (методами і методиками) даної галузі експертизи з метою вирішення питань, що мають значення для справи і входять до сфери відповідних галузей знань [15, с.9-10]. Т.В. Авер’янова предмет визначає як встановлення фактів (фактичних даних), суджень про факт, що мають значення для кримінальної, цивільної, арбітражної справи або справ про адміністративні правопорушення, шляхом дослідження об'єктів експертизи, які є матеріальними носіями інформації про подію, що відбулася [4, с.305-336].

Однак, Р.С. Бєлкін вперше визначив предмет судової експертизи через закономірності об’єктивної дійсності шляхом пізнання наукою свого предмета [23, с.64]. Крім того, заслуговує на увагу позиція Д.Я. Мирського і М.Н. Ростова, які під предметом судової експертизи розуміють інформацію про факти, відомості, а не встановлення самих фактів [168, с. 126-127].

В той же час, предмет судової експертизи, на наш погляд, повинен розглядатися з наукової, процесуальної та практичної сторін діяльності судового експерта. З наукової точки зору, предметом судової експертизи є закономірності дослідження інформації про факти та обставини певної події і засновані на вивченні цих закономірностей спеціальні методи і засоби дослідження цієї інформації. З процесуальної точки зору предметом судової експертизи є діяльність з дослідження об’єктів, які мають значення для кримінального провадження, проведене експертом на основі спеціальних наукових знань. З практичної точки зору, предмет судової експертизи у кримінальному провадженні визначається як фактичні дані, що встановлюються на основі спеціальних наукових знань і дослідження матеріалів кримінального провадження та зумовлюються об’єктом експертного дослідження і питаннями суб’єкта доказування.

Таким чином, під предметом судової експертизи необхідно розуміти закономірності дослідження інформації про сліди, факти і явища, її оцінки на основі

спеціальних наукових знань з використанням засобів і методів судової експертизи в межах методики експертного дослідження у адміністративних, кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справах. Теоретичне та практичне значення правильного визначення предмета експертизи полягає у тому, що воно дозволяє уникнути помилок у встановленні конкретного виду експертизи, яка має бути призначена у кримінальному провадженні.

У цілому, органи розслідування та суди правильно визначають предмет судової експертизи. Однак, як показує судова практика, у визначенні предмета дослідження конкретних видів експертиз допускаються помилки. За повідомленням Головного бюро судово-медичних експертиз МОЗ України, упродовж 2010 року мали місце чотири випадки, коли суди, призначивши судово-медичну експертизу, ставили перед експертами питання, які могли бути вирішені виключно при проведенні судово-психіатричної експертизи, або медико-соціальними комісіями, а тому такі судові рішення були повернені без виконання [329].

Від поняття «предмет експертизи» необхідно відрізняти термін «об'єкт експертизи». Більшість науковців розглядають їх як різні, але тісно пов'язані між собою поняття. Так, Д.Я. Мирський вказує, що в теорії судової експертизи між поняттями «об'єкт судової експертизи» і «предмет судової експертизи» встановлений чітко окреслений логічний зв'язок [192, с.25].

Об'єкт судової експертизи визначається або як річ – носій властивостей, ознак і відносин, дослідження яких дозволяє констатувати факти, що мають доказове значення [197, с.37], або як матеріали справи, за допомогою вивчення яких пізнається предмет експертизи, тобто вирішуються питання і встановлюються обставини справи [363, с.45-46], або як матеріальні носії обставин справи, що вимагають експертного дослідження [63, с.45], або ж як носії інформації про факти та події, як джерела фактичних даних, одержуваних шляхом застосування спеціальних пізнань [216, с.40].

Загальноприйнятою у науці про судово-експертну діяльність є позиція, відповідно до якої під об'єктами експертизи розуміються ті джерела фактичних даних, ті носії інформації, які піддаються експертному дослідженню і за допомогою

яких експерт пізнає обставини, що входять до предмета експертизи [24, с.259; 63, с.45; 191, с.3-5].

Разом з тим, спірним залишається питання про приналежність до об'єктів судової експертизи не тільки матеріальних субстанцій, але й подій та явищ. На думку Т.В. Сахнової, у будь-якому випадку об'єктом судової експертизи – на відміну від спеціального дослідження як родової категорії – можуть бути лише ті предмети зовнішнього світу або людина, які вже мають визначений процесуальний статус (статус суб'єкта процесу, статус письмового або речового доказу) [279, с.38].

До такого висновку приходить також С.С. Бичкова, яка визначає судову експертизу як дослідження експертом на основі спеціальних знань виключно матеріальних об'єктів, які містять інформацію про обставини справи [26, с.47]. Р.С. Бєлкін заперечує таке розуміння об'єкта експертизи, вказуючи, що об'єкти нематеріального характеру теж можуть розглядатися в правовому аспекті [24, с.266].

Такої ж позиції дотримується М.О. Селіванов, який вважає, що коли під правовим об'єктом дослідження розуміти об'єкт, досліджуваний у рамках процедури, регламентованої нормами права, правовим варто визнати і такий об'єкт пізнання як процес, подія, явище, які досліджуються з дотриманням юридичних правил експертизи. Віднесення ж до числа правових об'єктів лише предметів, наділених статусом речових доказів, означає штучне, довільне і, отже, ненаукове звуження кола об'єктів пізнання при проведенні судових експертиз [282, с.63].

Підтримуючи таку точку зору, вважаємо, що до об'єктів експертизи крім матеріальних об'єктів необхідно віднести також і події, факти, явища та інші нематеріальні субстанції, необхідність вивчення яких в процесі розслідування вимагає спеціальних пізнань і проведення експертного дослідження. Разом з тим, особливістю їх вивчення є те, що воно здійснюється шляхом дослідження матеріальних носіїв інформації про них.

Важливим питанням в теорії та практиці судової експертизи є класифікація її об'єктів. Так, Т.В. Аверьянова ділить об'єкти на ідентифікуючі та ідентифіковані [158, с.90]; В.М. Галкін вказує на родовий і конкретний об'єкти [63, с.45]; В.Я. Колдін та Ю.К. Орлов вводять поняття безпосереднього об'єкта експертного

дослідження [216, с.40-41]; Р.С. Бєлкін – родовий і конкретний об’єкти [21, с.317]; О.Р. Шляхов систематизує об’єкти відповідно до завдань класів, родів, видів і підвидів судових експертиз тощо [364, с.16].

В той же час, варто погодитися з думкою тих науковців, які поділяють об’єкти судових експертиз на загальні, родові, спеціальні, конкретні і безпосередні [4, с.307]: 1) загальний об’єкт – поняття, що означає теоретичну сукупність всіх без винятку носіїв інформації, які досліджуються під час провадження судових експертиз; 2) родовий об’єкт – поняття, що означає певну групу, категорію носіїв інформації, що відрізняються від інших своїми властивостями. Родовий об’єкт може досліджуватися декількома різними класами або родами судової експертизи; 3) спеціальний об’єкт – поняття, що охоплює сукупність сторін, властивостей носія інформації (родового об’єкта), що є специфічними для певного класу, роду або виду судової експертизи; 4) безпосередній об’єкт – поняття, що означає той фрагмент спеціального об’єкта, дослідження якого вимагає застосування особливої методики, відмінної від методик дослідження інших фрагментів; 5) конкретний об’єкт – носій інформації, представлений на експертизу у конкретному кримінальному провадженні; 6) конкретний безпосередній об’єкт – фрагмент конкретного об’єкта, який вказаний в поставленому перед експертом питанні.

Наведена класифікація об’єктів відображає лише процес виділення одного об’єкта з безлічі інших.

Крім того, у науці про судово-експертну діяльність існують і інші класифікації об’єктів. Так, прийнято всі надані у розпорядження експерта матеріали поділяти на три самостійні групи: основні об’єкти; порівняльні матеріали; матеріали, що містять довідкові відомості [3, с.50].

Як було зазначено раніше, не менш важливою ознакою судових експертиз є метод експертного дослідження. В основному, розробляються спеціальні системи методів, які називаються експертними методиками – системою науково обґрунтованих методів, прийомів і технічних засобів. Специфіка об’єкта і предмета судової експертизи обумовлює її методи. Це означає, що включені до змісту судової

експертизи методи застосовуються в логічній послідовності виходячи із характеру поставленого завдання.

Одні науковці під методом експертного дослідження розуміють рух від незнання до знання, спосіб досягнення мети руху, спосіб пізнання теорії свого предмета [272, с.239], інші – систему дій та операцій з вирішення практичних експертних задач [167, с.61].

Як нам видається, обидва ці визначення є дещо абстрактними, оскільки метод експертного дослідження – це система відповідних приписів (категоричних або альтернативних) з вибору і застосування в певній послідовності і в певних існуючих або створюваних умовах вирішення експертного завдання [21, с.310]. Методи і технічні засоби, запозичені з природничих і технічних наук, застосовуються в експертизі у трансформованому вигляді відповідно до її завдань і специфічних об’єктів. Вони суттєво відрізняються від загальнонаукових за формою та за цілями реалізації. Так, з’являються спеціальні прийоми, пристрої, що виготовляються на додаток до стаціонарного обладнання [199, с.9], тобто мова йде не про механічне, а про цілеспрямоване застосування запозичених з природничих та технічних наук методів і засобів в криміналістиці.

Система приписів (алгоритмів) може носити категоричний або альтернативний характер. Категоричні приписи утворюють обов’язковий комплекс дій, альтернативні надають можливість вибору з декількох програм. Одночасно система приписів складається з вказівок на методи, засоби пізнання, послідовність і процедури їх застосування, У зміст методики може входити і характеристика очікуваних результатів, а в разі можливості їх варіантів – характеристика і оцінка кожного з них. Приписи можуть стосуватися і умов застосування методів і засобів. Це необхідно, оскільки від них залежить характер отриманих результатів, тобто результативність методики в цілому.

Необхідно відрізняти метод від методики. Метод – це категорія операційна, яка вказує напрямок експертного дослідження. В той час, як експертна методика орієнтована на вирішення експертних завдань за допомогою дослідження об’єктів експертизи з використанням конкретних методів і засобів, оскільки саме від

завдання залежить суть дослідження. Розрізняють три види експертних методик: родова (видова), типова і конкретна (окрема). Родова (видова) експертна методика – це методика проведення експертизи даного виду (роду), зумовлена специфікою предмета і об'єкта даної експертизи і застосовуваними методами і засобами. Типова експертна методика – це методика вирішення типових експертних завдань. Як правило, така методика може застосовуватися експертом без будь-якої адаптації, зміни. Конкретна (окрема) експертна методика – це методика вирішення конкретного експертного завдання, обумовлена результатом пристосування, зміни типової експертної методики, в тому числі і на основі творчого підходу експерта до вирішення названої задачі [167, с. 65-69].

У літературі зустрічаються й інші класифікації методів експертного дослідження. Так, Т.В. Аверьянова підставою для класифікації визначає ступінь їх спільності, сферу використання. Методи експертного дослідження вона поділяє на: спостереження, порівняння, опис, вимірювання, експеримент, моделювання; історичні методи; окремо-наукові методи; спеціальні (багатооб'єктні) методи [5, с.15-20]. Є.Р. Россінська виділяє: логічні методи; загальекспертні методи (монометод), тобто використовувані за межами комплексів методів, і комплекси методів; окремо-експертні методи [270, с.25-26].

Необхідно відзначити, що до характерних ознак роду та виду судових експертиз крім об'єкта, предмета, методу деякі автори також відносять способи, прийоми, технічні засоби проведення судових експертиз [204, с.41-44]. Однак очевидно, що методи не можуть розглядатися окремо від способів, прийомів і засобів будь-яких досліджень, у тому числі і судових експертиз. Тому способи, прийоми і засоби є складовими методів судово-експертного дослідження.

Таким чином, судова експертиза у кримінальному провадженні є основною формою використання експертом спеціальних знань. Її сутність полягає в аналізі за завданням сторони кримінального провадження, слідчого судді, суду особою, яка володіє спеціальними знаннями, – експертом – наданих в його розпорядження об'єктів з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження.

Однією з основних ознак судової експертизи є проведення її за наявності правової та фактичної підстав у порядку, визначеному законодавством. Чинний КПК України передбачає загальний порядок провадження експертиз на всіх стадіях кримінального провадження, який складається з наступних етапів: призначення судової експертизи; провадження судової експертизи; оцінка висновку експерта.

На етапі призначення судової експертизи на стадії досудового розслідування, стороною кримінального провадження мають бути виконані наступні дії: 1) визначення юридичних і фактичних підстав, а також моменту призначення експертизи; 2) підготовка зразків для порівняльного дослідження та необхідних матеріалів кримінального провадження; 3) вибір судово-експертної установи або експерта. В цьому випадку з'ясовуються відомості про спеціальності та компетентності експерта; 4) винесення постанови слідчого, прокурора, ухвали слідчого судді про призначення судової експертизи або складання письмового звернення сторони захисту про залучення судового експерта відповідно до вимог КПК України, де формулюються питання, що підлягають вирішенню експертом (експертами); 5) поміщення підозрюваного у медичний або психіатричний стаціонар у разі потреби; 6) направлення постанови (ухвали) про призначення судової експертизи з усіма об'єктами та матеріалами кримінального провадження у судово-експертну установу або експерту; 7) вирішення стороною провадження клопотань, заявлених експертом, на етапі призначення судової експертизи; 8) повідомлення експерту про свою участь у проведенні судової експертизи.

При цьому, стороні кримінального провадження необхідно враховувати, що: судова експертиза призначається після того, як будуть зібрані об'єкти та інші матеріали, необхідні для проведення експертного дослідження; у разі, коли провадження судової експертизи, відповідно до ч. 2 ст. 242 КПК України є обов'язковим, сторона обвинувачення не має права відмовитися від її призначення.

Фактичною підставою призначення судової експертизи є рівень розвитку наукових знань та експертних технологій, що дозволяє вирішити поставлені перед експертом завдання.

Питання про час призначення експертизи законом не визначається, оскільки саме по собі є тактичним. На це неодноразово вказували науковці, які розглядали питання призначення експертизи [258, с.87]. Разом з тим, у процесуальному відношенні необхідно підкреслити важливість своєчасного призначення (проведення) судової експертизи, враховуючи, що її проведення, як правило, зазвичай займає тривалий проміжок часу, що негативно позначається на дотриманні строків досудового розслідування. В такому випадку, на нашу думку, призначення судової експертизи повинно зумовлюватися, по-перше, виникненням питань, які потребують експертного дослідження, по-друге, наявністю необхідних для проведення судової експертизи об'єктів та інших матеріалів.

Юридичною підставою призначення судової експертизи є потреба у спеціальних знаннях з тим, щоб отримати доказову інформацію, необхідну для встановлення фактичних обставин справи. Правильне встановлення таких обставин є необхідною передумовою для вирішення будь-якого юридичного питання, тому експертиза повинна бути призначена і для встановлення обставин, що характеризують ознаки складу злочину, в тому випадку якщо повне і точне їх дослідження неможливе без використання спеціальних знань експерта.

І.А. Цховребова вважає, що при вирішенні питання про призначення судової експертизи, визначальним є не юридична значимість факту, а потреба його встановлення за допомогою спеціальних знань [354, с.172]. На нашу думку, автор необґрунтовано визначає первинність в досліджуваній конструкції: юридична значимість факту – потреба його встановлення. На перше місце необхідно поставити юридичний факт (обставину), а вже потім потребу його встановлення за допомогою спеціальних знань. Видається, що така послідовність випливає з положень КПК України, відповідно до якого здійснює свою діяльність сторона обвинувачення. Вона зобов'язана встановити всі обставини, що підлягають доказуванню, тобто визначити юридично значущі обставини для конкретної справи, використовуючи для цього весь арсенал засобів, передбачений кримінальним процесуальним законодавством. Вибір засобів встановлення таких обставин на досудовому розслідуванні – це прерогатива сторони обвинувачення, тому при вирішенні

питання про призначення судової експертизи повинно бути визначено, які юридично значущі обставини необхідно встановити, а вже потім визначити потребу їх встановлення за допомогою спеціальних знань і засобів.

Важливе значення на етапі підготовки до проведення судової експертизи має правильно складений документ про її призначення. Оскільки цей документ – важливий кримінально-процесуальний акт, який є процесуальною підставою проведення судової експертизи. У випадку залучення експерта стороною обвинувачення експертиза вважається призначеною з моменту винесення відповідної постанови слідчого чи прокурора. Необхідно зазначити, що згідно ст. 92 КПК України на слідчого, прокурора покладається обов'язок збирання доказів, на основі яких встановлюється наявність або відсутність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. Ці обставини встановлюються поряд з іншими джерелами доказів також і висновком експерта. Таким чином, можна констатувати, що висновок експерта є джерелом доказів, а експертиза – процесуальною дією з його отримання.

Сукупність та послідовність дії слідчого, прокурора, слідчого судді та суду щодо проведення експертизи повинні гарантувати забезпечення стороні захисту реалізацію прав та обов'язків, передбачених КПК України.

У КПК України 1960 року права обвинуваченого при призначенні і проведенні експертизи були передбачені окремою статтею [165]. Новий КПК України не містить спеціальної норми, яка б передбачала вичерпний перелік прав підозрюваного (обвинуваченого) під час проведення експертизи. У ст.ст. 242-244 КПК України закріплюються лише окремі з них. Це право на звернення з клопотанням до слідчого, прокурора, слідчого судді про залучення експерта, а також право самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової.

Відповідно до ч. 1 ст. 244 КПК України у разі відмови слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта особа, що заявила відповідне клопотання, має право звернутися з клопотанням про залучення експерта до слідчого судді. Однак, як свідчать матеріали судово-слідчої практики, захисники

не завжди правильно розуміють та застосовують дане положення. Зокрема, поширені випадки оскарження дій слідчого про відмову у проведенні експертизи у порядку ст.ст. 303, 306-307 КПК України. Так, 20.05.2014 р. захисник підозрюваного ОСОБА_2 звернувся із клопотанням до слідчого Р.В. Бурого з проханням призначити повторну комісійну експертизу, проведення якої доручити експертам КНДІСЕ та вказав 13 питань до експертів, які він просив включити до постанови.

21.05.2014 р. слідчий виніс постанову про відмову в задоволенні даного клопотання мотивуючи тим, що 19.03.2014 р. була призначена та 09.04.2014 р. проведена інженерно-технічна експертиза щодо встановлення обставин вказаного кримінального правопорушення, яка дала повні відповіді на постановлені слідством питання з приводу ДТП, яка мала місце 26.05.2013 р. в смт.Рокитне по вул.Гайовій за участю водіїв ОСОБА_2 та ОСОБА_4.

Не погодившись із вказаною постановою захисник 22.05.2014 р. звернувся до суду із скаргою на постанову слідчого від 21.05.2014 р. з вимогою скасування постанови слідчого та зобов’язати слідчого призначити повторну комісійну експертизу, проведення якої доручити експертам КНДІСЕ. Відмовляючи у задоволенні скарги суд виходив з того, що згідно ч. 1 п. 7 ст. 303 КПК України на досудовому провадженні можуть бути оскаржені рішення слідчого про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій. 19.03.2014 р. була призначена і 9.04.2014 р. проведена інженерно-технічна експертиза щодо встановлення обставин вказаного кримінального правопорушення, яка дала повні відповіді на постановлені слідством питання з приводу ДТП, що мала місце 26.05.2013 р. в смт. Рокитне по вул. Гайовій за участю водіїв ОСОБА_2 та ОСОБА_4. Тому суд не вправі зобов’язувати слідчого призначати повторну експертизу, так як вказана слідча дія вже виконана [334].

Крім того, суд не вправі втручатися в хід кримінального провадження з вказівкою як саме слідчу дію необхідно виконати чи які питання необхідно поставити перед експертом, а тільки може розглянути скаргу на бездіяльність чи відмову у виконання певної слідчої дії, яку, на думку заявника, необхідно було виконати. Тому у зазначеній ситуації належним способом захисту прав

підозрюваного вважаємо звернення до слідчого судді з клопотанням про залучення експерта у порядку ст. 244 КПК України.

Аналізуючи правове регулювання звернення сторони захисту до слідчого судді з відповідним клопотанням, необхідно зазначити, що ч. 2 ст. 244 КПК України зобов'язує додавати до нього копії документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

У зв'язку з цим у судовій практиці поширені випадки повернення клопотання стороні захисту з підстав відсутності копій таких документів. Так, ухвалою слідчого-судді Іршавського районного суду від 25 грудня 2012 року повернуто клопотання захисника ОСОБА_4 в інтересах ОСОБА_5, підозрюваного у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 2 ст. 286 КК України, про залучення експерта у зв'язку з відсутністю документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту. Вказана ухвала залишена без змін апеляційним судом Закарпатської області від 15.01.2013 року [332].

Вважаємо, що така практика, як і саме положення ч. 2 ст. 244 КПК України, суперечить положенням ч. 1 ст. 244 та ч. 1 ст. 243 КПК України. Адже, саме у ч. 1 ст. 244 КПК України сформульовано єдину умову, необхідну для звернення до слідчого судді з клопотанням про залучення експерта – відмова слідчого, прокурора у його задоволенні. Будь-яких інших умов (в тому числі неможливість самостійного залучення експерта) ця норма не передбачає. А ч. 2 ст. 244 КПК України містить вимоги до клопотання, а, тому, вважаємо, що сформульовані у ній положення не можуть розглядатися як умови для заявлення чи задоволення цього клопотання.

Крім того, задоволення слідчим суддею клопотання про залучення експерта не може ставитись у залежність від того факту, чи вживала сторона захисту заходів для самостійного залучення експерта, чи ні. У ст. 243 КПК України вказується на диспозитивність права сторони захисту на залучення експерта, що передбачає можливість підозрюваному чи його захиснику вибрати для цього один з наступних способів: 1) заявити про це відповідне клопотання стороні обвинувачення (ч. 1 ст. 243 КПК України); або 2) самостійно залучати експертів на договірних умовах.

Вимоги ч. 2 ст. 244 КПК України створюють ситуацію, коли до слідчого, прокурора сторона захисту має право звернутись з клопотанням про проведення експертизи незалежно від наявності у неї можливості самостійно залучити експерта, а до слідчого судді відповідне клопотання може бути заявлене лише за умови пред'явлення копій документів, які підтверджують неможливість самостійного залучення експерта стороною захисту.

Таку позицію законодавця вважаємо необґрунтованою, а тому пропонуємо п. 2 ч. 2 ст. 244 КПК України викласти у наступній редакції: «2) копії документів, які підтверджують відмову слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта».

Системний аналіз положень КПК України свідчить про наявність інших прав підозрюваного (обвинуваченого) та його захисника, які безпосередньо пов'язані із проведенням експертизи. Реальну можливість підозрюваному (обвинуваченому) здійснювати захист своїх законних інтересів надає вимога про ознайомлення сторони захисту з постановою про призначення судової експертизи.

КПК України 1960 року зобов'язував слідчого після винесення постанови ознайомити з нею обвинуваченого та роз'яснити йому права, якими він міг скористатись під час проведення даної слідчої дії. Про це складався протокол, який засвідчувався підписами слідчого та обвинуваченого [165].

Однак, ні у ст. 42 КПК України, яка закріплює перелік прав підозрюваного, ні у ст. 223 КПК України, ні у ст.ст. 242-245 КПК України, які регламентують порядок залучення експерта, не передбачає обов'язок сторони обвинувачення знайомити підозрюваного (обвинуваченого) з постановою про призначення експертизи на стадії досудового розслідування. Натомість ст. 42 КПК України передбачає право підозрюваного (обвинуваченого) ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування, а ч. 3 ст. 223 КПК України обов'язок слідчого роз'яснювати підозрюваному (обвинуваченому) права і обов'язки лише у випадку, коли він бере участь у слідчій дії [161]. У ч. 3 ст. 332 КПК України, передбачаючи процедуру проведення експертизи за ухвалою суду, дозволено реалізувати обвинуваченому зазначені вище права на стадії судового розгляду.

Ознайомлення підозрюваного та його захисника з постановою про призначення судової експертизи після її направлення у відповідну експертну установу або експерту, по суті, позбавляє їх можливості клопотати про залучення в якості експертів зазначених ними осіб, або проведення судової експертизи в конкретній експертній установі, про внесення до постанови додаткових питань.

Крім того, відсутність у сторони захисту інформації про залучення слідчим експерта призводить до затягування справи та подачі слідчому судді необґрунтованих клопотань про залучення експерта. Так, 21.01.2013 р. о 09.17 год. адвокати ОСОБА_1 та ОСОБА_2 звернулися до суду з клопотанням про залучення експерта для проведення судово-трасологічної експертизи. В клопотанні посилалися на те, що у провадженні заступника начальника відділу по розслідуванню ДТП СУ УМВС України в Чернівецькій області майора міліції І.Ю. Стахова знаходилися матеріали кримінального провадження №12012270050000007 від 21.11.2012 р. за ознаками ч. 2 ст. 286 КК України.

У клопотанні вказували також, що їхній підзахисний ОСОБА_3 підозрюється в тому, що він 09.11.2012 р., близько 16 години 30 хвилин, керуючи автомобілем марки «Мерседес-Бенц-С 200», державний номерний знак Республіки Німеччина «НОМЕР_2», не маючи при цьому посвідчення водія на керування транспортним засобом та без відповідних на це реєстраційних документів на даний транспортний засіб, рухаючись по 470 км + 030 м. автодороги сполученням «Доманово-Ковель-Чернівці-Тереблече», зі сторони міста Кіцмань в напрямку села Суховерхів Кіцманського району, допустив виїзд керованого ним автомобіля на смугу зустрічного руху з подальшим виїздом на узбіччя, де скоїв наїзд на пішохода ОСОБА_6, яка рухалась по краю проїзної частини дороги, після чого скоїв зіткнення з зустрічним транспортним засобом – автобусом марки «Богдан-А069.21» державний номерний знак НОМЕР_1 під керуванням водія ОСОБА_7. Внаслідок даної ДТП пішохід ОСОБА_6, ІНФОРМАЦІЯ_1, доставлена в Кіцманську ЦРЛ, де від отриманих тілесних ушкоджень померла.

В ході досудового слідства по даному кримінальному провадженні органом досудового слідства було призначено судово-автотехнічну експертизу по

технічному стану автомобіля марки «Мерседес-Бенц», виконання якої доручено експертам НДЕКЦ при УМВС України в Чернівецькій області.

Захисники зверталися з клопотанням про призначення трасологічної експертизи механізму утворення деформації поперечного важеля переднього правого колеса до прокурора В.В. Тимчука, а 17.01.2013 р. отримали постанову про часткову відмову в задоволенні клопотання.

Під час розгляду слідчим суддею даного клопотання слідчим відділом по розслідуванню ДТП СУ УМВС України в Чернівецькій області було представлено довідку, згідно якої транспортно-трасологічну експертизу уже проведено та отримано висновок експерта №25-а від 22.01.2013 р. У зв'язку з цим, у задоволенні клопотання захисникам ОСОБА_1 та ОСОБА_2 в інтересах підозрюваного ОСОБА_3 про залучення експерта було відмовлено [335].

З метою уникнення у подальшому необґрунтованої подачі клопотань про залучення експерта вважаємо за необхідне закріпити у ст. 243 КПК України обов'язок сторони обвинувачення після винесення постанови про призначення експертизи до направлення її у відповідну експертну установу, експерту під розписку повідомляти підозрюваного (обвинуваченого) про залучення експерта, а також про права та обов'язки, якими він наділений під час проведення експертизи. Якщо підозрюваний у кримінальному провадженні з'являється після призначення експертизи, то орган розслідування знайомить його з постановою про її призначення відразу ж після отримання ним цього процесуального статусу.

Закріплення такого обов'язку сторони обвинувачення забезпечить здійснення стороною захисту таких прав, як заявляти відвід експерту; просити про залучення експерта з числа вказаних ними осіб; ставити додаткові запитання для отримання з них висновку експерта. Зазначені права хоча прямо не закріплені чинним КПК України, однак випливають зі змісту п. 13 ч. 3 ст. 42, ст. 223 та п. 4 ч. 2 ст. 244 КПК України.

Вимога щодо роз'яснення підозрюваному його прав при призначенні і проведенні судової експертизи сприяє визначенню його позиції у справі, своєчасному заявленню клопотань, подання наявних доказів. Роз'яснюючи

представникам сторони захисту право заявляти відвід експерту, орган розслідування, суд повинен ознайомити його з підставами, за якими експерт не може згідно закону брати участь у справі (ст. 69 КПК України), а також порядок вирішення питання про відвід експерта (ст. 81 КПК України). Крім того, повідомляючи підозрюваного та його захисника про призначення експертизи, сторона обвинувачення створює умови для реалізації ними права брати участь у її проведенні.

Необхідно зазначити, що у юридичній літературі немає єдиної думки щодо доцільності надання захиснику права брати участь у проведенні експертизи. Науковці, які заперечували можливість надання такого права, обґрунтовували свою позицію тим, що експертиза не є слідчою дією, тому на захисника у цьому випадку не поширюється право на його участь у слідчих діях, які проводяться за участю підозрюваного чи обвинуваченого [186, с.228].

З приводу даної проблеми, ми підтримуємо протилежну думку. Оскільки КПК України надає підозрюваному та обвинуваченому право брати участь у проведенні процесуальних дій, відповідне право повинно надаватись захиснику, оскільки він згідно ч. 5 ст. 46 КПК України має право брати участь у проведенні допиту та інших процесуальних діях, що проводяться за участю підозрюваного, обвинуваченого.

Відсутність окремого закріплення у КПК України права підозрюваного, обвинуваченого та їх захисника бути присутніми під час проведення експертизи і давати пояснення експерту негативно впливає на реалізацію його права на захист та на ефективність досудового розслідування загалом, оскільки спонукає сторону захисту самостійно проводити експертизу, незалежну від призначеної слідчим.

Разом з тим, вважаючи обґрунтованим існування у законодавстві зазначеного вище права сторони захисту, погоджуємось із висновком А.М. Гаркуші про необхідність регламентації заходів, пов’язані з безпекою експерта та майна. Відповідні норми мають бути передбачені у Кримінальному процесуальному кодексі [65, с.187].

За відсутності у КПК України прямої вказівки слідчому повідомити підозрюваного і його захисника про призначення експертизи та роз’яснити про його

права під час її проведення, вважаємо недостатнім для реалізації підозрюваним права бути присутніми під час проведення експертизи положення ч. 3 ст. 223 КПК України, яке передбачає обов'язок слідчого, прокурора вживати належних заходів для забезпечення присутності під час проведення слідчої (розшукової) дії осіб, чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені. Перед проведенням слідчої (розшукової) дії особам, які беруть у ній участь, роз'яснюються їх права і обов'язки, передбачені КПК України, а також відповідальність, встановлену законом.

Більше того, таке право в принципі не може бути реалізоване з огляду на вимогу п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України. Відповідно до неї експерт зобов'язаний не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати.

Вважаємо, що положення п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України допускають можливість проведення експертизи без попереднього інформування про її призначення сторону захисту. При цьому необхідно звернути увагу на те, що мова не йде про ті кримінальні провадження, які містять державну чи будь-яку іншу таємницю. Зі змісту цієї норми випливає, що у будь-якому кримінальному провадженні можливе проведення експертизи без відома підозрюваного. Це виключає його участь у цій процесуальній дії, позбавляє слідчого та прокурора обов'язку повідомляти про її проведення підозрюваного як учасника кримінального провадження, права та законні інтереси якого можуть бути обмежені або порушені, а тому суперечить вимогам до проведення слідчих (розшукових) дій.

Крім того, аналіз поняття негласних слідчих (розшукових) дій дозволяє віднести проведення експертизи до гласних (розшукових дій), визначивши їх як різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких підлягають розголошенню, а тому не можуть бути таємними за рішенням слідчого чи прокурора.

У зв’язку з цим, з метою однакового тлумачення та застосування норм КПК України, які стосуються участі сторони захисту у проведенні експертизи, пропонуємо п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України виключити, а до ст. 243 КПК України внести доповнення, передбачивши обов’язок слідчого, прокурора ознайомити підозрюваного та його захисника з постановою про призначення експертизи, роз’яснити та вжити заходів для забезпечення реалізації їх права бути присутніми при проведенні експертного дослідження, за виключенням провадження, що містить державну таємницю, а також інших прав, передбачених КПК України.

Негативні наслідки для учасників кримінального провадження має не тільки відсутність норм про обов’язкове інформування сторони захисту щодо призначення експертизи стороною обвинувачення, а й навпаки. Закріпивши право сторони захисту самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов’язкової, КПК України створив реальні передумови для поширення практики призначення експертизи щодо того ж об'єкта та з тих же питань стороною обвинувачення.

Про це свідчить аналіз масиву експертних проваджень (двісті експертних проваджень, виконаних у Донецькому НДІСЕ та інших судово-експертних установах МЮ України й МВС України, а також виконане опитування судових експертів із приводу надання ними роз’яснень та доповнень на досудовому розслідуванні та в судовому засіданні) [370, с. 211].

Одним із способів вирішення цієї проблеми могло б стати правове регулювання процедури взаємного інформування сторін кримінального провадження про проведення експертизи з усіма наслідками, які з цього випливають (надання можливості брати участь в отриманні зразків для експертного дослідження, формулювати додаткові питання перед експертом, перевіряти компетентність експерта, отримувати його консультації тощо).

Таку пропозицію підтримує більшість опитаних нами слідчих, прокурорів, суддів та адвокатів (85 %). 53 % опитаних вказали, що таке інформування повинно мати місце у кожному випадку залучення експерта як однією, так іншою стороною кримінального провадження незалежно від їх позиції. 32 % погоджуються з

ефективністю реалізації такої пропозиції за умови відсутності у позиціях сторін кримінального провадження суттєвих розбіжностей.

Водночас необхідно зазначити, що закріплення обов’язку сторони обвинувачення інформувати сторону захисту про залучення експерта жодним чином не повинно перешкоджати проведенню підозрюваним (обвинуваченим) чи його захисником власного експертного дослідження, навіть, якщо це призведе до дублювання результатів вже проведеної з цих питань експертизи за завданням сторони обвинувачення.

Не можна погодитися з думкою про те, що процесуальна норма щодо можливості призначення судової експертизи стосовно одного об'єкта з одних і тих самих питань, як за дорученням сторони обвинувачення, так і сторони захисту, є неефективним засобом забезпечення принципу процесуальної рівності та змагальності сторін кримінального провадження [223, с. 264].

Надання стороні захисту права самостійно залучати експерта дозволяє їй отримати докази з метою обґрунтування власної позиції, яка часто не співпадає або суперечить позиції сторони обвинувачення, та забезпечує реалізацію закріпленого у КПК України принципу змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості.

Певні проблеми з реалізацією підозрюваним своїх прав виникають також у зв’язку з тим, що у випадку призначення експертизи експертній установі, конкретного експерта визначає її керівник. Про те, який експерт проводив експертизу, підозрюваний дізнається під час ознайомлення з висновком експерта, коли заявляти відвід експерту вже пізно.

Ця обставина тягне за собою і наступні «порушення» процесуальних положень. Так, орган розслідування позбавлений можливості особисто роз’яснити експерту його права та відповідальність, передбачені ст. 69 КПК України, в тому числі і попередити про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку, а також про кримінальну відповідальність за розголошення даних досудового розслідування. Більше того, орган розслідування не має можливості особисто з’ясувати дані про спеціальність, компетенцію та стаж роботи експерта,

встановити його ставлення до підозрюваного, захисника, потерпілого та інших учасників кримінального процесу, а також встановити, чи наявні в кримінальному провадженні інші підстави для відводу. Всі зазначені дії повинен здійснювати керівник судово-експертної установи.

На думку В.В. Комарової цю проблему можна вирішити одним із двох способів: або передбачити у КПК обов'язок слідчого, прокурора чи суду з'ясовувати у керівника експертної установи, кому з експертів буде доручено проведення експертизи та вказувати його дані у відповідній постанові, або зобов'язати керівника експертної установи після отримання постанови (ухвали), доручивши проведення експертизи конкретному експерту, повідомити про це особу, яка звернулась за проведенням експертизи [140, с.83-84].

Вирішення вказаної проблеми у такий спосіб дозволить також уникнути виключення з числа допустимих доказів висновку того експерта, який підлягав відводу; запобігти фактам дачі недостовірних висновків; позбавить необхідності проведення повторних експертиз; сприятиме дотриманню прав та законних інтересів підозрюваного (обвинуваченого) та інших учасників кримінального провадження під час проведення судових експертиз [96, с.232-233].

У випадку доручення провадження судової експертизи відповідній експертній установі, постанова про призначення експертизи та матеріали, необхідні для її провадження направляються його керівникові, який і визначає конкретного виконавця експертного дослідження.

У тих випадках, коли провадження судової експертизи у державній судово-експертній установі, що обслуговує певну територію, неможливе у зв'язку з відсутністю експерта будь-якої конкретної спеціальності або належної матеріально-технічної бази, спеціальних умов для виконання експертного дослідження, постанова про призначення судової експертизи і матеріали можуть бути направлені в державну судово-експертну установу, яка обслуговує іншу територію, або в недержавну установу.

Після зазначених дій експерту вручається постанова про проведення судової експертизи, об'єкти та необхідні матеріали кримінального провадження,

роз’яснюються йому його права, обов’язки та відповідальність. Одночасно він попереджається про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку, про що робиться відмітка у постанові про призначення судової експертизи, яка засвідчується особистим підписом експерта, У необхідних випадках експерт попереджається про відповідальність за розголошення даних досудового розслідування, про що у експерта відбирається підписка.

Відповідно до ч. 3 ст. 69 КПК України експерт після ознайомлення з постановою про призначення судової експертизи і представленими об’єктами та матеріалами кримінального провадження може заявляти різні клопотання. Про їх задоволення, або повну чи часткову відмову у цьому, слідчий, прокурор виносять постанову, яка доводиться до відома експерта, який заявив клопотання. При повному або частковому задоволенні клопотання, експерту повинно бути направлено письмове повідомлення із зазначенням мотивів відмови. У разі задоволення клопотання слідчий, прокурор може обмежитися усним чи письмовим повідомленням про це експерта без зазначення мотивів.

Прийняття рішення органом розслідування про свою участь під час проведення судової експертизи є заключною дією на етапі призначення судової експертизи. Визнавши необхідним свою присутність під час проведення судової експертизи, орган розслідування повідомляє своє рішення при передачі постанови про призначення судової експертизи та матеріалів судово-експертній установі або безпосередньо експерту, а експерт, в свою чергу, зобов’язаний повідомити органу розслідування про місце і час експертного дослідження [58, с.292].

Самі слідчі, судді та експерти по різному ставляться до необхідності брати участь у проведенні експертизи. 15 % не вважають за необхідне бути присутніми під час проведення експертизи, 80 % підтвердили, що така необхідність виникає лише в окремих випадках, 5 % вважають необхідним присутність слідчого під час проведення кожної судової експертизи.

Як вбачається з проведеного опитування, присутність слідчого під час проведення судової експертизи може бути викликана необхідністю: 1) роз’яснити експерту мету і зміст експертного дослідження; 2) з’ясувати безпосередньо у

експерта, чи не потрібні для дослідження додаткові матеріали та зразки для порівняльного дослідження; 3) переконатися у схоронності об'єктів і зразків для порівняльного дослідження, переданих для проведення експертизи; 4) звернути увагу експерта на збереження об'єктів і матеріалів, що мають значення для справи; 5) поставити експерта до відома про отримання додаткових доказів, що стосуються предмета судової експертизи; 6) сприяти експерту в отриманні та фіксації пояснень підозрюваного, який бере участь у провадженні судової експертизи; 7) одержати від експерта проміжні (попередні) результати дослідження для перевірки версій; 8) усвідомити зміст і повноту використовуваних експертом методик тощо.

Будучи присутнім під час проведення судової експертизи, слідчий може контролювати дотримання експертом всіх вимог КПК України, пов'язаних з проведенням судової експертизи. При цьому, слідчий не має права примушувати експерта до дачі висновку, чинити на нього будь-який тиск, що впливає на свободу вибору та проведення необхідних досліджень, формулювання висновків в експертному висновку.

Якщо експерт при проведенні експертизи встановить обставини, що мають значення для кримінального провадження, але з приводу яких йому не були поставлені запитання, то він повинен повідомити про них присутньому на експертизі слідчому і має право вказати на них у своєму висновку. Однак поставити додаткові запитання експерту в ході проведення експертизи слідчий не має права. У випадку, коли зазначена експертом у своєму висновку інформація про такі обставини для слідчого є недостатньою, він призначає додаткову експертизу з постановкою нових питань.

Кримінальне процесуальне законодавство України не розмежовує порядок призначення судової експертизи в експертній установі та призначення експертизи конкретному експерту (за межами експертної установи) і це видається обґрунтованим: по-перше, експертиза, проведена в експертній установі, проводиться конкретною особою – експертом, а не самою установою (юридичною особою); по-друге, експерт як фізична особа (співробітник експертної установи, або інша особа, визнана експертом), наділена закріпленими у КПК України правами та обов'язками.

Проведення судової експертизи та надання висновку є другим етапом судової експертизи, після її призначення. На стадії досудового розслідування воно має процесуальний і науково-методичний аспекти.

Процесуальний аспект проведення судової експертизи полягає, насамперед, у процесуальних діях експерта, слідчого, прокурора, слідчого судді та інших учасників кримінального провадження, а саме: 1) заявлення експертом клопотань про надання йому додаткових матеріалів, необхідних для дачі висновку, або залучення до провадження судової експертизи інших експертів; 2) розгляд і вирішення цих клопотань органом розслідування, судом; 3) можливість присутності органу розслідування, учасників провадження під час проведення судової експертизи.

3.2. Поняття, правова природа та зміст висновку і показань експерта у кримінальному провадженні

У юридичній літературі були висловлені різні точки зору щодо процесуальної сутності результатів судової експертизи. Деякі процесуалісти ототожнювали їх з оглядом [18, с.76], інші – вважали різновидом показань свідка [357, с.1-38].

Дискусія про результати судової експертизи як окремий і самостійний вид доказів ведеться в науці кримінального процесу протягом тривалого періоду. Так, в дореволюційній науці зазначалося, що обізнані люди дають не показання як свідки, а висновок (ст. 334, 645 Статуту кримінального судочинства 1864 року). Під висновком експерта розумілося, що це є результат застосування до окремих явищ загальних начал науки і мистецтва. Кожен експерт надає свої висновки [57, с.263]. І.Я. Фойніцький вказував, що за результатами проведення освідування або дослідження експерти представляють ґрунтовний звіт, який складає їх показання. При цьому, в стадії судового розгляду експерти представляють свої показання як відповіді на загальні поставлені їм питання, так і відповідями на окремі питання, які в інтересах роз’яснення справи можуть бути пропоновані судом і сторонами [339, с.298].

У науці радянського кримінального процесу вказувалося про те, що особливістю висновку експерта, яка відрізняє його від всіх інших джерел доказів, є подання експертом суду (або органам слідства) дослідного положення з галузі спеціальних знань експерта, під яке він підводить досліджувані ним факти справи [355, с.173].

В той же час, висловлювалася думка про те, що висновок експерта є професійною оцінкою обставин, виявлених у ході спеціального дослідження, проведеного на підставі ухвали суду обізнаною особою – призначеним судом експертом. З точки зору процесуальних категорій, експертна оцінка виступає в ролі фактичних даних про обставини, що мають значення для правильного вирішення справи [280, с.61-62].

На теперішній час більшістю юристів висновок експерта розглядається як джерело доказів, доказ, засіб доказування [109, с. 21; n126, с.92; 306, с.41].

Враховуючи значимість висновку експерта у доказуванні, а також складність його отримання, необхідно детально розкрити основні положення, що дають правильне уявлення про сутність цього доказу.

І) Згідно ч. 1 ст. 101 КПК України висновок експерта – це детальний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи.

Зі змісту зазначеної статті КПК України (як і з інших положень чинного законодавства, яке регулює проведення судової експертизи) вбачається, що висновок експерта складається з дослідницької частини та власне самих висновків.

На думку окремих науковців, структуру висновку експерта, який надається слідчому, прокурору або суду, необхідно переглянути, оскільки висновок експерта ґрунтується на досліджених із застосуванням наукових або спеціальних знань, в яких ні слідчий, ні суд не є компетентними. В такому випадку, дослідницька частина висновку судового експерта могла б і не передаватися відповідному органу, а залишалася б на контролі в експертній установі [360, с.19].

Схожої думки дотримується І.В. Бурков, який зазначає, що тільки кінцеві висновки експерта містять конкретні відповіді на поставлені запитання, виклад же всього процесу дослідження необхідний для підтвердження цих кінцевих висновків, для переконливості і гарантії достовірності викладених у них відомостей і для подальшої перевірки і оцінки цього доказу. В самому висновку лише результат виступає кінцевою метою, заради якої здійснювалося саме дослідження, виклад всіх інших відомостей служить для їх обґрунтування [33, с.9].

Вважаємо таку позицію помилковою та недостатньо обґрунтованою. Адже у вступній частині висновку міститься інформація, яка гарантує незацікавленість та об'єктивність експерта, його кваліфікацію та компетентність, а також достовірність об'єктів експертного дослідження. Відомості, викладені у вступній частині висновку експерта, мають суттєве значення для визначення його допустимості та достовірності як доказу [115, с.160]. Дослідницька (описова) частина експертного висновку містить у собі хід дослідження, у ній відображається його зміст та результати з вказівкою на застосовані методи. Під час проведення експертом дослідження встановлюються так звані проміжні факти, які є підсумком окремих етапів дослідження. Однак, ці факти не можуть використовуватися судом як докази у відриві від їх професійної оцінки експертом [280, с. 63].

А.І. Вінберг та А.М. Шавер зазначали, що дослідницька частина повинна містити такі мотивовані думки експерта, щоб, виходячи з його дослідження, були зрозумілі висновки експертизи у заключній частині. Аналіз повинен бути настільки переконливим, щоб був очевидний зв'язок між спостереженнями експерта та його висновками [54, с.87]. А.В. Кудрявцева зазначає, що відомості, які містяться в описовій частині висновку, мають доказове значення та є відправними для встановлення допустимості та достовірності висновків, викладених у висновку експерта [167, с.322].

Таку позицію науковців вважаємо правильною з огляду на те, що оцінити експертний висновок на предмет його відповідності властивостям допустимості та достовірності доказу можливо лише оцінивши саме описову частину висновку.

II) Висновок готується особою, яка володіє необхідними спеціальними знаннями і призначена як експерт у кримінальному провадженні. Сутність даної ознаки полягає в тому, що сторона кримінального провадження, слідчий суддя, суд вирішення певних питань кримінального провадження доручає незацікавленій особі, яка володіє необхідним обсягом спеціальних знань та сприяє здійсненню правосуддя.

III) У науці неодноразово зазначалось, що висновок експерта, незважаючи, зокрема, на лабораторні умови роботи чи комплексний характер дослідження об'єктів, виходить саме від фізичної особи [55, с.27]. Індивідуальний характер висновку експерта випливає із самої природи експертизи та є однією з гарантій права обвинуваченого на захист [224, с.104], оскільки учасники кримінального провадження мають право знати суб'єкта проведення експертизи.

IV) Відомості, що містяться у висновку експерта, вважаються результатом певної роботи, опосередковані знання, коли експерт, спираючись на результати власного дослідження представлених йому об'єктів, виявляє нові дані, які раніше у справі були невідомими, або точно встановлює факти, які до цього лише передбачалися або були з'ясовані ймовірно, або ж дає оцінку тих чи інших фактів у межах спеціальних знань. З цього випливає, що ці відомості виникають тільки у процесі провадження судової експертизи та проведення експертом досліджень і за межами цього процесу не можуть існувати. Наприклад, не може бути допущено до участі як експерта особу, яка є свідком у даній справі, тобто особу, яка володіє інформацією, отриманою за межами процесу судової експертизи.

V) Висновок експерта складається на підставі дослідження матеріалів, представлених експерту стороною кримінального провадження, слідчим суддею, судом.

Дане положення є одним із основоположних в розумінні сутності даного доказу, оскільки при цьому відбувається відокремлення функції збору матеріалів від їх дослідження. Слідчий у ході відповідних дій отримує відомості (предмети, документи) та відображає їх у процесуальних документах, а експерт досліджує вже матеріали справи і дає свій висновок. Тим самим вимога дачі експертом висновку

тільки на підставі матеріалів кримінального провадження є гарантією об'єктивності висновків та надає можливість перевірки та оцінки таких висновків. Всі матеріали повинні надходити до експерта тільки від особи, яка призначила судову експертизу. Згідно ч. 4 ст. 69 КПК України експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи. Відповідно до ч. 1 ст. 245 КПК України у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом. В той же час, п. 3 ч. 3 ст. 69 КПК України експерту надано право бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження.

Таке правове регулювання участі експерта в отриманні зразків для проведення експертизи дозволяє припустити, що особа, якій доручено проведення експертизи, у жодному випадку не є суб'єктом отримання необхідних для цього зразків. Такими суб'єктами є сторона кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею, або спеціально залучений для цього судом спеціаліст.

Така позиція законодавця, на нашу думку, вимагає уточнення. Експерт може отримувати експериментальні зразки, які необхідні для проведення експертизи, наприклад, коли певна подія відтворюється штучно (відстріл патрона). Тому отримання зразків експертом може мати місце, якщо таке отримання є частиною судової експертизи та безпосередньо входить у методику експертного дослідження. Крім того, експерт може виготовити дані зразки тільки в ході свого дослідження і тільки з предметів, вже закріплених як об'єкти, направлені на експертне дослідження, наприклад з речових доказів. Сам експерт не отримує дані об'єкти, а робить лише їх копії (проби, зразки) для своєї подальшої роботи. Об'єкти експертного дослідження не можуть з'являтися в результаті діяльності експерта, а повинні бути отримані тільки встановленим кримінально-процесуальним способом в межах процесуальних дій. Тому на відміну від зразків, одержуваних слідчим, їх

отримання не потребує будь-якого окремого процесуального оформлення. Весь хід експертного дослідження фіксується в єдиному документі – висновку експерта, де відображається факт отримання експертом зразків та результати їх дослідження.

Таким чином, ст. 245 КПК України доцільно доповнити положенням наступного змісту: «Експерт має право самостійно отримувати експериментальні зразки для порівняльного дослідження, якщо це передбачено методикою експертного дослідження. Відомості про провадження зазначеної дії експерт повинен відобразити у своєму висновку».

VI) Висновок експерта є наслідком дослідження, яке проводиться з дотриманням спеціально встановленого процесуального порядку, тобто детально регламентованих правил проведення судової експертизи, відображенням правових вимог до змісту висновку [34, с.12].

У юридичній літературі процес експертного дослідження поділяють на певні етапи. М.А. Чельцов вважав, що проведена експертом робота зазвичай поділяється на дві частини. Перша полягає в більш-менш складних дослідженнях (дослідження трупа, хімічний аналіз тощо). Друга частина роботи експерта полягає у поясненні встановлених фактів так, щоб вони стали зрозумілими для слідчого або суду [355, с.174]. Деякі науковці виділяли три основні етапи експертного дослідження: ознайомлення з матеріалами, які надійшли на дослідження, та поставленими питаннями; безпосередньо дослідження, в ході якого застосовуються методи емпіричного пізнання; і оцінка виявленого в ході дослідження та формулювання кінцевого висновку [159, с.366-367].

Процес формування висновків та проведення ідентифікаційного експертного дослідження включає в себе: підготовчу стадію (стадія попереднього дослідження), стадію роздільного дослідження, стадію порівняльного дослідження та стадію оцінки результатів і формулювання висновків [212, с.254].

Отже, послідовність стадій або етапів дослідження починається з ознайомлення з матеріалами, які надійшли на дослідження, та поставленими питаннями [159, с. 366]. Даний етап називають «підготовчої стадією», в ході якої експерт знайомиться з постановою (ухвалою) про призначення експертизи, іншими

вихідними матеріалами, з'ясовує завдання експертизи, проводить попередній експертний огляд, дослідження порівняльних зразків і встановлює їх придатність і достатність для вирішення поставлених питань, висуває експертні версії, закріплює план експертного дослідження та вибір методів, необхідних для здійснення судової експертизи [273, с.238].

Наступний етап – стадія роздільного дослідження, в межах якої здійснюється спочатку ретельне вивчення об'єктів експертизи, аналізуються загальні та окремі ознаки об'єктів, необхідні для вирішення ідентифікаційних завдань, проводяться експертні експерименти. Результатом цієї стадії є виділення найбільшої кількості ідентифікаційних ознак кожного з порівнюваних об'єктів [273, с.238]. Виділені та вивчені у стадії роздільного дослідження ознаки досліджуваних об'єктів порівнюються між собою у відношенні їх якісних і кількісних характеристик [159, с.367]. Це проводиться вже на стадії порівняльного дослідження.

Її називають центральною частиною дослідження, яка дозволяє отримати необхідні дані для відповіді на поставлені перед експертом питання [157, с.393]. Процес ідентифікації порівнюваних об'єктів полягає в зіставленні їх істотних ознак. Зіставляється кожна ознака окремо шляхом аналізу. Порівняння об'єктів завжди повинно розглядатися експертом як застосування аналізу і синтезу, що дозволяють більш глибоко пізнати ідентифікаційні завдання, які спостерігаються [54, с.85].

Заключним етапом проведення ідентифікаційного дослідження є оцінка результатів дослідження, коли підводяться підсумки і формулюються висновки про наявність тотожності; встановлення відсутності тотожності; висновок про неможливість вирішити задачу ототожнення [273, с.238-239].

Таким чином, висновок експерта є самостійним доказом і відповідає природі особистісних доказів, які наділені специфічними ознаками та до яких належать: наявність процесуальної форми (встановлена законом процедура отримання висновку і процесуальна форма самого висновку); у висновку відображається увесь процес проведення експертного дослідження (що включає в себе підготовчу стадію, стадію роздільного дослідження, порівняльне дослідження й оцінку результатів дослідження).

На відміну від інших процесуальних дій формування висновку експерта, як правило, відбувається за відсутності сторони кримінального провадження, слідчого судді, суду. Тому спеціально встановлений порядок проведення судової експертизи є системою певних процесуальних гарантій, дотримання яких покликано сприяти достовірному, повному і об'єктивному встановленню експертом фактичних обставин, всебічної перевірки висновків експерта слідчим (судом), а також дотриманню прав і законних інтересів усіх зацікавлених осіб. У своїй сукупності дані гарантії утворюють процесуальну форму, яка відрізняє отримання висновку експерта від інших видів доказів. Таким чином, без дотримання спеціально встановленого процесуального порядку висновок експерта не може отримати статусу доказу у кримінальному провадженні.

VII) Наявність наукової основи формування відомостей, що містяться у висновку експерта [217, с.54], що виступає гарантією об'єктивності і достовірності висновків експерта. Перш за все, цю вимогу важливо враховувати при перевірці та оцінці даного доказу, в питаннях призначення повторних судових експертиз. вона виражається: 1) у науковій основі змісту використовуваних спеціальних знань; 2) в науковому характері дослідження (методики) експерта; 3) у науковій компетентності експерта; 4) у певному порядку та обсягу складання експертом свого висновку.

Враховуючи зазначене, поняття висновку експерта відображають наступні основні положення: 1) результати дослідження, відображені у висновку експерта, мають безпосереднє доказове значення; 2) висновок може складати тільки визначена особа – експерт; 3) відомості, які містяться у висновку, з'являються у провадженні тільки у результаті експертного дослідження і до проведення судової експертизи в такому вигляді вони не існували; 4) формується з дотриманням спеціально встановленого процесуального порядку; 5) мотивовані висновки експерта формуються на підставі зібраних і представлених слідчим (судом) матеріалів кримінального провадження; 6) наявність наукової основи формування відомостей, що містяться у висновку експерта [34, с.17].

Таким чином, висновок експерта – це самостійний вид доказів, процесуальна сутність якого представляє собою письмово викладені мотивовані висновки про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, спеціально призначеної особи – експерта, засновані на його спеціальних знаннях і отримані за результатами експертного дослідження матеріальних носіїв інформації, представлених йому стороною кримінального провадження, слідчим суддею, судом під час провадження судової експертизи.

За своєю процесуальною суттю висновок є особистою думкою (судженням) певної особи – експерта, який володіє спеціальними знаннями з поставлених перед ним питань [27, с.253-254].

Отже, це означає певною мірою суб'єктивний характер відомостей, викладених експертом. За своєю суттю ці відомості представляють собою результат певної діяльності – вихідне знання, яке заздалегідь не відоме і не існувало до проведення експертизи в готовому вигляді. Функція експерта полягає в тому, щоб отримати відомості, які не просто доступні зовнішнім чуттям і якостям людини, а провести спеціальні дослідження, на основі яких сформулювати свої висновки. При цьому, судження експерта зводиться не просто до констатації фактів об'єктивної реальності і їх опису, у висновку експерт дає цим фактам своє пояснення в системі понять певного класу експертиз. Межі цього судження експерта визначаються завданням, поставленим перед експертом [34, с.18].

Суб'єктивний характер цих відомостей призводить до того, що з одного й того питання у різних експертів можуть бути різні думки. Тому в КПК України передбачена можливість проведення повторної судової експертизи, що доручається іншому експерту, з метою отримання ще однієї думки з аналогічних питань. також існує можливість наради між експертами при проведенні судової експертизи комісією експертів. У разі відсутності єдиного висновку кожен з експертів може викласти свою думку окремо.

У зв'язку з цим, експертом може бути будь-яка особа, що володіє спеціальними знаннями в необхідній сфері діяльності (за відсутності підстав для його відводу), а слідчий і суд мають право вибирати експерта. Сам вибір експерта –

справа довільна і необумовлена обставинами провадження і самим злочином, як це передбачено щодо інших видів доказів, наприклад показань потерпілого або свідка.

Крім того, ці відомості експерт формує автономно від сторін кримінального провадження, слідчого судді, суду, а потім викладає їх у своєму висновку. Це означає, що експерт самостійно проводить дослідження і отримує необхідні дані, а потім самостійно їх засвідчує, тобто фіксує у висновку отриману інформацію і обставини її отримання. Як характер, так і зміст цих відомостей залежать від того, які ознаки, властивості або якості виділить експерт в ході дослідження, які методи застосує, як проведе дослідження і оформить його результати. Тому у випадку проведення комісійної експертизи закономірною є персональна відповідальність експерта за ту частину досліджень, яку він провів, та за отримані ним результати (проміжні висновки). При формулюванні загальних (кінцевих) висновків має місце свого роду умовна відповідальність експерта: він відповідає за правильність висновку, у формулюванні якого він брав участь за умови, що використані ним результати досліджень, проведені іншими експертами, теж правильні [217, с.129-132]. У цьому зв'язку при формуванні висновку експерта особливе значення набуває «людський фактор» – відношення експерта до проведеної судової експертизи, тобто якість роботи експерта.

Отже, суб'єктивний характер змісту висновку експерта визначає те, що: 1) це особиста думка експерта (експертів) і тому може бути різною; 2) джерелом цієї думки може виступати будь-яка особа, яка володіє певним обсягом спеціальних знань; 3) виникає тільки після проведення дослідження і на підставі його результатів; 4) експерт самостійно формує зміст висновку, тобто вибирає методики дослідження, проводить саме дослідження, в тому числі виділяє властивості (якості, ознаки) об'єктів дослідження, сам викладає у висновку процес дослідження та висновки; 5) при отриманні цього доказу велике значення має «людський фактор», тобто відношення експерта до виконання своїх процесуальних обов'язків [34, с.19].

Викладене дозволяє зробити висновок, що, на відміну від інших видів доказів, відомості, викладені у висновку експерта, відрізняються більшою гарантією достовірності. Це пояснюється рядом об'єктивних факторів: незацікавленістю і

об’єктивністю експерта, науковим характером відомостей, що містяться у висновку, відображенням у висновку всього шляху формування цього знання, можливістю через іншого експерта повторно перевірити результати первинної судової експертизи, характером і змістом використовуваної експертної методики тощо.

Таким чином, відомості, що містяться у висновках експерта, є фактичними даними про ті чи інші обставини об’єктивної дійсності, а сам висновок – доказом. Але для правильного розуміння висновку експерта, перевірки та оцінки цього доказу необхідно враховувати, що мотивовані висновки експерта є особистою думкою цієї особи і в цьому виражається суб’єктивний характер цих відомостей. Разом з тим в основі висновків експерта лежать факти об’єктивної дійсності (наприклад, обставини події злочину), які пов’язані із самим злочином через представлені на дослідження матеріали (об’єкти) [94, с. 129].

Розглядаючи поняття висновку експерта як доказу і виділення його в самостійний вид, необхідно враховувати положення ч. 2 ст. 84 КПК України, згідно з яким одним із доказів є показання експерта. В той же час, ч. 1 ст. 95 КПК України до показань відносить відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Таким чином, чинний КПК України по відношенню до особи судового експерта передбачає два самостійні джерела доказів: висновок та показання.

Виникає питання про обґрунтованість такої позиції законодавця з теоретичної та практичної точки зору.

Хоча ст. 95 КПК України не розкриває поняття та предмет показань експерта, п. 2 ст. 356 КПК України дозволяє зробити висновок, що їх предмет включає в себе: відомості щодо наявності в експерта спеціальних знань і кваліфікації з досліджуваних питань (освіти, стажу роботи, наукового ступеня тощо), дотичних до предмета його експертизи; використаних методик та теоретичних розробок; достатності відомостей, на підставі яких готувався висновок; наукового обґрунтування та методів, за допомогою яких експерт дійшов висновку;

застосовності та правильності застосування принципів та методів до фактів кримінального провадження; інші запитання, що стосуються достовірності висновку.

Як свідчать матеріали судово-слідчої практики, експерти, які проводили експертизу, викликаються для дачі показань у тих випадках, коли даний ними висновок неповний або викликає сумнів; а також якщо виникають додаткові запитання під час оспорювання висновку сторонами кримінального провадження. Значну роль відіграє також складність кримінального провадження та значення експертного висновку у системі доказів.

Так, доцільним було визнано виклик судово-медичного експерта у кримінальній справі № 1-8/11, яка розглядалася Рогатинським районним судом Івано-Франківської області, щодо обвинувачення Ч. у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 121 КК України.

Суть пред'явленого Ч. обвинувачення полягала у тому, що він 24.08.2009 р. реалізуючи умисел на заподіяння тяжких тілесних ушкоджень П. наздогнав його біля автобусної зупинки с. Діброва Рогатинського району та наніс удар кулаком ззаду у ліву потиличну частину голови, внаслідок чого П. отримав тяжкі тілесні ушкодження (атрофія зорового нерва, ускладнена сліпотою лівого ока). Допитані у даній кримінальній справі свідки Д. та О. підтвердили факт заподіяння Ч. тілесних ушкоджень П., однак не могли конкретизувати, у які ділянку тіла вони наносились. У заключній частині висновку судово-медичної експертизи експерт зазначив на те, що такі ушкодження могли утворитись від удару тупим, предметом, яким міг бути кулак руки обвинуваченого Ч.

Під час судового розгляду було встановлено, що після удару потерпілий П. упав та вдарився головою до каміння. За таких обставин для з'ясування питання про можливість настання атрофії зорового нерва, ускладненої сліпотою лівого ока від удару кулаком ззаду у ліву потиличну частину голови суд ухвалив викликати для допиту експерта, який проводив судово-медичну експертизу [185].

Таким чином, показання експерта є поясненням, доповненням змісту висновку, а отже, обмежені раніше даним висновком факти і виступають його

продовженням. При цьому, допит експерта є необов'язковою слідчою дією і проводиться тільки за наявності певних підстав. Показань не може бути без висновку, в той час як висновок може фігурувати у справі і без показань експерта. У будь-якому випадку для того щоб зрозуміти зміст показань експерта, необхідно звернутися до самого змісту висновку, і тому в доказуванні окремо без висновку самі показання використовуватися не можуть, тільки у сукупності з ним і тільки як його доповнення [34, с.7]. Мета допиту експерта чітко визначена у КПК України – роз'яснення висновку.

Отже, окреме закріплення у КПК показань експерта будь-якого змістовного значення для розкриття поняття цього доказу не має, оскільки фактично прирівнює доказове значення висновку експерта і його показань, хоча при цьому показання експерта є самостійним доказом [91, с.177].

Таким чином, сутність цього доказу, на думку ряду авторів, відображає тільки поняття висновку експерта [142, с.485; 214, с.32]. У зв'язку з цим, пропонується виключити показання експерта з переліку доказів, використовуючи тільки термін «висновок експерта» [34, с.8].

Протилежної точки зору дотримується А.Н. Петрухіна, яка вважає, що однією з можливих складових допиту експерта є повідомлення ним нових відомостей про факти [226, с.25]. І.Л. Петрухін умовно поділяє показання експерта на два види. Перший – дані ним роз'яснення або уточнення інформації, яка міститься у його висновку, відомості, повідомлені усно під час допиту та зафіксовані у відповідному протоколі. Другий – показання експерта, дані ним на допиті у суді, є продовженням та складовою частиною письмового висновку, який він дав до допиту. До того ж, як вважає автор, не має чіткої межі між висновком експерта та його показаннями, особливо якщо вони записані ним власноручно [225, с.47].

У юридичній літературі показання експерта пов'язують з уточненням, роз'ясненням та доповненням його висновку, або ж обставин, які не знайшли у ньому відображення. При цьому, вказані терміни часто розглядаються як синоніми. У звязку з цим, А.С. Клюшник висловив думку про те, що показанням експерта (як і спеціаліста) доцільно дати іншу назву, яка б більш відповідала їх природі, а саме –

роз’яснення [132]. Л.В. Лазарєва з цього приводу зазначає, що аналіз морфологічної природи терміну «роз’яснити» трактується як «пояснити, зробити зрозумілим, чітким»; «уточнити» – «зробити точнішим». В такому випадку, між ними немає принципової різниці, що дає можливість використовувати ці терміни як синоніми [174, с.212].

З цього приводу заслуговує на увагу позиція Пленуму Верховного Суду Республіки Білорусь, у Постанові якого зазначається, що під роз’ясненням необхідно розуміти доведення експертом до учасників судового розгляду змісту як окремих положень, так і усього висновку у цілому. Очевидно, таке ж значення вкладається у цей термін також і під час досудового розслідування [207]. Уточнення висновку – це випливаючі з проведених досліджень висновки з обставин, які не знайшли відображення у самому висновку, а також окремі обгрунтування висновків експерта [207].

Термін «доповнити» має декілька значень: 1) «зробити більш повним, додати до чогось»; 2) «додати нові дані, відомості до того, що сказане». Л.В. Лазарєва вважає, що ці слова не однозначні, оскільки уточнення і роз’яснення відбувається в межах викладеного, а доповнення передбачає додавання до вже існуючого [174, с.215]. На думку В. Васєнкова, доповнення висновку передбачає формулювання додаткових висновків, які випливають з проведених досліджень, але не знайшли відображення у висновку, а також додаткові обґрунтування раніше зроблених висновків [42, с.49-50].

Експерт допитується в суді, коли виникає потреба: в роз'ясненні використаних методик експертного дослідження, спеціальних термінів, характеру висновку (є він категоричним, приблизним, вірогідним, умовним чи альтернативним); у з'ясуванні придатності наданих об'єктів для дослідження та дачі висновку; у доповненні висновку додатковою аргументацією окремих положень; у повідомленні про виявлені під час дослідження факти, з приводу яких експертові не ставилося запитання при призначенні експертизи; у мотивуванні окремих відповідей на поставлені запитання, якщо це не вимагає проведення додаткової експертизи тощо [327].

Отже, уточнення та доповнення висновку експерта допускають можливість опосередкованої (через протокол допиту експерта та додатковий висновок) зміни змісту цього доказу. Тому призначення показань вбачається у тому, щоб забезпечити адекватне розуміння представленого висновку експерта, не вносячи у нього будь-яких змін.

У зв'язку з цим, неповнота експертного висновку або невирішення певних питань щодо раніше досліджених обставин кримінального провадження не можуть бути усунені шляхом проведення допиту експерта, а є підставою для призначення додаткової експертизи [356, с.47-51].

Критерієм розмежування підстав проведення допиту експерта і призначення додаткової експертизи має бути необхідність у проведенні додаткових досліджень. Якщо для роз'яснення змісту висновку не вимагається таких досліджень, то проводиться допит експерта. В іншому випадку, призначається додаткова експертиза.

Враховуючи зазначене, підтримуємо позицію тих науковців, які розглядають показання експерта як самостійну форму використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві [83, с.132] та самостійний вид доказів [49, с.25].

Разом з тим, незважаючи на значення показань експерта для вирішення завдань кримінального судочинства, використання таких доказів слідчим та судом мінімальне та часто супроводжується помилками, обумовленими як відсутністю у законодавстві норм, які регламентують процесуальну дію, спрямовану на їх отримання, так і негативними тенденціями практики [48, с.36-40].

Це підтверджують результати проведеного опитування. Так, 70% опитаних вказали що не вважають допит експерта ефективним способом роз'яснення, уточнення чи доповнення висновку експерта. Лише 30% опитаних підтвердили ефективність таких допитів.

Узагальнення судової практики свідчать про наступні порушення під час отримання показань експерта: 1) при надходженні клопотання про допит експерта суди не з'ясовують причину його допиту; 2) є також поодинокі випадки, коли експерта з приводу проведеної експертизи допитують в якості свідка [328].

Вивчення матеріалів судової практики виявило чимало випадків, коли при допиті експерта в суді йому ставилися запитання, які не були йому поставлені при призначенні експертизи та не знайшли відображення у висновку експерта, і його відповіді з цього приводу в суді як доказ винуватості підсудного покладені в основу вироку; коли при допиті експерта у суді він давав висновки, які суперечили його ж висновкам за наслідками проведеної експертизи, і саме ці його судження при допиті у суді (без призначення принаймні додаткової експертизи) як доказ покладені в основу вироку.

Так, вироком Славутського міськрайонного суду від 10 лютого 2010 р. Р.М.А. визнано винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 122, ч. 1 ст. 296 КК України, та на підставі ст. 70 КК України визначено покарання у вигляді 2 років обмеження волі. За вироком суду 09.03.2008 р. він з хуліганських спонукань умисно наніс удар в обличчя С.С.Г., спричинивши легкі тілесні ушкодження, та, викручуючи руку Ч.В.Г., умисно спричинив йому середньої тяжкості тілесне ушкодження у вигляді закритого перелому третьої п'ясневої кістки правої кисті. Р.М.А. заперечував умисне спричинення цьому потерпілому середньої тяжкості тілесного ушкодження. За висновком судово-медичної експертизи № 210 можливість заподіяння потерпілому цього перелому третьої п'ясневої кістки в результаті вивертання пальців рук не виключалася. В суді ж той же судово-медичний експерт на запитання головуючого дав ствердну відповідь про неможливість заподіяння цього тілесного ушкодження з необережності, і саме цю відповідь експерта суд (без призначення відповідної експертизи) поклав в основу вироку про умисне заподіяння цьому потерпілому середньої тяжкості тілесного ушкодження [327].

Для однакового застосування норм чинного законодавства, яке регламентує поняття та порядок отримання показань експерта пропонуємо внести зміни до ч. 1 ст. 356 КПК України, виклавши її наступним чином: «За клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз’яснення чи доповнення висновку, якщо для

цього не вимагається проведення додаткових досліджень. Допит експерта до представлення ним висновку не допускається».

Така мета допиту експерта відповідає правозастосовчій практиці, яка склалась, та відображена у Постанові Пленуму ВСУ «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.97 р. № 8. Відповідно до п. 9 даної Постанови суд допитує експерта з метою роз'яснення й доповнення ним висновку [255]. Це дозволяє визначити ще одну особливість показань експерта. Вони можуть бути отримані тільки під час провадження допиту [98, с.114-117]. Їх неможливо отримати при провадженні інших слідчих (розшукових) дій, серед яких слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання.

3.3. Інші форми участі експерта у кримінальному провадженні

Найближча до судової експертизи за різноманіттям видів застосовуваних знань та методів дослідження, найбільш змістовна з точки зору застосування спеціальних знань, умінь та навиків форма участі експерта у кримінальному судочинстві – участь його у процесуальних, у тому числі слідчих діях [283, с.113].

Особа, яка володіє спеціальними знаннями, може брати участь у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях залежно від поставлених перед нею завдань як експерт або спеціаліст.

Як справедливо вказує В.В. Ковальов, це самостійні суб'єкти кримінального процесу, які володіють спеціальними знаннями, права, обов'язки та завдання кожного з яких тою чи іншою мірою визначені в КПК України і мають суттєві відмінності. Тому для визначення кожного з них треба застосовувати такий підхід, який дозволить чітко їх розрізняти [133, с. 95].

Враховуючи зазначене, участь експерта і участь спеціаліста – дві самостійні форми використання спеціальних знань під час провадження слідчих (розшукових) дії, які мають як спільні, так і відмінні риси. Об'єднує їх те, що вони використовуються для встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження. Як в одному, так і в іншому випадку особи, які володіють спеціальними знаннями, беручи участь у слідчій (розшуковій) дії, не

проводять жодних досліджень (принаймні, таких, результати яких вимагають спеціального тлумачення з використанням спеціальних знань) і не дають письмового або усного висновку. Факти, що встановлюються експертом або спеціалістом у ході слідчої (розшукової) дії, можуть мати доказове значення, однак вони не утворюють самостійного доказу, якими є висновок або показання експерта. Одержані ними дані є складовою частиною загальних результатів процесуальної дії і фіксуються слідчим, судом у тексті відповідного протоколу, а всі можливі оціночні судження експерта (спеціалістів) носять суто попередній характер і викладаються тільки усно [178, с.60].

Іншою спільною рисою участі експерта і участі спеціаліста є допоміжний характер їх діяльності – експерт і спеціаліст в ході слідчих (розшукових) дій працюють під керівництвом і контролем слідчого, суду і чітко в межах поставленого їм завдання.

Щодо відмінностей участі експерта і участі спеціаліста, то вони пов’язані, насамперед, з їх процесуальним статусом. Діяльність спеціаліста носить підлеглий характер. У правовому відношенні він чітко визначається слідчим або судом і всі свої дії, навіть в межах наданих йому законом прав, спеціаліст здійснює тільки за згодою слідчого (суду) або за його вказівкою. Експерт у справі, одночасно беручи участь в слідчій (розшуковій) дії, не втрачає повністю своєї процесуальної самостійності і незалежності. Організаційно підкоряючись вказівкам слідчого (суду), експерт зберігає надані йому законом процесуальні права.

Певні відмінності є і в цілях використання спеціальних знань експерта та спеціаліста в ході слідчої (розшукової) дії.

Як справедливо зазначає В.А. Притузова експерту на відміну від спеціаліста відомі предмет та межі застосування спеціальних знань [236, с.17-19]. Вказане твердження цілком справедливе, оскільки експерту, на відміну від спеціаліста, формулюється конкретне завдання на період всієї слідчої (розшукової) дії.

Спеціаліст залучається, головним чином, для надання науково-технічної допомоги слідчому (суду) в підготовці і проведенні слідчої (розшукової) дії, в пошуку різних слідів і об’єктів, фіксації результатів слідчої (розшукової) дії,

консультації слідчого (суду) із спеціальних питань тощо. А участь експерта в процесуальних діях спрямована на отримання нової інформації про фактичні обставини справи [39, с. 105].

Під час участі експерта у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях експертом вирішуються такі завдання.

1. Усунення неповноти вихідних даних.

2. Отримання нових вихідних даних, які відсутні в матеріалах, що надійшли експерту.

3. З'ясування обстановки події.

4. Отримання нових об'єктів дослідження, у тому числі зразків порівняння [371, с. 90].

Відповідно до п. 3 ч. 3 ст. 69 КПК України експерт має право бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження. На нашу думку, це положення повинно трактуватись розширено, а розуміти його необхідно так, що експерт має право клопотати про проведення конкретної слідчої (розшукової) дії (в тому числі додаткової та повторної) з його участю. Зокрема, у ході допиту за участю судово-медичного експерта можуть бути з'ясовані та процесуально правильно закріплені важливі відомості про конструктивні характеристики знарядь вчинення злочину, способи і конкретні умови заподіяння ушкоджень (місце прикладання, напрям, кількість, послідовність, поза та взаєморозташування учасників події).

Особливо важливе значення ці відомості мають за недостатності об'єктивної інформації, коли в межах традиційних методів робота ускладнена, а іноді просто неможлива достовірна оцінка експертом механізму утворення ушкоджень. Така ситуація може виникнути у випадку, коли знищені або з будь-яких причин втрачені чи невиявлені у ході розслідування знаряддя заподіяння травми; у випадках різких змін початкових властивостей об'єктів дослідження, у випадку втрати або неповноцінності медичних документів тощо. Так, допит може бути ефективним засобом закріплення анамнезу або адекватною процесуальною формою реалізації права підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого та свідка давати пояснення

експерту, тим більше, що експерт не має права самостійно збирати матеріали для провадження судової експертизи.

Судово-медична специфіка обставин, які підлягають з'ясуванню на допиті за участю експерта, значно знижують ймовірність, а іноді повністю виключають детальне продумування показань, звичайно, якщо сам допитуваний не має спеціальної медичної підготовки [178, с.168-171].

Така роль експерта у провадженні слідчих (розшукових) дій звичайно не виключає надання експертом і науково-технічної допомоги слідчому, але ця функція в діяльності експерта, на відміну від участі спеціаліста, є другорядною.

Істотна відмінність полягає також у тому, що коли діяльність спеціаліста обмежується часом проведення слідчої (розшукової) дії та завершується одночасно з її закінченням, то для експерта присутність під час проведення слідчої (розшукової) дії умовно можна розглядати як один з етапів проведення експертизи.

Всі зазначені особливості дають підставу виділити участь експерта і участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) і судових дій як процесуальні форми використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. При цьому участь в огляді трупа та його ексгумації є за законом обов'язковою. Інші ж форми участі спеціаліста (експерта) у процесуальних діях для слідчого завжди факультативні, оскільки рішення про їх залучення він приймає залежно від особливостей конкретної справи.

Залучення до слідчої (розшукової) дії експерта у справі, як правило, здійснюється в межах раніше винесеної постанови про призначення судової експертизи [289, с.228], в якій може бути сформульовано і відповідне завдання експерту щодо участі у процесуальній дії. При цьому, слідча (розшукова) дія здійснюється одночасно з провадженням експертизи, часто є одним з етапів експертизи, оскільки мета процесуальної дії, як правило, безпосередньо пов'язана з вирішенням питань, поставлених перед експертом. Зрозуміло, що у такому випадку рішення слідчого, прокурора, суду про провадження слідчої (розшукової) дії та про залучення до участі у ній експерта ніякого додаткового процесуального оформлення не вимагає.

Таким чином, ініціатива про участь експерта у провадженні слідчої (розшукової) дії може надходити як від слідчого, прокурора, так і від самого експерта. При цьому вважаємо, що у випадку призначення експертизи стороною обвинувачення (слідчим, прокурором), або судом, експерт для участі у слідчій (розшуковій) дії повинен звернутися до них з клопотанням, у якому викласти причини, які обумовлюють необхідність такої участі, та визначити завдання, які підлягають вирішенню під час проведення відповідної процесуальної дії.

У випадку ж самостійного залучення експерта стороною захисту чи призначення експертизи ухвалою слідчого судді за заклопотанням сторони захисту, клопотання експерта про забезпечення його участі у слідчій (розшуковій) дії повинно адресуватись саме стороні захисту, а не слідчому судді. Отримавши таке клопотання експерта, підозрюваний чи його захисник повинен звернутися до слідчого, а у випадку його відмови до слідчого судді, з клопотанням про проведення відповідної слідчої (розшукової) дії за участю експерта.

Участь експерта у провадженні слідчих (розшукових) дій можлива як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового розгляду. Це випливає з положень ст.ст. 242, 332, 333 КПК України та підтверджується матеріалами судової практики.

Так, відповідно до матеріалів кримінального провадженні № 12012250230000402 про обвинувачення ОСОБА_1, за ч. 2 ст. 125 КК України ОСОБА_1 обвинувачується в тому, що 29 грудня 2012 року близько 11 години на ринку по вул. Дзержинського, м. Сміла, Черкаської області, на ґрунті раптово виниклих неприязних відносин, діючи з прямим умислом, наніс один удар кулаком в область правого вуха ОСОБА_3, заподіявши йому відповідно до висновку експерта № 133 від 24.04.2013 р. легкі тілесні ушкодження, що спричинили короткотривалий розлад здоров'я.

Під час судового розгляду свідки ОСОБА_5, ОСОБА_6 і ОСОБА_7 а також обвинувачений у своїх показаннях зазначили, що тілесні ушкодження заподіяні потерпілому ОСОБА_3 були спричинені в їх присутності але за обставин, які суттєво відрізняються від тих, що зазначені в обвинувальному акті. У зв'язку із викладеними обставинами, представник потерпілого заявив клопотання про

доручення органу досудового розслідування провести слідчий експеримент, до участі в якому залучити обвинуваченого ОСОБА_1, свідків ОСОБА_5, ОСОБА_6 і ОСОБА_7 в ході якого запропонувати зазначеним свідкам, обвинуваченому а також свідку ОСОБА_8 в присутності судово-медичного експерта відтворити механізм заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень за обставин, наведених ними під час судового розгляду, а за його результатами – провести судово-медичну експертизу.

Заслухавши думку учасників судового розгляду, враховуючи, що питання про імовірність заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень за обставин, на які вказують обвинувачений і свідки, під час досудового слідства не вирішувалося, слідчий експеримент за участю свідка ОСОБА_8 проведений із залученням лише одного статиста, в той час, коли в подіях, крім нього приймали участь дві особи, і проведення таких слідчих експериментів дозволить перевірити обставини, які мають істотне значення для кримінального провадження, та відповідне клопотання заявлене представником потерпілого, який є стороною кримінального провадження, і відповідно до ст.ст. 56, 332, 333 КПК України має право звертатися до суду з відповідним клопотанням, суд вирішив за необхідне задовольнити клопотання представника потерпілого, доручити органу досудового розслідування провести слідчі експерименти, в ході яких запропонувати обвинуваченому і кожному із названих свідків показати механізм заподіяння тілесних ушкоджень потерпілому в присутності експерта, із залученням статистів що відповідатимуть кількості учасників подій.

Враховуючи, що для визначення ймовірності отримання потерпілим тілесних ушкоджень за обставин що будуть встановлені під час проведення слідчих експериментів, необхідні спеціальні знання в галузі медицини, то суд вирішив задовольнити і клопотання про призначення судово-медичної експертизи за результатами проведення відповідних слідчих експериментів.

Таким чином, суд однією ухвалою призначив судово-медичну експертизу та доручив слідчому провести слідчі експерименти за участю обвинуваченого ОСОБА_1, свідків ОСОБА_5, ОСОБА_6, ОСОБА_7 та ОСОБА_8, до участі в яких

залучити судово-медичного експерта для з'ясування питань, наведених в описовій частині ухвали [336].

На стадії судового розгляду експерт може також брати участь: а) в огляді місця події та речових доказів; б) у допиті обвинувачених, потерпілих, свідків з метою з'ясування обставин, які стосуються предмету судової експертизи; в) в обговоренні та формулюванні питань, які підлягають вирішенню; г) у витребуванні матеріалів і документів, необхідних для дачі висновку, оголошенні у суді показань обвинувачених, потерпілих, свідків, протоколів слідчих (розшукових) дій, витребуванні чи відборі зразків для експертного дослідження. Відповідні клопотання експерта підлягають задоволенню, якщо вони сприяють вирішенню завдань кримінального судочинства [198, с. 112].

Закон не обмежує кількість експертів, які можуть брати участь у слідчій (розшуковій) дії. Це питання вирішується виходячи з особливостей призначеної експертизи. Так, якщо призначена комісійна чи комплексна експертиза, доцільною є участь у провадження процесуальних дій групи експертів з однієї чи різних галузей знань відповідно. У такому випадку кожен з експертів незалежний один від одного, не обмежений у правах, визначених ст. 69 КПК України та у своїх судженнях. Усі вони несуть передбачену законом відповідальність за недотримання норм чинного законодавства. Водночас, всі дії експертів під час проведення слідчої (розшукової) дії повинні бути максимально узгоджені.

Як вже зазначалось, будучи присутнім під час проведення процесуальної дії, експерт може та повинен використовувати свої спеціальні знання та навики з метою сприяння слідчому у виявленні, фіксації та вилученні предметів та документів (в тому числі тих, які мають безпосереднє відношення до проведення експертизи), у застосуванні технічних засобів та ін.

Разом з тим вважаємо, що обставини, передбачені ст. 77 та 79 КПК України, виключають участь експерта у кримінальному провадженні та стосуються як проведення ним експертизи, так і будь-якої слідчої (розшукової) чи іншої процесуальної дії.

З’ясування вказаних обставин – обов’язок слідчого (прокурора, суду). У зв’язку з цим перед початком відповідної процесуальної дії особа, яка керує її проведенням, пересвідчується у компетентності експерта, з’ясовує його стосунки з учасниками кримінального провадження, наявність інших підстав для відводу. Якщо такі підстави будуть встановлені пізніше, відвід експерту може бути заявлений підозрюваним чи його захисником.

Таким чином, участь експерта у проведенні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій є додатковою (допоміжною) процесуальною формою використання ним спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Така діяльність експерта має багато спільних рис з роботою спеціаліста. Разом з тим детальний аналіз функцій зазначених суб’єктів кримінального провадження дозволяє зробити висновок про суттєві відмінності між ними. Основною особливістю участі експерта у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях є те, що мета такої участі обмежується, підпорядковується та визначається завданнями експертизи, проведення якої доручено даному експерту, є етапом її проведення. З цього випливають інші характерні риси участі експерта у процесуальних діях.

Іншою допоміжною формою участі експерта у кримінальному провадженні є консультування сторін кримінального провадження, слідчого судді, суду. Як свідчить вивчення матеріалів судово-слідчої практики найчастіше має місце консультування з таких питань:

1) визначення виду і найменування експертизи, яку необхідно призначити для вирішення певних питань;

2) роз’яснення компетенції тієї чи іншої експертизи та орієнтовного переліку питань, які нею вирішуються;

3) визначення кола матеріалів для порівняльного дослідження та переліку вихідних даних, необхідних для її виконання;

4) роз’яснення способів виявлення, фіксації, вилучення, упаковки та транспортування об’єктів дослідження;

5) роз’яснення методики отримання матеріалів, вихідних даних, необхідних для виконання експертного дослідження;

6) вибір експерта і експертної установи;

7) роз’яснення значення окремих методів дослідження і одержуваних при цьому результатів;

8) роз’яснення методики оцінки окремих складових частин дослідницької частини і всього висновку експертизи;

9) роз’яснення порядку та методики призначення додаткової і повторної експертизи.

Анкетування слідчих свідчить, що у випадку виникнення труднощів із зазначених питань за консультацією до експерта звертались 30%. 27% опитаних звертались за допомогою до колег, 24% – до довідкової літератури, 7% – до керівників експертних підрозділів, у 12% – у практиці не виникало труднощів щодо формулювання питань.

Про необхідність звернення за консультаціями експерта із зазначених вище питань свідчить також те, що в постановах і ухвалах часто ставляться питання, які виходять за межі компетенції експерта, питання дублюються, порядок питань суперечить логіці дослідження, буває некоректна постановка питань, що значно ускладнює роботу експертів [312, с.108]. Так, у постанові Корецького районного суду Рівненської області від 07.12.2010 р. про призначення додаткової пожежно-технічної, електро-технічної експертизи у справі за обвинуваченням О. за ч. 2 ст. 367 КК суд поставив експертам питання, яке по-перше, є явно некоректним за змістом; по-друге, за суттю є юридичним і, по-третє, суперечить вимогам ч. 1 ст. 275 КПК (межі судового розгляду): «Чи вправі була медсестра К., з точки зору дотримання Правил пожежної безпеки, безконтрольно залишати на період з 1 (першої) год. 15 хв. ночі до 5 год. 30 хв. ранку в кімнаті № 5, де знаходилась немічна К., ввімкнений електросвітильник?». Серед питань, що виходять за межі компетенції експерта, у постановах судів є, наприклад, і таке: «Чи маються в історії хвороби докази лікування у потерпілої перелому носа?» (постанова Київського районного суду м. Полтави від 27.09.2010 р. у справі щодо Б.) [329].

Крім того, до постанов та ухвал часто не подається перелік об’єктів, що підлягають дослідженню, в тому числі порівняльних зразків та інших матеріалів.

До експертних установ часто направляються об’єкти, щодо яких неможливо провести дослідження. Так, ухвалою районного суду було призначено технічну експертизу реквізитів документа, а на дослідження доставлено копію договору, укладеного між громадянами. Ставилось питання, яким шляхом (наприклад, монтажу за допомогою комп’ютерної або копіювально-розмножувальної техніки) виготовлено цю копію. Але за копією неможливо встановити, чи відбувся монтаж [312, с.109].

Зазначене свідчить про те, що у системі кримінального судочинства консультаційна діяльність експерта розвинена ще не в повній мірі. Значною мірою це пов’язано з відсутністю науково обґрунтованих рекомендацій, що забезпечують практичну реалізацію спеціальних знань в цілях кримінального провадження [124]. На це вказує і Т.В. Авер’янова, справедливо зазначаючи, що даний вид діяльності може надати суттєву допомогу слідчому при використанні доказів [7, с. 178].

У зв’язку з цим, необхідно розкрити поняття консультаційної діяльності експерта як учасника кримінального судочинства.

Сутність консультаційної діяльності експерта у кримінальному судочинстві представляє собою динамічну систему спеціальних знань про прийоми прикладного характеру для цілей кримінального провадження. Визначальним елементом даного виду діяльності є спеціальні знання, професійні за своєю суттю. Їх зміст може бути представлено як знання в галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, носієм якого є експерт.

У певному розумінні це особлива функція експерта [82, с.615], комунікативна форма відносин, що виникають між ним і слідчим.

Як експерт, особа, яка володіє спеціальними знаннями, має право консультувати сторону кримінального провадження або суд лише з питань, які стосуються проведення дорученої йому раніше у даному кримінальному провадженні експертизи. Якщо із зазначених питань сторону кримінального провадження чи суд консультує особа, якій не доручалась дана експертиза, вона користуватиметься процесуальним статусом не експерта а спеціаліста.

При цьому, вважаємо, що у контексті вимог п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України експерт може консультувати лише ту сторону кримінального провадження, яка призначала експертизу, або суд. Консультування сторони, яка експертизу йому не призначала, недопустиме.

Консультаційна діяльність експерта може бути реалізована ним як в усній (поради, рекомендації), так і письмовій формі (довідки, акти). Вона може бути реалізована як у процесуальній (в окремих випадках), і в непроцесуальній формі [80, с.98; 166, с.84-89; 303, с.18].

Однак, незалежно від форми застосування консультаційна діяльність, як зазначає Є.А. Артамонова, не повинна носити дослідницький характер, а бути виключно роз'яснювально-консультативною [16, с. 129-130].

Дослідження організації проведення консультацій експерта дозволяє зробити висновок про процесуальну невизначеність цієї форми участі експерта у кримінальному провадженні. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне ч. 1 ст. 69 КПК України після слів «...дати висновок» доповнити словом «консультації» і далі по тексту.

За допомогою допоміжних форм участі експерта у кримінальному провадженні можливе також повідомлення стороні кримінального провадження відомостей, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких не ставилися питання (ч. 3 ст. 102 КПК України).

З огляду на вимоги п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України такі відомості експерт має право повідомляти лише особі, яка його залучила, або суду.

До таких відомостей відносяться і обставини, які сприяли (могли сприяти) вчиненню злочинів, та були виявлені у процесі узагальнення та аналізу експертної практики для вжиття заходів з їх усунення.

Підставою для надання інформації про відповідні обставини може бути експертне завдання, сформульоване у постанові про призначення експертизи. Вони можуть бути встановлені також у порядку експертної ініціативи.

Однак, необхідно зазначити, що не всі науковці однозначні у думці про вивчення криміналістикою причин та умов, які сприяють вчиненню злочинів, а

також засобів та методів їх попередження. Таке завдання вирішується кримінологією, яка для цього використовує дані криміналістики [17, с.12].

Немає чіткого закріплення обов'язку сторони обвинувачення встановлювати причини та умови вчинення злочину також і у новому КПК України, який не містить відповідної норми на зразок ст. 23 КПК України 1960 року, у якій передбачалось, що при провадженні дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи орган дізнання, слідчий, прокурор зобов'язані виявляти причини і умови, які сприяли вчиненню злочину [165].

Разом з тим, вважаємо, що було б неправильно думати про виключення профілактичної складової з діяльності слідчого та прокурора. Про це свідчить положення ч. 1 ст. 91 КПК України, відповідно до якого доказуванню підлягають: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

Відповідно до ст. 66 КК України до обставин, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання (п. 4 ч. 1 ст. 91 КПК України) поряд з іншими слід відносити вчинення злочину: а) внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин (п. 5 ч. 1 ст. 66 КК України); б) під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України); в) під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого (п. 7 ч. 1 ст. 66

КК України). При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом’якшують, і інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК України.

Таким чином, встановлення причин та умов вчинення злочину охоплюється межами доказування у кримінальному провадженні.

Враховуючи зазначене обґрунтованою вважаємо позицію А.І. Вінберга, О.М. Васильєва та інших науковців про включення до предмету криміналістики профілактичної діяльності правоохоронних органів під час розкриття та розслідування злочинів [43, с.31; 53, с.4].

Р.С. Бєлкін, поділяючи думку про включення попередження злочинів до завдань криміналістики, дійшов висновку про те, що профілактична діяльність є предметом теорії експертної профілактики як одного з елементів загальної теорії судової експертизи [22, с. 61].

Аналіз норм КПК України дозволяє зробити висновок про відсутність у ньому належного правового регулювання профілактичної діяльності експерта у кримінальному провадженні, що певною мірою ускладнює її [79, с.3-19].

Про негативний вплив цієї прогалини у кримінально-процесуальному законодавстві свідчать результати проведеного анкетування. Так, 89% опитаних слідчих працівників вказали, що від експертів пропозиції щодо попередження та профілактики злочинів не надходили жодного разу. 6% зазначили, що такі пропозиції надходили вкрай рідко. 5% відповіли, що такі пропозиції надходили від керівника експертної установи за результатами узагальнення результатів експертиз.

Поділяємо думку І.Я. Фрідмана про те, що включення відповідної статті до КПК сприяло б залученню експерта до профілактичної діяльності [341, с.91-108]. Про необхідність регламентації профілактичної діяльності експерта у кримінально-процесуальному законі вказували також Р.С. Бєлкін, Ю.Г. Корухов, Ю.К. Орлов та ін. [25, с.21-23; 153, с.16; 215, с.23-26].

На думку Д.П. Гуріної експертна профілактика – це складне системне утворення, основу якого складає діяльність експертів, які за допомогою своїх спеціальних знань проявляють обставини, що сприяють (могли б сприяти) вчиненню

правопорушень [77, с.14]. І.А. Алієв зазначає, що експертна профілактика здійснюється у конкретних експертизах, під час узагальнення експертної практики, розробки науково-дослідницької тематики, проведення тематичної роботи й правової пропаганди, тобто пов’язана зі всіма напрямами діяльності експертних установ [11, с.124]. З наведених визначень вбачається, що основною ознакою профілактичної діяльності є ініціатива експерта щодо встановлення вказаних обставин, в тому числі й ознак злочину чи іншого протиправного діяння та внесення пропозицій щодо реагування на ці обставини.

До предмета експертної профілактики входять закономірності, які сприяли вчиненню злочину, які ускладнюють вчинення злочину й, природно, будуть ускладнювати вчинення інших аналогічних злочинів, якщо їх взяти до уваги в профілактичній роботі, та закономірності запобігання злочинам шляхом застосування спеціальних знань [235, с.13].

Безпосередніми об'єктами експертної профілактики є обставини, чи в загальному розумінні – явища (недоліки, порушення, дефекти тощо), які сприяють вчиненню або приховуванню злочинів чи інших протиправних дій.

До видів профілактичних заходів, визначених експертами відносять: діагностичні та ідентифікаційні; загальні та детальні [78, с.146-151], за змістом та спрямованістю технічні, організаційні та методичні [189, с.150].

Формами експертної профілактики є процесуальна та непроцесуальна [342]. Процесуальна форма передбачає участь експерта у виявленні обставин, що сприяють вчиненню злочину. Цю діяльність судовий експерт здійснює під час участі у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, а також за завданням ініціатора призначення експертизи і досліджень або в порядку прояви експертної ініціативи [77, с.12]. У цих випадках судовий експерт пропонує свої міркування з питань, які цікавлять слідство, або під час проведення експертного дослідження встановлює факти, що виходять за межі питань, поставлених у постанові про призначення судової експертизи.

Якщо судовий експерт з’ясовує, що подані йому для дослідження матеріали

дозволяють вирішити питання профілактичного характеру, які не зазначені у постанові чи ухвалі про призначення експертизи, доцільно інформувати про це ініціатора її призначення. Якщо ініціатор згоден з висновками експерта, він може надати експерту нові документи (матеріали), повідомити додаткові дані або внести додаткові запитання до постанови про призначення експертизи [285, с.31].

Додаткові відомості, виявлені експертними методами, можна оформити в якості приміток у висновку експерта. Якщо з тактичних міркувань такі відомості недоцільно додавати в текст висновку, то результати дослідження можна описати в супровідному відношенні до експертного висновку [116, с.33].

Профілактичні рекомендації, розроблені в процесі проведення експертизи, доцільно направляти тільки органу (особі), який призначив експертизу. Такі рекомендації є частиною експертного висновку, тому вони обов'язково повинні оцінюватися органом (особою), який призначив експертизу, в сукупності з іншими матеріалами справи [62, с.33].

Непроцесуальна форма профілактичної діяльності зумовлена тим, що вона та її види прямо не передбачені законом, а регламентуються, як правило, відомчими нормативними актами. Необхідно виділити загальні напрямки непроцесуальної профілактичної діяльності судових експертів. До них відносяться: довідково-консультативна діяльність; узагальнення експертної практики; розробка профілактичних пропозицій; проведення науково-практичних досліджень з проблем профілактики правопорушень; правова пропаганда з використанням як засобів масової інформації, так і виступів безпосередньо перед населенням; проведення занять і семінарів з певною категорією посадових осіб (наприклад, з банківськими службовцями, нотаріусами, працівниками органів соціального забезпечення з питань поширення підроблених документів).

Таким чином, експертна профілактика – це діяльність з виявлення обставин, які сприяли вчиненню злочину (правопорушення) і розробки заходів щодо їх усунення. Експертна профілактика проводиться: 1) під час провадження експертизи у конкретному кримінальному провадженні (процесуальна форма експертної

профілактики); 2) на основі узагальнень експертної, слідчої та судової практики, наукових досліджень (непроцесуальна форма експертної профілактики). Експертна профілактика здійснюється шляхом: а) вказівки на обставини, що сприяли вчиненню злочину (правопорушення), у висновку експерта, складання повідомлення експерта про обставини, що сприяли вчиненню злочину (правопорушення), або профілактичної рекомендації; б) складання повідомлення компетентним органам про виявлені в результаті узагальнень практики і (або) наукових досліджень обставини, що сприяли вчиненню злочину (правопорушення), і можливі заходи щодо їх усунення, а також (або) участі експерта у правовій пропаганді.

Висновки до розділу 3

Концептуальним положенням діючого кримінально-процесуального законодавства є закріплення права сторони захисту самостійно залучати експертів на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов’язкової. Надання стороні захисту зазначеного вище права дозволяє їй отримати докази з метою обґрунтування власної позиції, яка часто не співпадає або суперечить позиції сторони обвинувачення, та забезпечує реалізацію закріпленої засади змагальності.

З метою уникнення практики одночасного призначення стороною обвинувачення та стороною захисту експертизи щодо того ж об'єкта та з тих же питань, доцільним вважаємо закріплення у КПК України процедури взаємного інформування сторін кримінального провадження про проведення експертизи з усіма наслідками, які з цього випливають. Закріплення обов’язку сторони обвинувачення інформувати сторону захисту про залучення експерта жодним чином не повинно перешкоджати проведення підозрюваним (обвинуваченим) чи його захисником власного експертного дослідження, навіть, якщо це призведе до дублювання результатів вже проведеної з цих питань експертизи за завданням сторони обвинувачення.

Аналіз положень чинного КПК України дозволяють зробити висновок, що під

час призначення та проведення експертизи підозрюваний (обвинувачений) позбавлений можливості повною мірою реалізувати права, передбачені ст. 42 КПК України. Ні у ст. 42 КПК України, яка закріплює перелік прав підозрюваного, ні у ст. 223 КПК України, ні у ст.ст. 242-245 КПК України, які регламентують порядок залучення експерта, не передбачає обов'язок сторони обвинувачення знайомити підозрюваного (обвинуваченого) з постановою про призначення експертизи на стадії досудового розслідування.

Закріплення обов'язку сторони обвинувачення після винесення постанови про призначення експертизи до направлення її у відповідну експертну установу, експерту під розписку повідомляти підозрюваного (обвинуваченого) про залучення експерта, а також про права та обов'язки, якими він наділений під час проведення експертизи, забезпечить здійснення стороною захисту таких прав, як заявляти відвід експерту; просити про залучення експерта з числа вказаних ними осіб; ставити додаткові запитання для отримання з них висновку експерта. Зазначені права хоча прямо не закріплені кримінальним процесуальним законодавством, однак випливають із змісту п. 13 ч. 3 ст. 42, ст. 223 та п. 4 ч. 2 ст. 244 КПК України.

Самостійними формами використання спеціальних знань у кримінальному провадженні є давання експертом показань. Сутність показань експерта вбачається в уточненні, роз'ясненні та доповненні висновку експерта, або ж обставин, які не знайшли у ньому відображення.

Додатковими формами використання експертом спеціальних знань у кримінальному судочинстві є його участь у провадженні слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, консультування сторони кримінального провадження, слідчого судді та суду з питань, які стосуються призначення експертизи у кримінальному провадженні, а також діяльність із встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочинів та визначення профілактичних заходів з їх усунення.

Дослідження організації проведення консультацій експерта дозволяє зробити висновок про процесуальну невизначеність цієї форми участі експерта у

кримінальному провадженні. У зв’язку з цим, вважаємо за доцільне ч. 1 ст. 69 КПК України після слів «...дати висновок» доповнити словом «консультації» і далі по тексту.

Профілактична діяльність експерта передбачає його участь у встановленні обставин, які сприяли вчиненні злочину, в тому числі ознак злочину чи іншого протиправного діяння та внесення пропозицій щодо реагування на ці обставини.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження проблем, пов’язаних із участю експерта у кримінальному провадженні, дозволило узагальнити наступні висновки:

1. До суб’єктів судово-експертної діяльності відносяться: 1) особи, які приймають процесуальні (владно-вольові) рішення (за дорученням слідчого судді чи суду) або за зверненням сторони кримінального провадження з боку захисту чи обвинувачення про призначення експертизи та її проведення; 2) особи та установи, які займаються організацією та забезпеченням проведення експертиз; 3) особи, які безпосередньо здійснюють експертні дослідження та оформляють їх результати.

2. Судовий експерт – це не зацікавлена у результатах провадження особа, яка на професійній основі володіє необхідними для вирішення судово-експертних завдань спеціальними знаннями, уміннями та практичними навиками, призначена експертом у порядку, встановленому законом, що прийняла об’єкти експертизи з метою проведення дослідження та надання висновку з питань, які виникають під час процесуального провадження і стосуються сфери її знань.

3. Експертом у кримінальному процесі може бути: 1) державний експерт, тобто співробітник державної експертної установи; 2) недержавний експерт, який може бути або співробітником недержавної експертної установи, або приватною особою, яка має спеціальні знання, необхідні для надання відповіді на питання слідства або суду (приватний експерт, який займається експертною діяльністю професійно, і спеціалісти у різних сферах діяльності, які залучаються у разі потреби для вирішення експертних завдань).

4. Міжнародно-правове регулювання участі судового експерта у кримінальному провадженні забезпечується наступними формами: 1) залучення експерта за запитом іноземної держави; 2) участь експерта у міжнародному кримінальному процесі; 3) проведення експертизи на місці експертами або комісією експертів; 4) надання висновку експерта; 5) консультування експертами з питань, які вимагають спеціальних знань; 6) надання спеціалістами допомоги при проведенні слідчих дій, які викликаються в якості експерта; 7) надання спеціалістами допомоги

при оцінці доказів, які викликаються в якості експерта; 8) залучення експертів міжнародними організаціями.

5. Правова регламентація участі судового експерта у кримінальному процесі зарубіжних країн базується на кримінально-процесуальному законі, а відомчі нормативні положення в основному конкретизують елементи його судово-експертної діяльності. У зарубіжних країнах присутні дві основні організаційні форми залучення експерта до кримінального процесу: 1) участь у кримінальному провадженні експертів із числа працівників спеціалізованих (медичних, психологічних, психіатричних тощо), в тому числі і експертних установ; 2) участь у кримінальному провадженні певних фахівців, включених до реєстраційних списків судових експертів, які ведуться країнами або, які отримали ліцензію на право проведення судової експертизи.

6. Експерт як самостійний учасник кримінального провадження наділяється процесуальним статусом, який можна визначити як сукупність прав, гарантій його реалізації, обов'язків та відповідальності.

Процесуальний закон надає експерту ряд прав та обов'язків, які, є найважливішими юридичними гарантіями сумлінності та правдивості, об'єктивності та всебічності експертних досліджень. Права та обов'язки експерта як учасника кримінального провадження викладені у ст. 13 Закону України «Про судову експертизу» та ст. 69 КПК України. Ознайомлення із змістом даних нормативних актів засвідчує відмінності у визначенні та формулюванні окремих положень, що не сприяє однозначності їх розуміння. Вирішенням даної проблеми повинен стати уніфікований підхід до понятійного апарату у законодавстві про судово-експертну діяльність та додаткове формулювання окремих прав та обов'язків експерта у КПК України. В такому випадку, пропонуємо виключити ч. 6 і 7 із ст. 69 КПК України, а ч. 3-5 даної норми викласти у наступній редакції:

«3. Експерт має право:

1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;

2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків для проведення експертного дослідження та про залучення інших експертів;

3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення процесуальних дій та ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження особам, які беруть у них участь;

4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання;

5) одержати відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань та винагороду за виконану роботу, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт;

6) заявляти клопотання про забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав;

7) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу.

4. Експерт не має права за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи.

5. Експерт зобов'язаний:

1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його;

2) прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту;

3) забезпечити збереження об'єкта експертизи;

4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід провадження експертизи та її результати;

5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених КПК України (ч. 5 ст. 69 КПК України);

6) невідкладно заявити клопотання особі, яка призначила експертизу чи суду, що доручив її проведення щодо уточнення питань у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення;

7) письмово повідомити особу, яка його залучила чи суд, що доручив проведення експертизи про відмову від її проведення, якщо поставлені питання виходять за межі спеціальних знань експерта або наданих йому матеріалів недостатньо для вирішення поставлених питань, а також якщо провести експертизу неможливо без залучення інших експертів».

7. Невід'ємним елементом процесуального статусу експерта є його відповідальність. За невиконання чи неналежне виконання покладених на експерта процесуальним законом обов'язків він може бути притягнутий до адміністративної, дисциплінарної, кримінальної, кримінально-процесуальної та матеріальної відповідальності.

8. Структурним елементом процесуального статусу експерта є гарантії реалізації його прав у кримінальному провадженні, які включають в себе юридично визначені процедури створення умов для реалізації експертом своїх прав, охорону та захист його прав від протиправних посягань. Гарантіями прав експерта є обов'язки інших осіб (органів досудового розслідування, суду, осіб, які залучили експерта), що беруть участь у кримінальному провадженні. Встановлено, що одні процесуальні права експерта у кримінальному провадженні є одночасно процесуальними гарантіями забезпечення інших його процесуальних прав.

Гарантіями прав експерта є виплата йому винагороди за виконану роботи та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом з метою надання пояснень чи показань. Умовою забезпечення професійних прав експерта є заходи забезпечення безпеки експерта та членів його сім'ї від протиправних посягань. Гарантіями реалізації прав експерта у кримінальному провадженні також виступають гарантії його незалежності, які виражаються в процедурі залучення

експерта у провадження, самостійності у виборі методик експертного дослідження тощо.

9. Проведення судової експертизи як основної процесуальної форми використання експертом спеціальних знань у кримінальному провадженні передбачає аналіз за завданням сторони кримінального провадження, слідчого судді, суду особою, яка володіє спеціальними знаннями, – експертом, матеріальних об'єктів експертизи, які надаються в його розпорядження, а також різних документів з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження.

Важливим з практичної точки зору є виділення тих ознак судової експертизи, які в кожному конкретному випадку могли б визначати потребу сторони кримінального провадження, слідчого судді та суду в тому чи іншому класі, роді (виді) та підвиді судових експертиз. До таких ознак належать предмет, об'єкти і методи експертного дослідження.

10. Згідно ч. 2 ст. 243 КПК України для залучення експерта захисником достатньо його письмового звернення або укладення відповідного договору з експертом (експертною установою), у якому зазначається: 1) назва експертизи; 2) номер кримінального провадження; 3) питання, які поставлені на вирішення експерту.

11. У випадку необхідності пред'явлення експерту стороною захисту оригіналів документів, які знаходяться у володінні певних фізичних чи юридичних осіб, сторона захисту має право звернутися до слідчого судді під час досудового розслідування із клопотанням про тимчасовий доступ до речей і документів.

З огляду на вимоги ст. 159 КПК України тимчасовий доступ до речей і документів повинен надаватись слідчому як представнику сторони обвинувачення (в тому числі у випадках, якщо з відповідним клопотанням звернулись представники сторони захисту), який на вимогу експерта зобов'язаний відповідні речі чи документи надати у розпорядження експерта.

12. Необґрунтованою вважаємо позицію законодавця про необхідність пред'явлення слідчому судді копій документів, які підтверджують неможливість

самостійного залучення експерта стороною захисту, та пропонуємо п. 2 ч. 2 ст. 244 КПК України викласти у наступній редакції: «2) копії документів, які підтверджують відмову слідчого, прокурора в задоволенні клопотання сторони захисту про залучення експерта».

13. З метою уникнення випадків одночасного призначення стороною обвинувачення та стороною захисту експертизи щодо того ж об'єкта та з тих же питань доцільним вважаємо закріплення у КПК України процедури взаємного інформування сторін кримінального провадження про проведення експертизи з усіма наслідками, які з цього випливають.

14. Висновок експерта – це самостійний вид доказів, процесуальна сутність якого представляє собою письмово викладені мотивовані висновки про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, спеціально призначеної особи – експерта, засновані на його спеціальних знаннях і отримані за результатами експертного дослідження матеріальних носіїв інформації, представлених йому стороною кримінального провадження, слідчим суддею, судом під час провадження судової експертизи.

15. З метою вдосконалення порядку призначення і провадження судових експертиз, а також додаткових форм використання експертом спеціальних знань вважаємо за необхідне внести наступні зміни і доповнення до КПК України:

а) внести наступні зміни до ст. 11 Закону України «Про судову експертизу» та викласти її в наступній редакції: «Судовим експертом не може бути особа, засуджена за надання завідомо неправдивого висновку, за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків, за розголошення даних, що стали йому відомі під час проведення експертизи, а також за вчинення корупційного правопорушення, за яке настає кримінальна відповідальність, в тому числі і тоді, коли судимість за ці злочини у неї знята або погашена»;

б) доповнити ст. 243 КПК України положенням наступного змісту: «У випадках провадження судової експертизи в експертній установі, слідчий має право через керівника експертної установи запрошувати до себе експерта, з метою: отримання відомостей про спеціальність, компетенцію та стаж роботи експертом; встановлення

його відносин з підозрюваним, його захисником, потерпілим та іншими учасникам кримінального провадження; з'ясування, чи немає інших підстав для його відводу;

в) п. 4 ч. 5 ст. 69 КПК України виключити, а у ст. 243 КПК України закріпити обов'язок сторони обвинувачення після винесення постанови про призначення експертизи до направлення її у відповідну експертну установу, експерту під розписку ознайомлювати підозрюваного (обвинуваченого) та його захисника з документом про залучення експерта, роз'яснювати та вживати заходів для забезпечення реалізації їх права бути присутніми при проведенні експертного дослідження, за виключенням провадження, що містить державну таємницю, а також інших прав, передбачених КПК України;

г) ст. 3 КПК України доцільно доповнити пунктом 24-1 наступного змісту: «Судова експертиза – виконуване за дорученням сторони кримінального провадження, слідчого судді або суду дослідження, що вимагає спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла з метою отримання достовірних відповідей на питання, що виникли у процесі доказування у кримінальному провадженні, та проводиться у порядку, визначеному цим Кодексом»;

д) ст. 245 КПК України доповнити положенням наступного змісту: «Експерт має право самостійно отримувати експериментальні зразки для порівняльного дослідження, якщо це передбачено методикою експертного дослідження. Відомості про провадження зазначеної дії експерт повинен відобразити у своєму висновку»;

е) ч. 3 ст. 69 КПК України доповнити пунктом наступного змісту: «оскаржувати дії (бездіяльність) та рішення слідчого, прокурора та суду, які обмежують права експерта»;

є) внести зміни до ч. 1 ст. 356 КПК України, виклавши її перше речення наступним чином: «За клопотанням сторони кримінального провадження, потерпілого або за власною ініціативою суд має право викликати експерта для допиту для роз'яснення чи доповнення висновку, якщо для цього не вимагається проведення додаткових досліджень. Допит експерта до представлення ним висновку не допускається».

ж) доповнити ч. 8 ст. 69 КПК України наступного змісту: «Експерт на основі аналізу та узагальнення практики провадження експертиз, а також участі у слідчих (розшукових) та інших процесуальних діях, застосування криміналістичних засобів та методів за завданнями сторони кримінального провадження, слідчого судді чи суду повинен вживати заходів щодо встановлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочинів. У випадку їх встановлення негайно повідомляти про це слідчого та надавати свої пропозиції щодо їх усунення».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакиров К.К. Процессуальные и организационные проблемы применения специальных познаний при производстве судебных експертиз: Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Кайсын Кадырович Абакиров. – М., 2003. – 188 с.

2. Абрамова В.М. Природа нормативно-правових (процесуальних) помилок у діяльності судового експерта / В.М. Абрамова // Актуальні проблеми експертології: збірник матеріалів круглого столу. – Київ: Навчально-науковий інститут підготовки слідчих і криміналістів Національної академії внутрішніх справ, 2012. – С. 3-6.

3. Аверьянова Т.В. К вопросу о субъектах и объектах экспертного исследования / Т.В. Аверьянова, Ф.М. Джавадов // Актуальные проблемы судебной экспертизы / Труды Академии управления МВД РФ. – М., 1998. – С.43-55.

4. Аверьянова Т.В. Назначение экспертизы и стадии ее производства / Т.В. Аверьянова // Эксперт: Руководство для экспертов органов внутренних дел / Под ред. Т.В. Аверьяновой, В.Ф. Статкуса. – М., 2003. – С.305-336.

5. Аверьянова Т.В. Содержание и характеристика методов судебно-экспертных исследований / Т. В. Аверьянова. – Алма-Ата: КазНИИСЭ, 1991. – 232 с.

6. Аверьянова Т.В. Субъекты экспертной деятельности / Т.В. Аверьянова // Вестник криминалистики / Отв. ред. А.Г. Филиппов. Вып. 2. – М.: Спарк, 2001. – С.29-37.

7. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории / Т.В. Аверьянова. – М.: Норма, 2007. – 480 с.

8. Азаренко В.М. Тактические основы взаимодействия участников подготовки и проведения криминалистической экспертизы по уголовным делам : Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Виктор Михайлович Азаренко. – СПб., 2000. – 208 с.

9. Александрова И.Л. Судебный эксперт: некоторые особенности деятельности / И. Л. Александрова // Социология власти. – 2005. – № 4. – С. 140-146.

10. Аленін Ю. Публічна природа гарантій прав особи у кримінальному процесі / Ю. Аленін, Ю. Гурджі // Право України. – 2003. – № 4. – С.30-32.

11. Алиев И.А. Проблемы экспертной профілактики / Науч. ред.: Кафаров Т.М. – Баку: Азернешр, 1991. – 312 с.

12. Аминев Ф.Г. Некоторые вопросы назначения и производства судебных экспертиз / Ф.Г. Аминев // Южно-Уральские криминалистичекие чтения: матер. междунар. науч.-практ. конф. / под ред. И.А. Макаренко. – Уфа, 2004. – Вып. 12. – С.5-6.

13. Апарова Т.В. Суды и судебный процесс Великобритании: Англия, Уэльс, Шотландия / Т.В. Апарова; Институт международного права. – М.: Триада, Лтд, 1996. – 157 с.

14. Арешонков В.В. Типові помилки при проведенні криміналістичних експертиз та окремі шляхи їх попередження / В.В. Арешонков // Теорія і практика судової експертизи: збірник матеріалів круглого столу. – К.: Навчально-науковий інститут №2 Національної академії внутрішніх справ, 2016. – С.11-14.

15. Арсеньев В.Д. Соотношение понятий предмета и объекта судебной экспертизы / В.Д. Арсеньев // Проблемы теории судебной экспертизы: сб. науч. тр. ВНИИСЭ. – 1980. – № 44. – С.5-12.

16. Артамонова Е.А. Основы теории доказательств в современном уголовном судопроизводстве: учебное пособие для студентов высших и средних юридических образовательных учреждений / Е.А. Артамонова. – Москва: Юрлитинформ, 2010. – 165 с.

17. Баев О.Я. Криминалистическая адвокатология как подсистема науки криминалистики / О.Я. Баев // Профессиональная деятельность адвоката как обьект криминалистического исследования. – Екатеринбург, 2002. – С.11-18.

18. Баршев Я.И. Основания уголовного судопроизводства с применением к российскому уголовному судопроизводству / Я.И. Баршев. – СПб.: Типография 2-го отделения собственной Е.И.В. канцелярии., 1841. – 324 с.

19. Басай В.Д. Оцінка допустимості висновків експерта, складених зарубіжними фахівцями або судово-експертними установами зарубіжних держав, у кримінальному процесі україни / В.Д. Басай, С.О. Ковальчук // Прикарпатський юридичний вісник. Збірник наукових праць. – Вип. 1. – 2011. – С. 204-215.

20. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России: учебник / Б.Т. Безлепкин. – М.: Юристъ, 2004. – 730 с.

21. Белкин Р.С. Курс криминалистики. В 3 т. – Т. 2: Частные криминалистические теории / Р.С. Белкин. – М.: Юристъ, 1997. – 464 с.

22. Белкин Р.С. Криминалистика. Краткая энциклопедия / Р.С. Белкин. – М.: Большая Рос. Энцикл., 1993. – 111 с.

23. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории - к практике / Р.С. Белкин. – М.: Юрид. лит., 1988. – 304 с.

24. Белкин Р.С. Курс советской криминалистики. / Р.С. Белкин. – М.: Академия МВД СССР, 1978. – Т.2: Частные криминалистические теории. – 464 с.

25. Белкин Р.С. Судебная экспертиза: вопросы, требующие решения / Р.С. Белкин // Советская юстиция. – 1988. – № 1. – С.21-23.

26. Бичкова С.С. Експертиза в цивільному процесі України: Дис. … канд.. юрид. наук.: 12.00.03. / Світлана Сергіївна Бичкова. – К., 2003. – 177 с.

27. Бичкова С.С. Сутність висновку експерта // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2003. – № 2. – С.253-257.

28. Бичкова С.С. Цивільний процесуальний статус експерта / С.С. Бичкова // Криміналістичний вісник. – 2012. – № 1 (17). – С.15-21.

29. Бідняк Г.С. Нормативне забезпечення діяльності судових експертів ОВС в умовах змагальної системи судочинства / Г.С. Бідняк // Криміналістичний вісник. – 2013. – №2 (20). – С.87-91.

30. Біляков А.М. Допит судово-медичного експерта: можливості і недоліки /А.М. Біляков, Б.В. Михайличенко, С.С. Бондар // Теорія і практика судової експертизи: збірник матеріалів круглого столу. – К.: Навчально-науковий інститут №2 Національної академії внутрішніх справ, 2016. – С.57-58.

31. Бодров В.А. Психология профессиональной пригодности. Учебное пособие для вузов. / В.А. Бодров. – М.: ПЕР СЭ, 2001. – 511 с.

32. Бойльке В. Уголовно-процессуальное право ФРГ: Учебник для студентов юридических факультетов: Перевод с немецкого / В. Бойльке; [Под ред.: Л.В.

Майорова]; Пер.: Я.М. Плошкина. – 6-е изд., доп. и испр. – Красноярск: РУМЦ ЮО, 2004. – 352 с.

33. Бондар В.С. Гармонізація інституту використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві / В.С. Бондар // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2012. – С. 178-180.

34. Бурков И.В. Заключение и показания эксперта в уголовном процессе / И.В. Бурков. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 144 с.

35. Буряк Л.С. Особливості відповідальності експерта в цивільному процесі України / Л.С. Буряк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Вип 3. – Том 1. – 2014. – С.132-135.

36. Бутов В.Н. Уголовное судопроизводство Австрийской Республики: Опыт и проблемы организации и деятельности: Автореферат дисс.... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / В.Н. Бутов. – М., 1995. – 46 с.

37. Бутов В.Н. Уголовный процесс Австрии / В.Н. Бутов. – Красноярск: Издательство Красноярского университета, 1988. – 200 с.

38. Бутырин А.Ю. Проблемы реализации специальных строительно-технических знаний при расследовании разрушений строительных объектов / А.Ю. Бутырин, Д.С. Дубровский // Теория и практика судебной экспертизы. – 2013. – № 1 (29). – С.14-28.

39. Бухонський С.О. Щодо процесуального становища спеціаліста та експерта у кримінальному провадженні / С.О. Бухонський // Збірник матеріалів ІІ міжнародної науково-практичної конференції „Право: історія, теорія, практика” (м. Харків, 04-05 грудня 2015 р). – Харків, 2015. – С. 104-107.

40. Вальдман В. Компетенция эксперта в советском уголовном процессе: Автореф. дис…канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ташкентский государственный унывеситет им. В.И. Ленина. – Ташкент, 1966. – 19 с.

41. Вальдман В.М. Особенности компетенции эксперта при проведении повторных и дополнительных экспертиз, а также экспертиз, исходными данными которых служат выводы эксперта другой специальности / В.М. Вальдман // Проблемы судебной экспертизы, уголовного права и процесса: Сб. науч. тр. Под общей ред. М.С. Васиковой. – Ташкент.: ФАН, 1968. – С.5-61.

42. Васенков В. Допрос эксперта / В. Васенков // Социалистическая законность. – 1986. – № 9. – С.49-50.

43. Васильев А.Н. Предмет криминалистики / А.Н. Васильев // Социалистическая законность. – 1967. – № 1. – С.29-33.

44. Васильєва-Шаламова Ж.В. Судова експертиза в цивільному процесі: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Жанна Віталіївна Васильєва-Шаламова. – К., 2009. – 212 с.

45. Великий енциклопедичний юридичний словник / НАН України, Інститут держави і права ім. В.М. Корецького; ред. Ю.С. Шемшученко. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.

46. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ Перун. 2007. – 1736 с.

47. Вепрев В.С. Основания уголовно-процессуальной ответственности / В.С. Вепрев. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2007. – 272 с.

48. Веренич И.В. Допрос эксперта и специалиста при расследовании преступлений в сфере строительства / И.В. Веренич // Известия Российского государственного педагогического университета имени А.И. Герцена. Аспирантские тетради. – СПб.: РГПУ им. А.И. Герцена, 2008. – № 37 (80). – С.36-40.

49. Веренич И.В. Использование специальных знаний в процессе расследования преступлений, совершенных в сфере строительства, эксплуатации зданий и сооружений: Автореферат дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / И.В. Веренич. – М., 2010. – 27 с.

50. Ветрова Г.Н. Уголовно-процессуальная ответственность / Г.Н. Ветрова. – М.: Наука, 1987. – 112 с.

51. Використання спеціальних знань відповідно до нового Кримінального процесуального кодексу України: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 18.02.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/n0003323-13

52. Винберг А.И. К проблеме объектов судебной экспертизы / А.И. Винберг, Д.Я. Мирский, М.Н. Ростов // Общетеоретические вопросы судебной экспертизы: сб. науч. тр. – М.: ВНИИСЭ, 1982. – С.3-13.

53. Винберг А.И. Криминалистика / Под ред.: Винберг А.И., Митричев С.П. – М.: Госюриздат, 1950. – 304 с.

54. Винберг А.И. Криминалистика. Учебник 3-е изд., доп. и перераб. / Под ред.: Винберг А.И., Шавер Б.М. – М.: Госюриздат, 1949. – 272 с.

55. Винберг А.И. Криминалистическая экспертиза в советском уголовном процессе / А.И. Винберг. – М.: Госюриздат, 1956. – 220 с.

56. Винберг А.И. Судебная экспертология (общетеоретические и методологические проблемы судебньх экспертиз): научное пособие / А. И. Винберг, Н. Т. Малаховская. – Волгоград, 1979. – 120 с.

57. Владимиров Л.Е. Учение об уголовных доказательствах / Л.Е. Владимиров. – Тула: Автограф, 2000. – 464 с.

58. Воєвода А.Г. Основні положення залучення експертів на початковому етапі розслідування злочинів, передбачених статтею 415 КК України / А.Г. Воєвода // Матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 95-річчю з дня народження професора М.В. Сатлевського (м. Одеса, 2 листопада 2012 р). – Одеса: Фенікс, 2012. – 525 с.

59. Волинець Ю.С. Процес підготовки судових експертів та умови їх атестації / Ю.С. Волинець // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Pedagogica/2_95939.doc.htm

60. Волчецкая Т.С. Основы судебной экспертологии: учеб. пособие / Т.С. Волчецкая. – Калининград: Изд-во КГУ, 2004. – 196 с.

61. Выдря М.М. Гарантии прав участников процесса в судах первой и второй инстанции: Автореферат дисс... канд. юрид. наук: 12.00.09 / М.М.Выдря. – М., 1967. – 29 с.

62. Габуния Г.Г. О некоторых вопросах реализации профилактических рекомендаций экспертов / Г.Г. Габуния // Правовые, организационные и методические проблемы профилактической деятельности учреждений судебной экспертизы: Материалы Всесоюзной научно-практической конференции (9-10 октября 1986 г.). – Баку, 1986. – С.33-42.

63. Галкин В.М. Средства доказывания в уголовном процессе / Под ред.: Полевого Н.С. – М.: Юридическая литература, 1968. – Ч. 2. – 126 с.

64. Гапотченко Г.М. Окремі питання призначення експертиз за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / Г.М. Гапотченко // Криміналістичний вісник. – 2012. – № 2. – С. 27-31.

65. Гаркуша А.М. Про окремі аспекти присутності інших (крім експерта) осіб при проведенні судових експертиз у кримінальних справах / А.М. Гаркуша // Криміналістичний вісник. – 2012. – № 2 (18). – С. 181-189.

66. Глазунова И.В. Теоретические и правовые аспекты участия эксперта в досудебном производстве по уголовным делам: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Инесса Владимировна Глазунова. – Люберцы, 2009. – 230 с.

67. Гловюк И.В. Привлечение эксперта стороной защиты по УПК Украины 2012 г.: проблемные вопросы // Уголовный процесс и криминалистика: история и современность : Криминалистические чтения памяти д. ю. н., проф. Н.И. Порубова. – Минск : Академия МВД, 2015. Ч. 1. – С. 77-83.

68. Глотов О.М. Экспертиза в современном уголовном процессе ФРГ / О.М. Глотов // Правоведение. – 1978. – № 4. – С.68-74.

69. Голіна В.В. Судимість у змісті кримінальної відповідальності / В.В. Голіна // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1(1). – С. 252-257.

70. Головченко Л.М. Дискусії навколо обговорення Проекту Закону України «Про судово-експертну діяльність в Україні» / Л.М. Головченко // Актуальні

питання судової експертизи та криміналістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (7-8 листопада 2013 року). – Харків: Право, 2013. – С.9-10.

71. Гончаренко В. Деякі зауваження у зв'язку з прийняттям нового Кримінально-процесуального кодексу України / В.Гончаренко // Вісник академії правових наук України. – 2003. – № 2-3. – С. 73-74.

72. Гончаренко В.Г. Організаційні та правові проблеми судової експертизи в Україні / В.Г. Гончаренко // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 10. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://virtuni.education.zp.ua/info_cpu/sites/default/files/%20%D1%81%D1%83%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97%20%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%BF%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B7%D0%B0.pdf

73. Грамович Г.И. Основы криминалистической техники / Г.И. Грамович. – Мн.: Выш.школа, 1981. – 208 с.

74. Гриньків О.О. Заходи забезпечення безпеки у кримінальному судочинстві: [монографія] / О.О. Гриньків, А.О. Лящ. – Тернопіль: Астон, 2012. – 260 с.

75. Громов Н.А. Санкции в уголовно-процессуальном праве России / Н.А. Громов, С.А. Полунин. – М.: Городец, 1998. – 152 с.

76. Губина А.М. Личностные и творческие качества судебного эксперта / А.М. Губина // Вестник Ессентукского института управления, бизнеса и права. – 2011. – № 4. – С. 62-64.

77. Гуріна Д.П. Експертна профілактика: становлення та перспективи розвитку: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Д.П. Гуріна. – К., 2009. – 16 с.

78. Гуріна Д.П. Експертна профілактика: форми реалізації та способи фіксації / Д. П. Гуріна // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Вип. 1. – С.146-151.

79. Давудов Ф.Э. Актуальные проблемы теории и практики экспертно-профилактической деятельности учреждений судебной экспертизы системы Министерства юстиции / Ф.Э. Давудов, А.Р. Шляхов // Вопросы судебной

экспертизы. Материалы Всесоюзной научно-практической конференции, посвященной проблемам профилактической деятельности судебно-экспертных учреждений системы Министерства юстиции СССР. – Баку, 1973. – № 16. – С.3-19.

80. Данилкин И.А. Взаимодействие следственных и экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел / И.А. Данилкин. – М.: Юрлитинформ, 2000. – 184 с.

81. Девятова О.В. Решения Европейского суда по правам человека в механизме уголовно-процессуального регулирования / [Под науч. ред. Л.Г. Татьяниной]. – М.: Юрлитинформ, 2010. – 200 с.

82. Демидова Е.Е. Функции сведущих лиц в уголовном судопроизводстве / Е.Е. Демидова // Криміналістика XXI століття: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25 - 26 листоп. 2010 р. – Х.: Право, 2010. – С.613-616.

83. Денисов А.Е. Специалист как участник уголовного судопроизводства: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Александр Эдуардович Денисов. – М., 2010. – 203 с.

84. Дереча Л.М. Професійна етика судового експерта / Л.М. Дереча // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (7-8 листопада 2013 року). – Харків: Право, 2013. – С.12-13.

85. Джавадов Ф.М. Концептуальні основи розвитку судової експертизи в сучасних умовах: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Ф.М. Джавадов. – К., 2000. – 30 с.

86. Джавадов Ф.М. Концептуальные основы розвития судебной экспертизы в современных условиях: Дис…д-ра. юрид. наук: 12.00.09. / Фуад Муса оглы Джавадов. – Баку, 2000. – 306 с.

87. Джавадов Ф.М. Экспертная деятельность и развитие науки о судебной экспертизе. / Ф.М. Джавадов. – Баку: Эль, 1998. – 187 с.

88. Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, який

затверджено Наказом Міністерства юстиції України № 611/5 від 19 квітня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0611323-12

89. Договір про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Грузії в галузі судової експертизи від 9.01.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.minjust.gov.ua/23173

90. Додаток до Регламенту (стосовно розслідувань) від 07.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_067/page2

91. Доля Е.А. О доказывании и доказательствах / Е.А. Доля // Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации: год правоприменения и преподавания: Материалы международной научно-практической конференции, (27-28 октября 2003 г.). – М.: Изд-во МГЮА, 2004. – С.174-178.

92. Дорошенко О.Ф. Судова експертиза як засіб доказування при розгляді цивільних справ щодо порушення прав на об'єкти інтелектуальної власності: Дис. … канд. юрид. наук 12.00.03 / Олександр Федорович Дорошенко. – К., 2007. – 207 с.

93. Другий додатковий протокол до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах від 08.11.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_518

94. Дудич А.В. Висновок і показання експерта: правова природа та співвідношення понять / А.В. Дудич // Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, Україна, 10-11 жовтня 2014 р.). – Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. – 144 с. – С. 129-131.

95. Дудич А.В. Відповідальність експерта у кримінальному провадженні України / А.В. Дудич // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2015. – №30. – С.132-136.

96. Дудич А.В. Забезпечення прав підозрюваного (обвинуваченого) під час проведення судової експертизи / А.В. Дудич // Вісник Чернівецького факультету

Національного університету «Одеська юридична академія». – 2014. – Вип. 3. – С. 227-237.

97. Дулов А.В. Права и обязанности участников судебной экспертизы / А.В. Дулов; Под ред.: Карев Д.С. – Минск: Изд-во М-ва высш., сред. спец. и проф. образования БССР, 1962. – 408 с.

98. Дьяконова О.Г. Заключения и показания эксперта и специалиста / О.Г. Дьяконова // Бизнес в законе. – 2008. – №1. – С. 114-117.

99. Експертизи у судовій практиці: наук.-практ. посіб. / За заг. ред. В.Г. Гончаренка. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 387 с.

100. Енгибарян В.Г. Правовые основы экспертной деятельности по Уголовно-процессуальному законодательству Республики Армения / В.Г. Енгибарян // Евразийский Союз Ученых. – 2015. – №12-4 (21). – С.103-107.

101. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20.04.1959 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_036

102. Європейська угода про осіб, які беруть участь у процесі Європейського суду з прав людини від 05.03.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_324

103. Єрмоленко Д.О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі: Дис ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Дмитро Олександрович Єрмоленко. – Х., 2002. – 176 с.

104. Жеребко О.І. Питання сутності судово-експертної діяльності / О.І. Жеребко // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2012. – С. 254-257.

105. Жеребко О.І. Судово-експертна діяльність: сутність, принципи, організаційні основи: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Олександр Іванович Жеребко. – Запоріжжя, 2010. – 236 с.

106. Жигалов Н.Ю. Ответсвенность в профессиональной деятельности судебного эксперта / Н.Ю. Жигалов, А.Н. Хоменко // Вестник Томского государственного университета. – 2011. – № 343 – С.128-130.

107. Зайцева Е.А. Уголовная ответственность в механизме правового регулирования судебно-экспертной деятельности // Вектор науки ТГУ. – 2011. – № 4(7). − С.29-32.

108. Замиховский М.И. Перспективы создания комплексной синтетической науки «судебная автотехника» / М.И. Замиховский // Теория и практика судебной экспертизы. – №2 (18). – 2010. – С.27-33.

109. Звягинцева Л.М. Доказывание в судебной практике по гражданским делам. Учебно-практическое пособие / Л.М. Звягинцева, М.А. Плюхина, И.В. Решетникова. – М.: Норма, Инфра-М, 2000. – 288 с.

110. Зеер Э.Ф Психология профессий: Учебное пособие для студентов вузов. – 2-е изд., перераб., доп. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.

111. Зинин А.М. Введение в судебную экспертизу / А.М.Зинин, Г.Г.Омельянюк, А.В.Пахомов. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Изд-во МОДЕК, 2002. – 240 с.

112. Зинин А.М. Судебная зкспертиза: Учебник / А.М. Зинин, Н.П. Майлис. – М.: Право и закон, 2002. – 218 с.

113. Зинин А.М. Участие специалиста в процессуальных действиях / А.М. Зинин. – М.: «Проспект», 2011. – 160 с.

114. Злочини проти правосуддя: [навч. посібник] / за заг. ред. В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2011. – 155 с.

115. Зорин Л.В. Назначение и проведение судебной экспертизы в стадии судебного разбирательства: Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. / Леонид Викторович Зорин. – Челябинск, 2010. – 230 с.

116. Зуев Е.И. Непроцессуальная помощь сотрудника криминалистического подразделения следователю / Е.И. Зуев. – М.: ВНИИ МВД СССР, 1975. – 41 с.

117. Иванова Е.В. Об оптимизации использования специальных знаний эксперта в уголовном процессе / Е.В. Иванова // Lex Russica. – 2009. – № 5. – С.1141-1156.

118. Исматова Т.И. К вопросу о профессиограмме эксперта-почерковеда / Т.И. Исматова, Л.О. Каткова // Вестник ВА. – 2009. – №2 (09). [Электронный ресурс]. – Режим доступу к документу: http://vuzirossii.ru/publ/vestnik_va_mvd/k_voprosu_o_professiogramme_ehksperta_pocherkoveda/6-1-0-275

119. Іванов А.В. Експерт у провадженні у справах про адміністративні правопорушення: Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07 / Андрій Валерійович Іванов. – Запоріжжя, 2009. – 188 с.

120. Калинкин Ю.А. Участие в уголовном судопроизводстве лиц, обладающих специальными познаниями: Дисс. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Юрий Алексеевич Калинкин. – М., 1981. – 187 с.

121. Кискина Е.Е. Криминалистические и психологические аспекты деятельности судебного эксперта: Автореферат дисс… канд. юрид. наук: 12.00.09 / Е.Е. Кискина. – Краснодар, 2009. – 32 с.

122. Кискина Е.Е. Психологическая компетентность как фактор успешной деятельности судебного эксперта / Е.Е. Кискина // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2008. – № 2 (33). – С. 25-27.

123. Кискина Е.Е. Содержание и структура профессиограммы судебного эксперта / Е. Е. Кискина // Вестник криминалистики. – Вып. 3 (27). 2008. – С. 77-83.

124. Кислицина И.Н. Основы справочной и консультационной деятельности специалиста в досудебном производстве по уголовному делу / И.Н. Кислицина // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – 2011. – Том 17. – Выпуск № 14 (109) [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://cyberleninka.ru/article/n/osnovy-spravochnoy-i-konsultatsionnoy-deyatelnosti-spetsialista-v-dosudebnom-proizvodstve-po-ugolovnomu-delu

125. Клименко Н. І. Щодо питань про компетенцію судового експерта / Н.І. Клименко // Криміналістичний вісник. – 2010. – № 2 (14). – С.19-23.

126. Клименко Н.И. Гарантии достоверности заключения эксперта / Н.И. Клименко // Современные проблемы судебной экспертизы и пути повышения эффективности деятельности судебно-экспертных учреждений в борьбе с преступностью: тезисы докладов республиканской научной конференции. – К.: М-во юстиции УССР, Киев и Харьков. НИИСЭ, Одес. НИИСЭ, 1983. – С.92-114.

127. Клименко Н.И. Этические основы экспертной деятельности / Н.И. Клименко, С.А. Ципенюк // [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.juristlib.ru/book_10466.html

128. Клименко Н.І. Загальна теорія судової експертології: поняття і місце в системі наукового знання / Н.І. Клименко // Збірник наукових праць Ірпінської фінансово-юридичної академії (економіка, право). – Вип. 2. – 2013. – С.101-106.

129. Клименко Н.І. Концептуальні питання судової експертизи / Н.І. Клименко // Теория и практика судебной экспертизы. – 2010. – №10. – С. 3-8.

130. Клименко Н.І. Проблемні питання судової експертизи в Кримінальному процесуальному кодексі України / Н.І. Клименко // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: м-ли Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2012. – С. 306-307.

131. Клименко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій. / Н.І. Клименко. – К.: Ін Юре, 2007. – 521 с.

132. Клюшник А.С. Сущность показаний эксперта и специалиста в уголовном процессе России / А.С. Ключник // ЕврАзЮж. – 2009. – № 5 (12). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.eurasialaw.ru/index.php?option=com_jcontentplus&view=article&id=3985:2013-03-05-05-20-23&catid=346:2013-03-05-05-14-31&Itemid=196

133. Ковальов В.В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України: Дис. … канд. юрид. наук 12.00.09 / Василь Володимирович Ковальов. – К., 2007. – 228 с.

134. Кодекс про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/80731-10

135. Кодекс честі експерта, схвалений діловою нарадою Ради Європейської мережі криміналістичних наукових установ (ENFSI) від 28 травня 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://dndekc.mvs.gov.ua/?p=155

136. Кокин А.В. Проблемы подготовки экспертных кадров / А.В. Кокин // Теория и практика судебной экспертизы. – 2010. – № 2 (18). – С.50-57.

137. Колдин В.Я. Экспертиза в управлении и праве / В.Я. Колдин // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України. Наук.-теоретич. журнал. Вип.3. – Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. – С.176-200.

138. Комаров И.М. Криминалистические аспекты информационной безопасности досудебного производства / И.М. Комаров// Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. – Вып. 4. – 2008. – С.100-105.

139. Комаров С.А. Общая теория государства и права: курс лекций / С.А. Комаров. – М., 1996. – 312 с.

140. Комарова В.В. Обеспечение прав человека при назначении и производстве экспертных исследований: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Виктория Витальевна Комарова. – М., 2001. – 192 с.

141. Комиссарова Я.В. Концептуальные основы профессиональной деятельности эксперта в уголовном судопроизводстве: Дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Ярослава Владимировна Комиссарова. – М., 2013. – 684 с.

142. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / Под общ. и науч. ред. д.ю.н., проф. А.Я. Сухарева. 2-е изд., перераб. – М.: Норма, 2004. – 1104 с.

143. Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20.12.1988 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_096

144. Конвенція ООН про кіберзлочинність від 23.11.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_575

145. Конвенція ООН проти корупції від 31.10.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_c16/page

146. Конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності від 15.11.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_789

147. Конвенція про взаємодопомогу в кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу від 29.05.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_238

148. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/997_009/page

149. Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 07.10.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/997_619/page

150. Коновалова В.О. Юридична психологія: Підручник. / В.О. Коновалова, В.Ю. Шепітько. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2008. – 240 с.

151. Корднер С. Разработка стандартов для международной судебной экспертизы при установлении личностей пропавших без вести / С. Корднер, Х. Макелви // Международный журнал Красного Креста. – 2002. – № 848. – С. 167-187.

152. Корнуков В.М. Конституционные основы положения личности в уголовном судопроизводстве / В.М. Корнуков. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1987. – 178 с.

153. Корухов Ю.Г. Нормативное регулирование экспертно-профилактической деятельности / Ю.Г. Корухов // Материалы Всесоюзной науч.-практич. конф. «Правовые, организационные и методические проблемы профилактической

деятельности учреждений судебной экспертизы» (Баку, 9-10 октября 1986 г.). – Баку, 1986. – С.12-15.

154. Кофанов А.В. Теоретичні та практичні аспекти діяльності судових експертів / А.В. Кофанов // Актуальні проблеми експертології: збірник матеріалів круглого столу. – Київ: Навчально-науковий інститут підготовки слідчих і криміналістів Національної академії внутрішніх справ, 2012. – С. 79-86.

155. Кравченко О.А. Правові та організаційні проблеми регулювання судово-експертної діяльності / О.А. Кравченко // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадського. Серия «Юридические науки». – 2013. – Том 26 (65). – №1. – С. 233-237.

156. Красюк І.П. Виникнення, становлення та розвиток експертно-криміналістичних підрозділів органів внутрішніх справ України / І.П. Красюк, В.С. Пєчніков // Криміналістичний вісник. – 2010. – № 1 (13). – С.5-17.

157. Криминалистика: учебник для вузов / [под ред. Р.С.Белкина]. – 2-е изд. перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2006. – 992 с.

158. Криминалистика: Учебник для вузов. / Т.В. Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская / Под ред. Р.С. Белкина.– М: Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 2001. – 973 с.

159. Криминалистика: Учебник для юрид. институтов и фак. / Всесоюз. юрид. заоч. ин-т; Отв. ред. засл. деят. науки РСФСР, проф. С. П. Митричев и др.]. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Юрид. лит., 1973. – 536 с.

160. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. № 2341-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page3

161. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17

162. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / [За заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила]. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.

163. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / [Відп. ред.: С.В. Ківалов, С.М. Міщенко, В.Ю. Захарченко]. – Х.: Одіссей, 2013. – 1104 с.

164. Кримінально-процесуальний кодекс Литовської Республіки від 14.03.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319053

165. Кримінально-процесуальний кодекс України від 28.12.1960 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1001-05

166. Кудрявцева А.В. Критерии разграничения форм использования специальных знаний в уголовном процессе России / А.В. Кудрявцева // Актуальные вопросы применения уголовного и уголовнопроцессуального законодательства в процессе расследования преступлений (к 90-летию со дня рождения профессор И.М. Гуткина): Сб. матер. межвуз. науч.-прак. конф.: В 2-х ч.: Ч. 1. – М.: Академия управления МВД России, 2009. – С.84-89.

167. Кудрявцева А.В. Судебная экспертиза в уголовном процессе России: [монографія] / А.В. Кудрявцева. – Челябинск: Изд-во ЮУрГУ, 2001 – 411 с.

168. Кузнецов О.Г. Предмет, объект и задача судебной экспертизы / О.Г. Кузнєцов // Вестник КРСУ. – 2008. – Том 8. – № 3. – С. 126-133.

169. Куприянова А.А. Система профессиональных качеств личности судебного эксперта / А.А. Куприянова // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. Сборник научных трудов. – 2012. – №2 (32). – С.207-209.

170. Куриленко Д.В. Щодо рівності сторін кримінального провадження у залученні судового експерта / Д.В. Куриленко // Право і безпека. – 2016. - № 1 (60). – С. 108-112.

171. Курс советского уголовного процесса: общая часть / Под ред. А.Д. Бойкова, И.И. Карпеца. – М.: Юрид. лит, 1989. – 560 с.

172. Куцова Е.Ф. Гаранти прав личности в советском уголовном процессе (предмет, цель и содержание) / Е.Ф. Куцова. – М.: Юрид. лит-ра, 1973.– 199 с.

173. Лазарева Л.В. К вопросу о правовом статусе эксперта в уголовном судопроизводстве / Л.В. Лазарева // Судебная экспертиза. – 2009. – №1. – С.10-17.

174. Лазарева Л.В. Концептуальные основы использования специальных знаний в российском уголовном судопроизводстве: Дисс. … докт. юрид. наук: 12.00.09 / Лариса Владимировна Лазарева. – М., 2011. – 470 с.

175. Лапта С.П. Правові та наукові основи використання судових експертиз при розслідуванні злочинів: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Сергій Павлович Лапта. – Х., 2006. – 234 с.

176. Легких К.В. Отримання стороною захисту для експертного дослідження зразків, які знаходяться в матеріалах кримінального провадження / К.В. Легких // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 2. – С. 196-200.

177. Лившиц Ю.Д. О нравственности и профессиональной этике эксперта / Ю.Д. Лившиц, А.В. Кудрявцева // Южноуральский юридический вестник. – 2000. – №1. – С.11-14.

178. Лобан И.Е. Судебно-медицинская деятельность в уголовном судопроизводстве: правовые, организационные и методические аспекты / И.Е. Лобан, Г.И. Заславский, В.Л. Попов. – СПб.: Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 467 с.

179. Лозовий А.І. Оптимізація міжвідомчої взаємодії судово-експертних установ Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров’я України при здійсненні судово-експертної діяльності / А.І. Лозовий, Л.М. Дереча, В.В. М’ясоєдов, В.О. Ольховський // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: збірник наукових праць. – Вип. 15. – Х.: Право, 2015. – С.395-404.

180. Лозовий А.І. Проблемні питання призначення та проведення судової експертизи в проекті нового Кримінального процесуального кодексу України / А.І. Лозовий, Е.Б. Сімакова-Єфремян // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 11. – 2011. – С. 190-200.

181. Лукичев Б.А. Сведущие лица в уголовном процессе Болгарии и России / Б.А. Лукичев, С.Г. Алексеев // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. – 2012. – № 6. – С.162-166.

182. Майорова Л.В. Уголовно-процессуальное законодательство Чешской республики: Учебно-методическое пособие / [Сост. Л.В. Майорова]. – Красноярск: Издательство Красноярского государственного университета, 1999. – 107 с.

183. Мамай В.И. О статусе и компетенции государственных и негосударственных экспертов / В.И. Мамай // Експерт-криминалист. – 2009. – №1. – С.2-5.

184. Матвєєвський О.В. Міжнародно-правове забезпечення судових експертиз: постановка питання / О.В. Матвєєвський // Митна справа. – 2013. – № 6. – С. 51-56.

185. Матеріали кримінальної справи № 1-8/11 // Архів Рогатинського районного суду Івано-Франківської області 2011 р. – 2011. – 182 с.

186. Махов В.Н. Использование знаний сведущих лиц при расследовании преступлений: Монография / В.Н. Махов. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – 296 с.

187. Махов В.Н. Уголовный процесс США (досудебные стадии). Учебное пособие / В.Н.Махов, М.А. Пешков. – М.: ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1998. – 208 с.

188. Медведська О. Проблеми реалізації змін у кримінальному судочинстві у зв'язку з набранням чинності КПКУ / О. Медведська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=122921.

189. Мельник С.Л. Актуальные вопросы экспертной инициативы: Дис… канд. юрид. наук: 12.00.09 / Светлана Львовна Мельник. – Челябинск, 2005. – 287 с.

190. Мещерякова Н. До питання призначення приватного експерта для проведення судової експертизи / Н. Мещерякова // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.yurradnik.com.ua/stride/ur/index.php?&art=697

191. Мирский Д.Я. Объекты судебной фототехнической экспертизы, их классификация и процессуальная природа / Д.Я. Мирский // Проблемы судебно-

технической экспертизы документов: Сборник научных трудов. – М.: ВНИИСЗ, 1980. – Вып. 45. – С.3-11.

192. Мирский Д.Я. Понятие объекта судебной экспертизы / Д.Я. Мирский, М .Н. Ростов // Актуальные проблемы теории судебной экспертизы // Сб. науч. трудов. – М.: ВНИИСЗ, 1984. – С.21-33.

193. Михеєнко М.М. Кримінальний процес України: [підручник] / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. – К.: Либідь, 1999. – 534 с.

194. Модельный уголовно-процессуальный кодекс СНГ, принятый Постановлением Межпарламентской Асамблеи государств-участниц СНГ от 17.02.1996 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.iacis.ru/html/?id=22&pag=31&nid=1

195. Моїсєєв О.М. Проблеми, пов’язані із залученням судового експерта до участі в кримінальному провадженні / О.М. Моїсєєв // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадського. Серия «Юридические науки».– 2014. – Том 27 (66). – № 3. – С. 194-203.

196. Москвина Т.П. Судебная експертиза в борьбе с преступностью / Т.П. Москвина // Бюллетень Министерства юстиции РФ. – 2001. – №2. – С.135-139.

197. Надгорный Г.М. О производном объекте судебной экспертизы / Г.М. Надгорный // Криминалистика и судебная экспертизы. – Вып. 18. – Киев: Выща школа, 1979. – С.37-42.

198. Назаров В.А. Назначение и проведение экспертизы в уголовном процессе: Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Владимир Афанасьевич Назаров. – М., 2003. – 162 с.

199. Назначение и производство судебных экспертиз (пособие для следователей, судей и экспертов) / Отв. ред.: Аринушкин Г.П., Шляхов А.Р. – М.: Юрид. лит., 1988. – 320 с.

200. Наказателно-процесуален кодекс Република България от 14.10.2005 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://lex.bg/bg/laws/ldoc/2135512224

201. Нестерина Е.М. Производство судебных экспертиз в палинологическом подразделении Университета Вустера (Великобритания) / Е.М. Нестерина // Теория и практика судебной экспертизы. – 2010. – № 3 (19). – С. 220-225.

202. Никитина И.Э. Европейское сотрудничество в сфере судебно-экспертной деятельности: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Ирина Эдуардовна Никитина. – М., 2011. – 202 с.

203. Никитина И.Э. Организация деятельности судебно-экспертных учреждений эвропейских стан / И.Э. Никитина // Теория и практика судебной экспертизы. – 2010. – № 1 (21). – С. 13-23.

204. Никифоров В.М. Экспертиза в советском уголовном процессе / В.М. Никифоров; ред. А. Ф. Клейнман; Военно-юридическая академия. – М.: РИО ВЮД, 1947. – 136 с.

205. О государственной судебно-экспертной деятельности в Российской Федерации: Федеральный закон РФ от 31.05.2001 г. № 73-ФЗ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.rg.ru/2001/06/05/sudeks-dok.html

206. О деятельности государственной судебной экспертизы: Закон Азербайджанской Республики от 18.11.1999 г. №758-IГ. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=2704

207. О судебной экспертизе по уголовным делам: Постановление Пленума Верховного Суда Республики Беларусь №1 от 29.03.01 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступу к документу: http://pravo.levonevsky.org/bazaby/org449/basic/text0061.htm

208. О судебной экспертизе, научно-технических и судебно-медицинских исследованиях: Закон Республики Молдова от 23.06.2000 г. №1086-XIV [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=3504

209. О судебной экспертизе: Закон Республики Узбекистан от 1.06.2010 г. № ЗРУ-249 [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.senat.uz/ru/laws/zru-249_01.06.2010.html http://www.senat.uz/ru/laws/zru-249_01.06.2010.html

210. О судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан: Закон Республики Казахстан от 20.01.2010 г. № 240-IV. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id

211. О судебно-экспертной деятельности: Закон Туркменистана от 8.11.2014 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.turkmenistan.gov.tm/?id=7641

212. Образцов В.А. Криминалистика: курс лекций / В.А. Оброзцов. – М.: Право и закон, 1996. – 447 с.

213. Общая теория государства и права: Академический курс в 2-х т./ Под ред. М.Н. Марченко. – Т.1: Теория государства. – Москва: Зерцало, 1998. – 416 с.

214. Овсянников И. Заключение и показания специалиста / И. Овсянников // Законность. – 2005. – № 7. – С.32-35.

215. Орлов Ю.К. Вопросы правовой регламентации экспертно-профилактической деятельности / Ю.К. Орлов // Материалы Всесоюзного научно-практического семинара «Пути совершенствования методики и организации профилактической деятельности экспертных учреждений» (г. Киев, 27-29 апреля 1976 г.). – Киев, 1976. – С.23-26.

216. Орлов Ю.К. Объект криминалистического исследования / Ю.К. Орлов // Труды ВНИИСЗ. – М., 1974. – Вып. 8. – С. 40-41.

217. Орлов Ю.К. Основы теории доказательств в уголовном процессе. Научно-практическое пособие / Ю.К. Орлов. – М.: Проспект, 2001. – 144 с.

218. Орлов Ю.К. Производство экспертизы в уголовном процессе / Ю.К. Орлов. – М.: ВЮЗИ, 1984. – 79 с.

219. Орлов Ю.К. Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве / Ю.К. Орлов. – М.: ИПК РФЦСЭ, 2005. – 264 с.

220. Основы судебной экспертизы. Часть 1. Общая теория / под ред. Ю.Г. Корухова. – М.: РФЦСЭ, 1997. – 430 с.

221. Палиашвили А.Я. Экспертиза в суде по уголовным делам / А.Я. Палиашвили. – М.: Юрид. лит., 1973. – 144 с.

222. Пантелеев Б.Н. Роль экспертов в обеспечении правосудия по делам о

пресечении экстремизма и дискриминации / Б.Н. Пантелеев // Эксперт-криминалист. – 2009. – №1. – С.8-13.

223. Панько Н.А. Доказове значення висновку експерта: практичний аспект / Н.А.Панько // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 260-265.

224. Петрухин И.Л. Комплексная экспертиза в советском уголовном процессе / И.Л. Петрухии // Правоведение. – 1962. – № 1. – С. 102-110.

225. Петрухин И.Л. Экспертиза как средство доказывания в советском уголовном процессе. / И.Л. Петрухин. – М.: Юрид. лит., 1964. – 267 с.

226. Петрухина А.Н. Заключение эксперта и его оценка в уголовном процессе: Дис... канд..юрид.наук: 12.00.09 / Алсу Наилевна Петрухина. – М., 2012. – 176 с.

227. Петрухина А.Н. Проблемы развития института экспертной инициативы в уголовном судопроизводстве / А.Н. Петрухина // Российский судья. – 2004. – №1. – С.14-15.(220)

228. Пилипенко В.П. Міжнародний кримінальний суд за Римським Договором 1998 року: Дис... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Володимир Пилипович Пилипенко. – Х., 2005. – 192 с.

229. Пиріг І.В. Організація діяльності експертних установ України та забезпечення незалежності судової експертизи / І.В. Пиріг // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Вип. 10. – 2010. – С.211-219.

230. Повідомлення про оприлюднення Закону України «Про судово-експертну діяльність». [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.minjust.gov.ua/43603

231. Постанова Рожищенського районного суду Волинської області від 23.05.2013 р. у справі №0314/1696/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/28763399

232. Постановление Европейского суда по правам человека по делу «Мухутдинов (Mukhutdinov) против Российской Федерации от 10.06.2010 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.echr.ru/documents/doc/12086456/12086456-001.htm

233. Права человека. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.un.org/ru/rights/

234. Правовая система Нидерландов / Отв. ред. В.В. Бойцова, Л.В. Бойцова. – М.: Зерцало, 1998. – 432 с.

235. Предупреждение преступлений и судебная экспертиза / Под общ. ред.: Галкин В.М., Петрухин И.Л., Поташник Д.П. – М.: Юрид. лит., 1968. – 192 с.

236. Притузова В.А. Заключение эксперта как доказательство в уголовном процессе / В.А. Притузова. – М.: Юрид. лит., 1959. – 162 с.

237. Про адміністративні послуги: Закон України від 6 вересня 2012 р. № 5203-VI. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5203-17

238. Про вдосконалення порядку обліку атестованих судових експертів Експертної служби МВС України: Наказ МВС України № 333 від 15.06. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1060-11

239. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3477-15

240. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо визначення видів експертизи та удосконалення порядку залучення експерта: Проект Закону України № 3637 від 19.11.13 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1206.2395.0

241. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві: Закон України від 23.12.1993 р. № 3782-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3782-12

242. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18/page

243. Про затвердження Інструкції про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у

державних спеціалізованих експертних установах: Наказ Міністерства юстиції України № 3505/5 від 12 грудня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11

244. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.98 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98

245. Про затвердження Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України. Наказ МВС України № 1343 від 30.11.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15.

246. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії бюро судово-медичної експертизи: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 52 від 18.02. 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0118-97

247. Про затвердження Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів: Наказ Міністерства юстиції України № 301/5 від 3 березня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0249-15/paran7#n7

248. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію МВС України та атестацію судових експертів Експертної служби МВС України: Наказ МВС України № 923 від 15.12. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0288-12

249. Про затвердження Положення про Експертно-кваліфікаційну комісію та атестацію судових експертів Державної прикордонної служби України: Наказ Адміністрації ДПС України № 891 від 23.11. 2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1246-10

250. Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів: Наказ Міністерства юстиції України № 492/5 від 29 березня 2012

р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12

251. Про затвердження Порядку присвоєння кваліфікаційних класів судових експертів працівникам науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: Наказ Міністерства юстиції України № 3660/5 від 30 грудня 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0002-12

252. Про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду: Інструкція № 51/401/649/471/23/125 від 27.08.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0051900-10

253. Про порядок і розміри відшкодування витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового слідства, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: Інструкція, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 1.07.1996 р. № 710 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/710-96-п

254. Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 16 від 26.12. 2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0016700-03

255. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30 травня 1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97

256. Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-XII. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12

257. Протокол до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах від 22.01.1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997_018

258. Рахунов Р.Д. Теория и практика экспертизы в советском уголовном процессе / Р.Д. Рахунов. – М.: Госюриздат, 1953. – 263 с.

259. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: Автореф. дис ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / В.М. Ревака. – Харків, 2006. – 20 с.

260. Ревака В.М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Віктор Миколайович Ревака. – Х., 2006. – 197 с.

261. Регламент Європейського суду з прав людини від 11.11.1998 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/980_067

262. Регламент Международного уголовного суда от 14.04.1978 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.un.org/ru/icj/rules_part3.shtml#a1

263. Репешко П.И. Судебная экспертиза в уголовном процессе Республики Болгария / П.И. Репешко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2010. – Випуск 10. – С.223-231.

264. Репешко П.І. Судовий експерт: співвідношення процесуального статусу та пофесійної діяльності / П.І. Репешко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://intkonf.org/repeshko-pi-sudoviy-ekspert-spivvidnoshennya-protsesualnogo-statusu-ta-pofesiynoyi-diyalnosti/

265. Репешко П.І. Щодо організаційних питань забезпечення незалежності та об’єктивності судової експертизи / П.І. Репешко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Вип. 9. – Х.: Право, 2009. – С.231-238.

266. Решетникова И.В. Доказательственное право Англии и США. / И.В. Решетникова. – Екатеринбург: Изд-во УрГЮА, 1997. – 240 с.

267. Римский статут Международного уголовного суда от 17.07.1998 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_588

268. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брандштеттес проти Австрії» від 28.08.1991 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57683

269. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Титаренко проти України» від 20.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.khpg.org/index.php?id=1403874579

270. Россинская Е.Р. Концептуальные основы теории неразрушающих методов исследования вещественных доказательств: Автореф. дисс. ... докт. юрид. наук / Е.Р. Россинская. – М., 1993. – 32 с.

271. Россинская Е.Р. Настольная книга судьи: судебная экспертиза. / Е.Р. Россинская, Е.И. Галяшина. – Москва: Проспект, 2010. – 464 с.

272. Россинская Е.Р. Судебная компьютерно-техническая экспертиза / Е.Р. Россинская, А.И. Усов. – М.: Право и закон, 2001. – 416 с.

273. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе 2-е изд., перераб. и доп. / Е.Р. Россинская. – М.: Норма, 2009. – 688 с.

274. Россинская Е.Р. Теория судебной экспертизы: [учебник] / Е.Р. Россинская, Е.И. Галяшина, А.М. Зинин. – М.: Норма, 2009. – 384 с.

275. Россинская Е.Р. Федеральные государственные образовательные стандарты третьего поколения и подготовка судебно-экспертных кадров в Российской Федерации / Е.Р. Россинская // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. Засл. проф. М.С. Бокаріуса (7-8 листопада 2013 року). – Харків: Право, 2013. – С.33-36.

276. Садченко О.О. Проблеми підготовки експертів / О.О. Садченко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. матер. міжн. наук.-практ. конф.

– Вип. 2. – Х.: Право. – 2002. – С.102-104.

277. Самсін І. ВккСУ: досвід перших років та ключові завдання / І. Самсін // Вісник Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. – 2012. – №3. – С.4-10.

278. Сассоли М. МККК и лица, пропавшие без вести / М. Сассоли, М.-Л. Туга // Международный журнал Красного Креста. – 2002. – № 848. – С. 9-36.

279. Сахнова Т.В. Судебная экспертиза / Т.В. Сахнова. – М.: Городец, 2000. – 368 с.

280. Сахнова Т.В. Экспертиза в суде по гражданским делам: учеб.-практич. пособие / Т.В. Сахнова. – М.: Изд-во БЕК, 1997. – 278 с.

281. Сегай М.Я. Судова експертологія – наука про судово-експертну діяльність / М.Я. Сегай // Вісник академії правових наук України. – 2003. – № 2 (33); № 3 (34). – С. 740-762.

282. Селиванов Н.А. Спорные вопросы судебной экспертизы / Н.А. Селиванов // Социалистическая законность. – 1978. – №5. – С.63-66.

283. Селина Е.В. Применение специальных познаний в российском уголовном процессе: Дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Елена Викторовна Селина. – Краснодар, 2003. – 356 с.

284. Скакун О.Ф. Теорія держави і права / О.Ф. Скакун. – Харків: Консум, 2001. – 655 с.

285. Слепнева Л.И. Профилактическая деятельность сотрудников экспертно-криминалистических подразделений органов внутренних дел / Л.И. Слепнева // 50 лет НИИ криминалистики: Сб. науч. тр. М.: ЭКЦ МВД России, – 1995. – С.31-34.

286. Смирнов А.В. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Туркменистана. Постатейный / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский; [Под общ. ред. А.В. Смирнова]. – Ашхабад: Центр ОБСЕ в Ашхабаде, 2012. – 656 с.

287. Смирнова С.А. О Концепции модернизации профессиональной подготовки судебных экспертов в Сэу Минюста России / С.А. Смирнова, Г.Г. Омельянюк // Теория и практика судебной экспертизы. – 2012. – №3 (27). – С.66-71.

288. Смирнова С.А. О повышении качества практического обучения Студентов юридических факультетов / С.А. Смирнова, Н.А. Замараева // Теория и практика судебной экспертизы. – 2012. – № 2 (26). – С.46-49.

289. Смирнова С.А. Организационно-тактические проблемы развития судебно-экспертной деятельности: По материалам Северо-Западного регионального центра судебной экспертизы Министерства юстиции Российской Федерации: Дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09 / Светлана Аркадьевна Смирнова. – М., 2003. – 560 с.

290. Смирнова С.А. Судебная экспертиза на рубеже XXI века. Состояние, развитие, проблемы / С.А. Смирнова. – 2-е издание, переработанное и дополненное. – СПб.: Питер, 2004. – 875 с.

291. Создается единая государственная судебно-экспертная служба // Юстиция Беларуси. – 2002. – №4. – С.69-71.

292. Соколовский З.М. Вопросы использования экспертом материалов дела / З.М. Соколовский. – Х.: Изд-во Харьк. ун-та, 1964. – 72 с.

293. Сорокотягина Д.А. Судебная экспертиза: [учеб. пособие.] / Д.А. Сорокотягина, И.Н. Сорокотягин. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2008. – 336 с.

294. Стельмах О.М. До питання кадрового забезпечення науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України / О.М. Стельмах, Н.М. Ткаченко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0019323-13

295. Стойко Н.Г. Уголовный процесс Англии и Уэльса, Бельгии и Дании: сравнительно-правовой аспект / Н.Г. Стойко, А.С. Шагинян. – Красноярск: Красноярский государственный университет, 1997. – 82 с.

296. Стойко Н.Г. Уголовный процесс в США: Учебное пособие / Н.Г. Стойко, О.Б. Семухина. – Красноярск: Красноярский государственный университет, 2000. – 315 с.

297. Стрілець Г.О. Генезис системи судово-експертних установ в Україні та напрямки їх діяльності: Дис. ... канд. юридичних наук: 12.00.09 / Галина Олександрівна Стрілець. – О., 2009. – 224 с.

298. Стрілець Г.О. Щодо особливостей судово-експертної діяльності / Г.О.

Стрілець // Актуальні проблеми кримінального права, та кримінології, кримінально-виконавчого права: Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету (м. Одеса, 28 жовтня 2011 року). – Одеса: Фенікс, 2011. – С.339-342.

299. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса: в 2 т. / М.С. Строгович. – М.: Из-во «Наука», 1968. – Т.1. – 489 с.

300. Судова експертиза: нормативно-правове регулювання та наукові коментарі: Навчально-методичний посібник. – Х.: ТОВ Одісей, 2004. – 448 с.

301. Сурилов А.В. Теория государства и права: [учеб. пособие] / А.В. Сурилов. – Киев-Одесса, 1989. – 438 с.

302. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тисяч слів і словосполучень / Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; [Уклад.: О.І. Скопненко, Т.В. Цимбалюк]. – К.: Довіра, 2006. – 789 с.

303. Телегина Т.Д. Использование специальных знаний в современной практике расследования преступлений: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Т.Д. Телегина. – М., 2008. – 24 с.

304. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі / В.М. Тертишник. – Дн.: Юрид. акад. МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.

305. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України / В.М. Тертишник. – К.: А.С.К., 2007. – 1056 с.

306. Тертышник В.М. Теория доказательств: Учебное издание / В.М. Тертышник, С.В. Слинько. – Харьков: Арсис, 1998. – 256 с.

307. Типовий договір про взаємну допомогу в галузі кримінального правосуддя, затверджений Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1990 р. № 45/117 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_833

308. Ткач В.Ю. Реформирование системы судебно-экспертных учреждений на примере Республики Беларусь / В.Ю. Ткач // Судебная Экспертиза. – 2015. – №1 (41). – С.114-123.

309. Ткаченко Н.М. Видача свідоцтв про присвоєння кваліфікації судового експерта (інформація станом на 17.09.2014). [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.minjust.gov.ua/11766#5

310. Толоконников В.К. Проблемные вопросы процессуального статуса судебного эксперта и руководителя экспертного учреждения // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право» – 2011. – №2 (10). – С.66-68.

311. Трофименко В.М. Кримінально-процесуальні гарантії особистості в стадії судового розгляду: Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Володимир Михайлович Трофименко. – Х., 2000. – 188 с.

312. Трофименко Н.С. Питання призначення та проведення деяких видів судових експертиз (за матеріалами узагальнення експертної практики) / Н.С. Трофименко // Вісник Академії митної служби України. Сер.: Право. – 2013. – №1. – С.107-112.

313. Угода між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Республіки Білорусь про співробітництво в галузі судової експертизи від 23.01.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.minjust.gov.ua/23177

314. Угода про привілеї та імунітети Міжнародного кримінального суду від 10.09.2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_f62

315. Угода про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Азербайджанської Республіки в галузі судової експертизи від 24.03.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.minjust.gov.ua/23175

316. Угода про співробітництво між Міністерством юстиції України та Міністерством юстиції Республіки Узбекистан в галузі судової експертизи від

12.10.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.minjust.gov.ua/23184

317. Уголовно-процессуальный закон / [под общ. ред. и с пояснением М. Шешукова]. – Рига: БРИ, 2005. – 370 с.

318. Уголовно-процессуальный кодекс Азербайджанской Республики от 14.07.2000 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://ugolovnykodeks.ru/2011/11/ugolovno-processualnyj-kodeks-azerbajdzhanskoj-respubliki/14/

319. Уголовно-процессуальный Кодекс Грузии от 09.10.2009 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.pravo.org.ua/files/Criminal%20justice/_-09_10_2009.pdf

320. Уголовно-процессуальный кодекс Молдовы от 14.03.2003 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=2

321. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Армения от 01.07.1998 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.parliament.am/legislation.php?sel=show&ID=1450&lang=rus#10

322. Уголовно-процессуальный Кодекс Республики Беларусь от 16.07.1999 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://etalonline.by/?type=text&regnum=HK9900295#load_text_none_1_

323. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4.06.2014 г. № 231-V [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852

324. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18.12.2001 г. № 174-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://www.consultant.ru/popular/upkrf/

325. Уголовно-процессуальный кодекс Федеративной Республики Германия – Strafprozessordnung (StPO): Научно-практический комментарий и перевод текста закона П.Головненков / Н. Спица. – Universitdtsverlag Potsdam, 2012. – 408 с.

326. Уголовный процесс Республики Узбекистан: Учебник / Под ред. Миренского Б.А. – Ташкент: Академия МВД Республики Узбекистан., «Адолат», 2001. – 517 с.

327. Узагальнення практики застосування судами Хмельницької області кримінально-процесуального законодавства при призначенні судових експертиз і використання їх висновків у кримінальному судочинстві у 2010 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://soc-in.com/zakonodavstvo/sudova-praktika/rozjasnennja-sudiv/3004-uzagalnennya--praktiki-zastosuvannya-sudami-hmelnickoyi-oblasti-kriminalno-procesualnogo-zakonodavst.html.

328. Узагальнення судової практики про застосування судами Кіровоградської області кримінально-процесуального законодавства при призначенні судових експертиз і використання їх висновків у кримінальному судочинстві у 2010 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://kra.court.gov.ua/sud1190/150/1536/

329. Узагальнення судової практики про застосування судами кримінально-процесуального законодавства при призначенні судових експертиз і використання їх висновків у кримінальному судочинстві у 2010 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html

330. Усов А.И. Об институте судебной экспертизы Нидерланов (NFI) / А.И. Усов // Теория и практика судебной экспертизы. – 2012. – № 2 (26). – С. 160-161.

331. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 г. (Извлечение) // В кн.: Хрестоматия по истории государства и права России: Учеб. пос. / Сост. Ю.П. Титов. – М.: Проспект, 2002. – С.259-262.

332. Ухвала Іршавського районного суду від 25.12.2012 р. у справі № 705/3233/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://pravoscope.com/act-uxvala-sudu-705-3233-12-votkanich-f-a-15-01-2013-porushennya-pravil-bezpeki-dorozhnogo-ruxu-abo-eksp-s

333. Ухвала Недригайлівського районного суду Сумської області від 13.01.2014 р. у справі № 582/10/13-к. (кримінальне провадження № 1-кп/582/1/14)

[Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/36717183

334. Ухвала Рокитнянського районного суду Київської області від 26.05.2014 р. у справі № 375/714/14-к (кримінальне провадження № 1-кс/375/75/14) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38871005

335. Ухвала Садгірського районного суду міста Чернівці від 28.01.2013 р. у справі № 726/116/13-к (кримінальне провадження №1-кс/726/25/13) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/29442209

336. Ухвала Смілянського міськрайонного суду Черкаської області від 05.12.2013 р. у справі № 703/4447/13-к (кримінальне провадження № 1-кп/703/211/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/35816107

337. Федеральные правила о доказательствах Соединенных Штатов Америки принятые 2 января 1975 г. – [Электронный ресурс] // Режим доступа к документу: http://sergei-nasonov.narod.ru/links3.html

338. Филимонов Б.А. Основы уголовного процесса Германии: Монография / Б.А. Филимонов. – М.: Издательство Московского государственного университета, 1994. – 104 с.

339. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – СПб.: Изд-во «Альфа», 1996. – Т. 2. – 606 с.

340. Форис Ю.Б. О формировании судебно-эксперного права: постановка проблемы / Ю.Б. Форис // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – Х.: Право, 2003. – Вип. 1. – С. 45-49.

341. Фридман И.Я. О взаимодействии экспертных учреждений со следственными органами и судами по реализации профилактических предложений / И.Я. Фридман // Криминалистика и судебная экспертиза: Респ. межвед. науч.-метод. сб. / Киевск. ун-т. Вып. 22. – К.: Выща школа, 1981. – С.91-108.

342. Фридман И.Я. Судебная экспертиза и вопросы предупреждения преступлений: Автореф. дисс... докт. юрид. наук: 12.00.09 / И.Я. Фридман. – М., 1974. – 40 с.

343. Хазиев Ш.Н. Вопросы судебной экспертизы в деятельности Международного Комитета Красного Креста / Ш.Н. Хазиев // Теория и практика судебной экспертизы. – 2011. – № 3. (23) – С. 165-171.

344. Хазиев Ш.Н. Особенности организации судебных экспертиз в странах англо-американского права / Ш.Н. Хазиев // Теория и практика судебной экспертизы. – 2007. – №4 (8). – С.218-220.

345. Хазиев Ш.Н. Особенности организации судебных экспертиз в странах англо-американского права / Ш.Н. Хазиев. – [Электронный ресурс] // Режим доступа к документу: www.forensic.ru/common.doc

346. Хазиев Ш.Н. Судебная экспертиза в деятельности Специального Суда по Сьерра-Леоне / Ш.Н. Хазиев // Теория и практика судебной экспертизы. – 2008. – № 1 (9). – С. 248-256.

347. Хазиев Ш.Н. Судебная экспертиза и другие формы применения специальных знаний в международном уголовном процессе / Ш.Н. Хазиев // Адвокат. – 2005. – № 3. – С. 31-39.

348. Хазиев Ш.Н. Судебная экспертиза и Европейский суд по правам человека / Ш.Н. Хазиев // Теория и практика судебной экспертизы. – 2009. – № 3 (15). – С. 160-164.

349. Харченко Д.А. Судебная экспертиза в российском уголовном судопроизводстве: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Дмитрий Анатольевич Харченко. – Иркутск, 2006. – 213 с.

350. Хомутенко О.В. Про суб’єктів судово-експертної діяльності в Україні / О.В. Хомутенко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 11. – 2011. – С. 242-248.

351. Хоша В.В. Перспективи розвитку судово-експертних установ Міністерства юстиції України в аспекті вступу до європейської системи ENFSI /

В.В. Хоша, О.В. Мануленко // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2009. – Випуск 9. – С. 244-249.

352. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу до документа: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15

353. Циганюк Ю.В. Процесуальний порядок залучення експерта стороною захисту у кримінальному провадженні / Ю.В. Циганюк, О.В. Кравчук, С.А. Крушинський // Криміналістичний вісник. – 2014. - № 2 (22). – С. 28-36.

354. Цховребова И.А. Уголовно-правовое значение судебной экспертизы / И.А. Цховребова // Уголовный процесс и криминалистика на рубеже веков. Сб. науч. трудов. – М.: Изд-во Академии управления МВД России, 2000. – С.171-175.

355. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс: Учебник 2-е изд., перераб. / М.А. Чельцов. – М.: Госюриздат, 1951. – 511 с.

356. Чуприна Е.П. Допрос эксперта на предварительном следствии / Е.П. Чуприна // Юридический журнал. – 2007. – № 3 (11). – С. 47-51.

357. Шавров К.В. Экспертиза в уголовном деле / К.В. Шавров // Вестник права. – 1899. – №27. – С.1-38.

358. Шепель В.Н. Экспертиза в суде по уголовным делам в свете нового законодательства и перспектив ее развития: Дис. … канд. юрид. наук 12.00.09 / Владимир Николаевич Шепель. – М., 2003. – 190 с.

359. Шепітько В.Ю. Психологічні закономірності в судово-експертній діяльності / В.Ю. Шепітько // Актуальні питання судової експертизи та криміналістики: Збірник матеріалів засідання «круглого столу», присвяченого 85-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса (11–12 листопада 2008р.). – Х., 2008. – С.24-26.

360. Шепитько В.Ю. Развитие судебно-экспертной деятельности в Украине: проблемы и перспективы / В.Ю. Шепитько, М.Л. Цымбал // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. Випуск 2: Збірник матеріалів між народ. наук. прак. конф. / Міністерство юстиції України, ХНДІСЕ, АПНУ, НЮАУ ім. Я. Мудрого; Редколегія: М.Л.Цимбал, М.І.Панов та ін. – Харків: Право, 2002. – С.18 – 21.

361. Шепітько В.Ю. Психологія судової діяльності: Навч. посібник / В.Ю. Шепітько. – Х.: Право, 2006. – 160 с.

362. Шерстюк В.М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Віра Миколаївна Шерстюк. – Х., 2007. – 204 с.

363. Шляхов А.Р. О предмете судебно-бухгалтерской экспертизы / А.Р. Шляхов // Вопросы судебной экспертизы. – Вып. 4. – Баку, 1967. – С. 45-46.(355)

364. Шляхов А.Р. Предмет и система криминалистической экспертизы / А.Р. Шляхов // Труды ВНИИСЗ: Вопросы криминалистической экспертизы и правовой кибернетики. Вып. 3. – М.: Изд-во ВНИИСЗ, 1971. – С. 11-38.

365. Шляхов А.Р. Процессуальные и организационные основы криминалистической экспертизы: [метод. пособие.] / А.Р. Шляхов. – М.: ВНИИСЗ – 1972. – 121 с.

366. Шляхов А.Р. Судебная экспертиза: организация и проведение / А.Р. Шляхов. – М.: Юрид. лит., 1979. – 168 с.

367. Шум С.С. Нормативно-правове регулювання отримання судовим експертом винагороди за проведення судової експертизи / С. С. Шум // Форум права. – 2014. – № 1. – С.537-541. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://nbuv. gov. ua/j- pdf/FPindex. htm_2014_l_94.pdf

368. Шумаєв Д.Г. Активна процесуальна позиція експерта / Д.Г. Шумаєв // Актуальні проблеми держави і права. – Випуск 72. – 2014. – С.489-497.

369. Щербаковский М.Г. Судебные зкспертизы. Учебно-теоретическое пособие / М.Г. Щербаковский. – Харьков: Эспада, 2005. – 536 с.

370. Щербаковський М.Г. Нормативне регулювання використання спеціальних знань у новому Кримінальному процесуальному кодексі України / М.Г. Щербаковський, С.О. Торопов // Право і безпека. – 2012. – №4. – С.209-213.

371. Щербаковський М.Г. Причини та зміст присутності експерта в процесуальних діях / М.Г. Щербаковський // Национальный юридический журнал: теорія и практика. – Кишенев, 2015. – № 3 (2) / 13. – С. 89-92.(363)

372. Щербаковський М.Г. Процесуальні та гносеологічні підстави відмови експерта від давання висновку / М.Г. Щербаковський // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2011. – Випуск 11. – С.217-225.

373. Экспертиза в судопроизводстве: учебник для бакалавров / Е.Р. Россинская, А.М. Зинин; под ред. Е.Р. Россинской; Московский государственный юридический университет им. О. Е. Кутафина. – Учеб. изд. – М.: Проспект, 2016. – 336 с.

374. Элькинд П.С. Цели и средства их достижения в советском уголовно–процессуальном праве./ П.С. Элькинд. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1976. – 142 с.

375. Энциклопедия судебной экспертизы / [под ред. Т. В. Аверьяновой, Е. Р. Россинской.] – М.: Юрист, 1999. – 552 с.

376. Эртевциан А.Н. Современные формы организации экспертизы и экспертных учреждений в Англии и США / А.Н. Эртевциан // Правоведение. – 1961. – № 2. – С.138-142.

377. Юридична енциклопедія / Під ред. Ю.С. Шемшученка; НАН України; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. – Т. 2. – 741 с.

378. Юрченко В.Е. Гарантии прав потерпевшего в судебном разбирательстве / В.Е. Юрченко. – Томск: Из-во томского ун-та, 1977. – 138 с.

379. Юрчишин В.Д. Висновок експерта як джерело доказів у кримінальному процесі України: Дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09 / Віталій Дмитрович Юрчишин. – Івано-Франківськ, 2007. – 227 с.

380. Юрчишин В.Д. Генезис ідеї науки про судову експертизу / В.Д. Юрчишин // Правова держава. – 2012. – №12. – С.394-400.

381. Юрчишин В.Д. Деякі проблеми допустимості використання як доказів висновків судових експертиз / В.Д. Юрчишин // Держава і право: Збірник наукових праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького. – Випуск 29. – К., 2005. – С. 519-523.

382. Юрчишин В.Д. Напрями діяльності та види міжнародної співпраці в галузі судової експертизи: питання теорії та практики / В.Д. Юрчишин // Юридичний журнал. – 2012. – № 5. – С.69-72.

383. Юрчишин В.Д. Сотрудничество государств и международных организаций в сфере судебной экспертизы: вопросы теории и практики / В.Д. Юрчишин // [Электронный ресурс]. – Режим доступа к документу: http://kraspubl.ru/content/view/241/36/

384. Юрчишин В.Д. Шляхи вдосконалення судово-експертної діяльності в Україні / В.Д. Юрчишин // Правові проблеми сучасності в умовах розвитку юридичної науки: Збірн. Матеріалів Всеукраїнської науково-практичної Конференції до Дня науки. – Чернігів: Чернігівські обереги, 2005. – С. 423 – 425.

385. Юрчишин В.М. Обвинувачення в судах України [монографія] / В.М. Юрчишин. – Чернівці: Рута, 2005. – 152 с.

386. Яковлев Я.М. Основы психологии судебно-экспертной деятельности / Я.М. Яковлев // Вопросы психологии и логики в судебно-экспертной деятельности. Сборник научных трудов. – М.: Изд-во ВНИИСЗ. – 1977. – № 30. – С.3-173.

387. 2010 EC-ENFSI Monopoly Grant Agreement signed by ENFSI Secretary. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.enfsi.eu/news/2010-ec-enfsi-monopoly-grant-agreement-signed-enfsi-secretary

388. Directive on the assignment of counsel. Special Court for Sierra Leone on 3 October 2003. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.rscsl.org/Documents/PRACTICE_DIRECTION_Assignment_Counsel.pdf

389. Egglestone R. Evidence, Proof and Probability / R. Egglestone. – 2nd edn. Weidenfeld & Nicolson; L., 1983. – 348 p.

390. Meyer-GoЯner L. StrafprozeЯordnung. GVG, Nebengesetze und ergdnzende Bestimmungen. 48 neu bearbeitete Aufl. – Мьnchen: C.H. Beck, 2005. – 2095 s.

391. Rules of Procedure and Evidence of the Special Court for Sierra Leone Amended on 7 March 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: https://www1.umn.edu/humanrts/instree/SCSL/Rules-of-proced-SCSL.pdf

392. StrafprozeЯordnung (StPO) der BRD (in der Fassung der Bekanntmachung vom 7. April 1987 (BGBl. I S. 1074, 1319), die zuletzt durch Artikel 5 des Gesetzes vom 23. Juni 2011 (BGBl. I S. 1266) gedndert worden ist) [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: Ein Service des Bundesministeriums der Justiz in Zusammenarbeit mit der juris GmbH – http://www.gesetze-im-internet.de/stpo/

393. StrafprozeЯordnung 1960 Kundmachung der Bundesregierung vom 9. Dezember 1975 jahre. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до документа: http://www.wipo.int/wipolex/ru/text.jsp?file_id=235569

Додаток А

АНКЕТА

Шановний пане / шановна пані!

Ми досліджуємо проблеми правового статусу судового експерта як учасника кримінального провадження. Просимо Вас взяти участь у цьому анкетуванні.

Інструкція: прочитавши поставлене запитання, оберіть із запропонованих відповідей ту, яка на Вашу думку, є правильною та поставте позначку. За бажанням, обґрунтуйте Вашу відповідь.

1. Які матеріали кримінального провадження, на Вашу думку, повинні надаватись експерту для ознайомлення під час проведення ним експертизи?

а) всі матеріали кримінального провадження;

б) матеріали, які мають відношення до предмету експертизи;

в) Ваш варіант відповіді _____

2. Чи цікавитесь Ви компетентністю експерта державної експертної установи, який буде проводити дослідження?

а) ні;

б) так;

в) Ваш варіант відповіді _____

3. Чи необхідно притягувати експерта до відповідальності за незаявлення ним самовідводу у разі наявності обставин, передбачених процесуальним законом?

а) так;

б) ні;

в) важко відповісти;

г) Ваш варіант відповіді_____

4. Як Ви ставитесь до присутності слідчого під час проведення судової експертизи?

а) вважаю необхідним присутність слідчого під час проведення судової експертизи;

б) така необхідність виникає лише в окремих випадках;

в) не вбачаю доцільною участь слідчого у проведенні судової експертизи;

г) Ваш варіант відповіді_____

5. Які випадки, на Вашу думку, викликають необхідність у присутності слідчого під час проведення судової експертизи?

а) роз'яснити експерту мету і зміст експертного дослідження;

б) з'ясувати безпосередньо у експерта, чи не потрібні для дослідження додаткові матеріали та зразки для порівняльного дослідження;

в) переконатися у схоронності об'єктів і зразків для порівняльного дослідження, переданих для проведення експертизи;

г) звернути увагу експерта на збереження об'єктів і матеріалів, що мають значення для справи;

д) поставити експерта до відома про отримання додаткових доказів, що стосуються предмета судової експертизи;

е) сприяти експерту в отриманні та фіксації пояснень підозрюваного, який бере участь у провадженні судової експертизи;

є) одержати від експерта проміжні (попередні) результати дослідження для перевірки версій;

ж) усвідомити зміст і повноту використовуваних експертом методик та ін.;

з) усі перелічені;

и) жоден з перелічених;

і) Ваш варіант відповіді _____

6. Чи вважаєте Ви доцільним допит експерта з питань, які ставились на вирішення судової експертизи, з метою роз'яснення, уточнення чи доповнення його висновку?

а) ні;

б) так;

в) Ваш варіант відповіді_____

7. Чи доцільним, на Вашу думку, є закріплення процедури інформування однією стороною кримінального провадження іншої про залучення нею експерта?

а) сторона кримінального провадження, яка залучає експерта, зобов'язана повідомити про це іншу сторону у кожному випадку;

б) сторона кримінального провадження, яка залучає експерта, не повинна повідомляти про це іншу сторону;

в) інформування однією стороною кримінального провадження іншої про залучення нею експерта повинно бути її правом, а не обов'язком;

г) Ваш варіант відповіді_____

8. Якими були Ваші дії, коли виникали труднощі щодо формулювання питань, які необхідно було поставити перед судовим експертом?

а) зверталися за допомогою до більш досвідчених колег-слідчих;

б) зверталися за консультацією до експерта;

в) зверталися до довідкової літератури;

г) зверталися до керівників експертних підрозділів;

д) не виникало жодних труднощів під час призначення судової експертизи;

е) Ваш варіант відповіді _____

9. Ваше відношення до експертної ініціативи?

а) вона недоречна (експерт повинен відповідати тільки на питання, які є в постанові про призначення експертизи);

б) експерт повинен попередньо повідомити орган чи особу, які призначили експертизу про виявлені нові обставини та викласти їх у своєму висновку;

в) Ваш варіант відповіді _____

10. Чи отримували Ви від експерта пропозиції щодо попередження та профілактики злочинів?

а) жодного разу пропозиції щодо попередження та профілактики злочинів від експертів не надходили;

б) пропозиції щодо попередження та профілактики злочинів від експертів надходили вкрай рідко;

в) пропозиції щодо попередження та профілактики злочинів надходили від керівника експертної установи за результатами узагальнення результатів експертиз;

г) Ваш варіант відповіді _____

Додаток Б

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

184 експертів, слідчих, прокурорів, адвокатів, суддів

1. Які матеріали кримінального провадження, на Вашу думку, повинні надаватись експерту для ознайомлення під час проведення ним експертизи?

а) всі матеріали кримінального провадження – 11 (6%);

б) матеріали, які мають відношення до предмету експертизи – 173 (94%);

в) Ваш варіант відповіді – 0 (0%).

2. Чи цікавитесь Ви компетентністю експерта державної експертної установи, який буде проводити дослідження?

а) ні – 103 (56%);

б) так – 81 (44%);

в) Ваш варіант відповіді – 0 (0%).

3. Чи необхідно притягувати експерта до відповідальності за незаявлення ним самовідводу у разі наявності обставин, передбачених процесуальним законом?

а) так – 99 (54%);

б) ні – 37 (20%);

в) важко відповісти – 48 (26%);

г) Ваш варіант відповіді – 0 (0%).

4. Як Ви ставитесь до присутності слідчого під час проведення судової експертизи?

а) вважаю необхідною присутність слідчого під час проведення судової експертизи – 9 (5 %);

б) така необхідність виникає лише в окремих випадках – 147 (80%);

в) не вбачаю доцільною участь слідчого у проведенні судової експертизи – 28 (15%);

г) Ваш варіант відповіді – 0 (0%).

5. Які випадки, на Вашу думку, викликають необхідність у присутності слідчого під час проведення судової експертизи?

а) роз'яснити експерту мету і зміст експертного дослідження (23 %);

б) з'ясувати безпосередньо у експерта, чи не потрібні для дослідження додаткові матеріали та зразки для порівняльного дослідження (11 %);

в) переконатися у схоронності об'єктів і зразків для порівняльного дослідження, переданих для проведення експертизи (4 %);

г) звернути увагу експерта на збереження об'єктів і матеріалів, що мають значення для справи (6 %);

д) поставити експерта до відома про отримання додаткових доказів, що стосуються предмета судової експертизи (16 %);

е) сприяти експерту в отриманні та фіксації пояснень підозрюваного, який бере участь у провадженні судової експертизи (35 %);

є) одержати від експерта проміжні (попередні) результати дослідження для перевірки версій (29 %);

ж) усвідомити зміст і повноту використовуваних експертом методик та ін. (40 %);

з) усі перелічені – 0 (0%);

и) жоден з перелічених – 0 (0%);

і) Ваш варіант відповіді – 0 (0%).

6. Чи вважаєте Ви доцільним допит експерта з питань, які ставились на вирішення судової експертизи, з метою роз'яснення, уточнення чи доповнення його висновку?

а) ні – 129 (70%);

б) так – 55 (30%);

в) Ваш варіант відповіді – 0 (0%).

7. Чи доцільним, на Вашу думку, є закріплення процедури інформування однією стороною кримінального провадження іншої про залучення нею експерта?

а) сторона кримінального провадження, яка залучає експерта, зобов'язана повідомити про це іншу сторону у кожному випадку – 94 (51);

б) сторона кримінального провадження, яка залучає експерта, не повинна повідомляти про це іншу сторону – 68 (37 %);

в) інформування однією стороною кримінального провадження іншої про залучення нею експерта повинно бути її правом, а не обов'язком – 22 (12 %);

г) Ваш варіант відповіді – 0 (0%).

8. Якими були Ваші дії у випадку виникнення труднощів щодо формулювання питань, які необхідно було поставити перед судовим експертом?

а) зверталися за допомогою до більш досвідчених колег-слідчих – 50 (27%);

б) зверталися за консультацією до експерта – 55 (30%);

в) зверталися до довідкової літератури – 44 (24%);

г) зверталися до керівників експертних підрозділів – 13 (7%);

д) не виникало жодних труднощів під час призначення судової експертизи – 22 (12%);

е) Ваш варіант відповіді – 0 (0%).

9. Ваше відношення до експертної ініціативи?

а) вона недоречна (експерт повинен відповідати тільки на питання, які є в постанові про призначення експертизи) – 4 (2 %);

б) експерт повинен попередньо повідомити орган чи особу, які призначили експертизу про виявлені нові обставини та викласти їх у своєму висновку – 180 (98%);

в) Ваш варіант відповіді – 0 (0%).

10. Чи отримували Ви від експерта пропозиції щодо попередження та профілактики злочинів?

а) жодного разу пропозиції щодо попередження та профілактики злочинів від експертів не надходили – 164 (89%);

б) пропозиції щодо попередження та профілактики злочинів від експертів надходили вкрай рідко – 11 (6%);

в) пропозиції щодо попередження та профілактики злочинів надходили від керівника експертної установи за результатами узагальнення результатів експертиз – 9 (5%);

г) Ваш варіант відповіді – 0 (0%).